

Η ΑΠΟΔΟΜΗΣΗ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Πρόεδρος : Νικόλαος Μέρτζος
Αντιπρόεδρος : Χαράλαμπος Παπαστάθης
Γεν. Γραμματέας : Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά
Ταμίας : Θεόδωρος Δαρδαβέσης
Έφορος Βιβλιοθήκης : Ιωάννης Κολιόπουλος
Σύμβουλοι : Κωνσταντίνος Βαβούσκος
Βασίλειος Πάππας
Αθανάσιος Καραθανάσης
Χαράλαμπος Νάσλας

© Copyright: ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Εικόνα εξωφύλλου: *Ευγένιος Ντελακρουά, Η Ελευθερία οδηγεί τον λαό, Παρίσι 1831, Μουσείο Λούβρου*

ISBN: 000-000-000-00-0

Το παρόν βιβλίο θα αναρτηθεί στην Ιστοσελίδα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών (www.ems.name)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΡ. 53

Η ΑΠΟΔΟΜΗΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ

Επιστημονική Ημερίδα, Θεσσαλονίκη, 29 Απριλίου 2007

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	<i>σελ.</i>
<i>Νικόλαος Μέρτζος</i> , Πρόλογος	7
<i>Ιωάννης Κολιόπουλος</i> , Η Ιστορία και οι χρήσεις της	11
<i>Μιλτιάδης Παπανικολάου</i> , Η εικονογράφηση των θρύλων και η ιστορία τους	23
<i>Βασίλης Κ. Γούναρης</i> , Παρατηρήσεις για τη διδασκαλία της Νεότερης Ιστορίας στην Ελληνική Εκπαίδευση	37
<i>Σπυρίδων Σφέτας</i> , Κριτική προσέγγιση του εναλλακτικού εκπαιδευτικού υλικού για τη διδασκαλία της νεότερης Ιστορίας της νοτιοανατολικής Ευρώπης	49
<i>Βλάσης Βλασιδής</i> , Τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας της FYROM	59
<i>Στράτος Δορδανάς</i> , Διδάσκοντας την Ιστορία στα γερμανικά και στα γαλλικά σχολεία: Το εγχείρημα του κοινού γαλλο-γερμανικού σχολικού εγχειριδίου	67
<i>Ιάκωβος Μιχαηλίδης</i> , Η διδασκαλία της Ιστορίας στην ευρωπαϊκή ήπειρο	79
Το σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού. Ανακοίνωση της ΕΜΣ	95

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Την Κυριακή 29 Απριλίου 2007, στην αίθουσα τελετών της, η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών διοργάνωσε επιστημονική ημερίδα με θέμα «Διεθνική Ιστορία και Εθνική Ιστορία: Αποδόμηση της Ιστορίας και του Έθνους». Τα Πρακτικά αυτής δημοσιεύονται στην παρούσα έκδοση και παράλληλα θα διαχυθούν στο Διαδίκτυο.

Τη διοργάνωση της ημερίδας είχε αναγγείλει ένα μήνα ενωρίτερα η Εταιρεία μας με ανακοίνωσή της αναφερομένη στο απαράδεκτο σχολικό εγχειρίδιο διδασκαλίας της ελληνικής Ιστορίας στην Στ΄ τάξη του Δημοτικού Σχολείου και στην, δι' αυτού, κατάφωρη παραβίαση του Συντάγματος της Ελληνικής Δημοκρατίας.

Η ελεύθερη διακίνηση όλων των ιδεών και πληροφοριών είναι, φυσικά, επιβεβλημένη και, μέσα από νηφάλιο διάλογο, χρήσιμη. Ωστόσο, η διδασκαλία αυτών στους Ελληνόπαιδες μαθητές της Εθνικής Παιδείας ορίζεται ρητά από το Σύνταγμα που είναι η ακίβδηλη βούληση της λαϊκής κυριαρχίας και η σιδηρά εγγύησή της.

Από το αέναο ρεύμα των ιδεών και θεωριών έχει αναδειχθεί τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς, μία συγκροτημένη διεθνιστική αντίληψη η οποία αδρομερώς κηρύσσει ότι, εφ' όσον προχωρεί ασυγκράτητη η παγκοσμιοποίηση, συγκροτούνται υπερεθνικές διεθνικές ενότητες και εμπεδώνεται η Νέα Τάξη, η διδασκαλία της Εθνικής Ιστορίας βλάπτει. Διότι εγκλωβίζει τους αυριανούς πολίτες της Ευρώπης σε έναν κλειστόν, εσωστρεφή, φοβικόν, μισαλλόδοξον και ρατσιστικόν εθνικόν μικρόκοσμον, που αντιστρατεύεται την πραγματικότητα, υπονομεύει τη διεθνή ειρήνη και συνεργασία, αυτοκαταργεί τις δυνατότητες, τα δικαιώματα και το μέλλον των νέων ως πολιτών της Ευρωπαϊκής Ενώσεως και δυνάμει καρπωτών της παγκοσμιοποίησης και αντιτίθεται στις ισχύουσες διεθνείς συμφωνίες κτλ. Αυτός ο τόσο επικίνδυνος, και για τους Ελληνόπαιδες, μικρόκοσμος είναι ουσιαστικά ανύπαρκτος και εικονι-

κός, ένα ψευδές είδωλο στην οθόνη των παρωχημένων ιδεοληψιών. Γι' αυτό οι νέοι της Ελλάδος – και των άλλων χωρών – «πρέπει» να διδαχθούν μία Άλλη Ιστορία, διεθνική, ώστε να μην αυτοκαταστραφούν στη Νέα Τάξη.

Η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών δεν αξιολογεί τα αισθήματα ούτε τα κίνητρα αυτών των αξιοσημειώτων και ευαρίθμων μάλιστα πολιτών (επιστημόνων, επιχειρηματιών, πολιτικών κ.ά.) που ενστερνίζονται και συχνά διδάσκουν την ανωτέρω «μεταμοντέρνα» αντίληψη του Κόσμου. Ο πανδαμάτωρ Χρόνος κρίνει τους πάντες και τα πάντα. Σημειώνει, ωστόσο, ότι:

1ον. Τις ανωτέρω (αδρομερώς και ίσως εν μέρει εσφαλμένως) νεωτερικές ιδέες ουδέποτε οι φορείς τους έθεσαν ξεκάθαρα υπόψη του ελληνικού Λαού, τον οποίον αυτοί επιθυμούν προφανώς να υπηρετούν και ο οποίος, προς το παρόν, είναι ο μοναδικός κυρίαρχος. Ουδείς δικαιούται να αποφασίζει για τον Λαό ερήμην του Λαού. Αποφασίζει αποκλειστικά ο Λαός – είτε απ' ευθείας είτε δια της αιρετής Εθνικής Αντιπροσωπείας του.

2ον. Τις ανωτέρω νεωτερικές ιδέες, όμως, οι φορείς τους διδάσκουν ερήμην του Λαού στα τέκνα του Λαού μέσα από το δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Και όχι μόνον με το σχολικό εγχειρίδιο της Στ' Δημοτικού. Στην πραγματικότητα, εντός και εναντίον της Εθνικής Παιδείας, έχει στηθεί και ήδη λειτουργεί ένα Κρυφό Σχολείο, νεοταξικό και διεθνιστικό, όπου, σε πανελλαδική κλίμακα, συντελείται ένα παιδομάζωμα. Τα άγουρα Ελληνόπουλα εκπαιδεύονται να αλλαξοπιστήσουν κυριολεκτικά αποτάσσοντας, ως Σατανά, την πίστη των γονέων τους και προσηλυτιζόμενα στην πίστη της Νέας Τάξης.

Τα αυτόφωρα αυτά γεγονότα και η συγκριτική επιστημονική έρευνα φανερώνουν ότι ερήμην του ελληνικού Λαού επιχειρείται συστηματικά να αποδομηθεί η Εθνική Ιστορία των Ελλήνων προκειμένου νομοτελειακά να αποδομηθεί το Εθνικό Κράτος των Ελλήνων. Συνεπώς, απαιτείται εν προκειμένω επειγόντως ένας νηφάλιος επιστημονικός διάλογος ώστε να πληροφορηθεί τουλάχιστον το Έθνος για όσα του προετοιμάζουν άλλοι εν αγνοία του και, ζυγίζοντας προσεκτικά, να διαλέξει απροκατάληπτα την πορεία του προς άμεσο μέλλον του και την σύγχρονη διεθνή πραγματικότητα.

Αυτόν τον επιστημονικό διάλογο άνοιξε η Εταιρεία Μακεδο-

νικών Σπουδών και είναι αποφασισμένη να τον τηρήσει ανοικτό σε όλες τις ιδέες. Γι' αυτό ευχαριστεί θερμά τους επτά επιφανείς εταίρους της, πέντε Καθηγητές της Ιστορίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο και δύο ειδικούς πανεπιστημιακούς επιστήμονες, που κατέθεσαν τις γνώσεις τους.

Θεσσαλονίκη, Μάϊος 2007

*Ο Πρόεδρος
της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών
Νικόλαος Ι. Μέρτζος*

Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος*

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΧΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ

Η μελέτη του ιστορικού παρελθόντος βοηθάει τους ανθρώπους να κατανοήσουν ότι αποτελούν μέρος ενός κόσμου ενιαίου και ότι οι κοινωνίες και τα έθνη δεν αποτελούν απομονωμένες ανθρώπινες κοινότητες ούτε οι πολιτισμοί στεγανές ενότητες αξιών που διατηρούν την αυτονομία τους στον χρόνο, αλλά ενότητες ιδεών και πρακτικών λύσεων που διαρκώς ανασυγκροτούνται υπό την πίεση των νέων συνθηκών και με τη δημιουργική παρέμβαση των ανθρώπινων ομάδων· να κατανοήσουν τους ίδιους και τους «άλλους», διακρίνοντας τις διαφορές και τις ομοιότητες μεταξύ των, στο παρελθόν και το παρόν· να αμφισβητούν την αξία των στερεοτύπων για άλλους λαούς, αλλά και για τους ίδιους· να σέβονται την ιδιαιτερότητα και να μην φοβούνται την ετεροδοξία, να δυσπιστούν δε προς τη μισαλλοδοξία· να διακρίνουν τα γεγονότα από τις εικασίες και την ιστορική πραγματικότητα από την πλασματική εικόνα· να κατανοούν την πολυπλοκότητα των αιτίων και να δυσπιστούν προς τις απλουστευτικές απαντήσεις και τις εύκολες εξηγήσεις· να αναγνωρίζουν την πλαστή αναλογία και την κατάχρηση των «διδασμάτων» της ιστορίας, να εκτιμούν δε τις συνέπειες τέτοιας καταχρήσεως· να θεωρούν ότι η άγνοια του ιστορικού παρελθόντος μπορεί να τους καταστήσει θύματα εκείνων που γνωρίζουν αυτό το παρελθόν, χωρίς να λησμονούν ότι η ιστορία δεν παίζει τον ρόλο δικαστηρίου και ότι οι ιστοριογράφοι δεν είναι εισαγγελείς που αναζητούν ενόχους· να αναγνωρίζουν ότι ορισμένα προβλήματα δεν επιδέχονται λύσεων που χρησιμοποιήθηκαν στο παρελθόν· να είναι προετοιμασμένοι να αντιμετωπίσουν στη ζωή πράξεις και στάσεις παράλογες και ανέλπιστες· να μην παραιτούνται από την αναζήτηση της αντικειμενικής αλήθειας ούτε να

---

* Ο Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος είναι Καθηγητής της Ιστορίας των Νεοτέρων Χρόνων στο Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

επιτρέπουν να κλονίζεται η πεποίθησή τους ότι υπάρχει τέτοια αλήθεια.

Η αναζήτηση της αλήθειας, της αντικειμενικής αλήθειας ή όπως αλλιώς λέγεται, της ιστορικής πραγματικότητας υπήρξε εντολή προς τους διακόνους της Ιστορίας ενός από τους πρώτους μεγάλους θεράποντες της Κλειούς, του Λουκιανού, ο οποίος απεφάνθη ως ακολούθως για τους ιστορικούς:

«Τοιοῦτος οὖν μοι ὁ συγγραφεύς, ἔστω ἄφοβος, ἀδέκαστος, ἐλεύθερος, παρρησίας καὶ ἀληθείας φίλος, ὡς ὁ κωμικὸς φησὶν, τὰ σῦκα σῦκα, τὴν σκάφην δὲ σκάφην ὀνομάσων, οὐ μίσει οὐδὲ φιλία νέμων οὐδὲ φειδόμενος ἢ ἐλεῶν ἢ αισχννόμενος ἢ δυσωπούμενος, ἴσος δικαστής, εὖνους ἅπασιν ἄχρι τοῦ μὴ θατέρω τι ἀπονεῖμαι πλεῖον τοῦ δέοντος, ξένος ἐν τοῖς βιβλίοις καὶ ἄπολις, αὐτόνομος, ἀβασίλευτος, οὐ τι τῷδε δόξει λογιζόμενος, ἀλλὰ τι πέπρακται λέγων».

«Ἄφοβος», λοιπόν, ο ιστορικός, «ἀδέκαστος, ἐλεύθερος, παρρησίας καὶ ἀληθείας φίλος», «ἴσος δικαστής, ἄπολις, αὐτόνομος, ἀβασίλευτος», κατά τον Λουκιανό· στον οποίο, καθώς και στον μεγάλο Θουκυδίδη, θεμελιώθηκε η ιστοριογραφία του Δυτικού Κόσμου και πολιτισμού. Ἐρειαυα αυτῆς τῆς ιστοριογραφίας υπῆρξε ἡ βαθεῖα πεποίθηση ὅτι ἡ πιστῆ αναπαράσταση τῆς ιστορικής πραγματικότητας εἶναι ἀπαραίτητη στη διαπαιδαγώγηση τῶν πολιτῶν μιας ευνομούμενης πολιτείας.

Την ιστορία, χωρίς ἄλλους επιθετικούς προσδιορισμούς, ἔχουμε οἱ πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι εντολή και καθήκον να διακονοῦμε στα πανεπιστήμια τῆς χώρας μας, αυτὴν τὴν ιστορία διδάσκουμε ἢ, πρέπει να διδάσκουμε στους μαθητές μας, νέους πολίτες τῆς ευνομούμενης πολιτείας μας. Οἱ ιστορικοί, βέβαια δεν εἴμαστε «ἀπόλιδες» ἢ «αβασίλευτοι», ὅπως θα μας ἠθέλε ο Λουκιανός. Οὔτε ο ἴδιος ἄλλωστε, οὔτε ο Θουκυδίδης, μπορούσαν να κανηθῶν ὅτι ἦσαν «ἀπόλιδες» ἢ «αβασίλευτοι». Με τὴν ἐπίκληση αὐτοῦ τοῦ ιδανικοῦ, δηλ. τῆς ἀπόλυτα πιστῆς αναπαραστάσεως τῆς ιστορικής πραγματικότητας, ἠθέλε να προστατεύσει ο Λουκιανός τὸν ιστοριογράφο ἀπὸ τὴ σαγήνη που ασκεί ἡ ἐκάστοτε ἐξουσία ἐπ' αὐτοῦ και να τὸν στηρίξει στην ἀπέραντη μοναξιά του, ὅταν ἐπιδιώκει να ανακαλύψει, στα τεκμήρια τοῦ ιστορικοῦ παρελθόντος, τὴν αντικειμενική αλήθεια και να τὸν πείσει να μην κλονισθεῖ οὔτε στιγμή ἡ πεποίθησή του ὅτι υπάρχει, πράγματι, αντικειμενική αλήθεια, ὅπως υπάρχει, τὸ καλό και τὸ δίκαιο, ὡς ἀπόλυτη αξία.

Αυτὴ ἡ αναπαράσταση τῆς ιστορικής πραγματικότητας ὡς ἀπό-

λυτης αξίας είναι απαραίτητη στη διαμόρφωση των πολιτών μιας ευνομούμενης πολιτείας, ώστε να μην ολισθαίνουν οι πολίτες στον σχετικισμό των αξιών και των αρχών που καλλιεργούν όλοι οι δημεγέρτες, αλλά να εκτιμούν δια της μελέτης των πράξεων και των αποφάσεων των ανθρώπων στο παρελθόν την αξία και τη σημασία του ηρωισμού και της αυτοθυσίας, αλλά και της δειλίας και της ιδιοτέλειας, της προσφοράς αλλά και της πλεονεξίας, του δικαίου αλλά και του αδικού, της ανοχής και του σεβασμού προς την ετεροδοξία, αλλά και της μισαλλοδοξίας. Ο σχετικισμός, αυτή η μάστιγα της ευνομούμενης πολιτείας, που ορθώνει το ανάστημά της και σαγηνεύει τους θιασώτες της ήσσονος προσπάθειας, τους νωθρούς και τους δειλούς, τους απαίδευτους, καλλιεργεί τη θέση ότι δεν υπάρχει αντικειμενική αλήθεια, ούτε ιστορική πραγματικότητα, και ότι η άποψη του απαίδευτου έχει την ίδια αξία με αυτήν του πεπαιδευμένου, ότι όλες οι απόψεις για το ιστορικό παρελθόν, όλες οι «προσεγγίσεις», είναι αποδεκτές και σεβαστές, ότι δεν υπάρχουν αυθεντίες.

Οι αρχές και αξίες που αντλούνται και καλλιεργούνται δια της μελέτης των ανθρωπίνων πράξεων είναι, βέβαια, προϊόντα του Δυτικού κόσμου και πολιτισμού, αλλά έχουν επηρεάσει και επηρεάζουν και άλλους πολιτισμούς και κόσμους, αναγνωρίζονται δε πλέον ως αρχές και αξίες με γενικότερη εφαρμογή, ωστόσο, προβάλλονται και καλλιεργούνται στο πλαίσιο της πολιτείας που αναπτύχθηκε από κοινού με το εθνικό κράτος των νεότερων χρόνων. Ελλείπει μιας παγκόσμιας πολιτείας, η πολιτεία που έχει στη διάθεσή του το εθνικό κράτος είναι η μόνη ενότητα που προβάλλει και καλλιεργεί τις αρχές και αξίες αυτές. Αναπόφευκτα, λοιπόν, και ώσπου να αντικατασταθεί το εθνικό κράτος από κάποιο άλλο πολιτικό μόρφωμα, δεν είναι δυνατό να υπονομευθεί η αποδεδειγμένα επιτυχημένη στέγη της πολιτείας που ευνόησε την καλλιέργεια και την παραγωγή των αρχών και των αξιών της ευνομούμενης πολιτείας, το εθνικό κράτος.

Προϊόν αλλά και συντελεστής της αναπτύξεως του εθνικού κράτους υπήρξε και η εθνική ιστορία, η οποία εσχάτως δέχεται πυρά από διάφορους διεθνιστικούς κύκλους. Η εθνική ιστορία, αναπτύχθηκε κυρίως μετά τη Γαλλική επανάσταση και την άνοδο του εθνικισμού, διαφέρει δε από την ιστορία χωρίς άλλο επιθετικό προσδιορισμό, όπως εξηγήθηκε πιο πάνω, στο εξής: αποσκοπεί στη διαμόρφωση της απαραίτητης σε μια εθνική πολιτεία εθνικής ταυτότητας. Η εθνική ιστορία που διδάσκεται στα σχολεία είναι συνήθως προϊόν συνθέσεως ποικίλων στοιχείων, επιλεγμένων με τρόπο ώστε να προ-

βάλλονται οι αρετές ενός έθνους. Την εποχή του Ρομαντισμού, μάλιστα, όταν τέθηκαν οι προδιαγραφές της εθνικής ιστορίας των διαφόρων λαών, παρεισέφρυσαν πολλά στοιχεία, ξένα προς την ιστορική πραγματικότητα, αλλά που κρίθηκαν πως εξυπηρετούν την ανάπτυξη της εθνικής ταυτότητας. Προϊόντα επιλογής ιστορικών στοιχείων ήταν και τα έργα ιστοριογράφων της εποχής πριν από τη ρομαντική ιστοριογραφία του 19ου αιώνας, αποσκοπούσαν δε στην ανάπτυξη της «αρετής» (virtu) σε εκείνους τους ολίγους που προορίζονταν να ασκήσουν ανώτερα δημόσια αξιώματα. Η διδασκαλία των βίων των μεγάλων ανδρών της Ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας για την προετοιμασία των αυριανών ηγετών της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και η διδασκαλία της κατάλληλα διασκευασμένης εθνικής ιστορίας ανάλογους στόχους εξυπηρετούσαν.

Η επιστήμη της ιστορίας, της εθνικής ιστορίας συμπεριλαμβανομένης, είχε από τους κλασικούς ελληνικούς χρόνους, διδακτικό χαρακτήρα. Η αυτοτέλεια της ιστορικής έρευνας απέναντι στον εξωτερικό καταναγκασμό ή εις κάθε είδους πνευματικές δεσμεύσεις και επιδράσεις, οι εντολές του μεγάλου διακόνου της Κλειούς, του Λουκιανού, δεν καθόριζαν την έρευνα αυτήν και το προϊόν της ως αυτοσκοπό αποσπασμένο από κάθε ηθική ή παιδαγωγική σκέψη. Η αναζήτηση της αλήθειας ή της ιστορικής πραγματικότητας είχε πάντοτε για τους Έλληνες ένα βαθύτερο ηθικό σκοπό να υπηρετήσει, να βελτιώσει τον άνθρωπο, με την εμμονή στη μοναδική αλήθεια.

Στις λογικές υποθέσεις που υπάρχουν συνυφασμένες με την ιστορική πραγματικότητα, στους «μύθους» που ανακαλύπτουν στην εθνική ιστορία με ιερή αγανάκτηση οι σημερινοί πολέμοι του έθνους, διακρίνουν οι προσεχτικοί παρατηρητές τα στοιχεία εκείνα με τα οποία ήθελε να εφοδιάσει η πολιτεία του εθνικού κράτους των Ελλήνων τους πολίτες της. Αυτά τα στοιχεία κρίνονταν στο παρελθόν ότι εξυπηρετούσαν τον επιδιωκόμενο στόχο, τη βελτίωση του ανθρώπου. Αν τώρα κρίνονται ακατάλληλα, θα πρέπει οι πολέμοί τους να προτείνουν άλλα στοιχεία που καλλιεργούν και προάγουν την αρετή, άλλους «μύθους», εξίσου παιδαγωγικούς με τους υπό διωγμόν. Οι αρχαίοι Έλληνες, ας μην λησμονούν οι πολέμοι των μύθων της εθνικής ιστορίας, με μύθους είχαν επενδύσει ορισμένα από τα μεγαλύτερα διδάγματα που άφησαν ως κληρονομιά σε όλον τον κόσμο.

Δια του σχολικού βιβλίου, ιδίως δε του σχολικού βιβλίου της ιστορίας, οι αρμόδιες αρχές της πολιτείας προωθούν και καλλιεργούν την εθνική ταυτότητα των αυριανών πολιτών, την πεποίθηση

των πολιτών ότι ανήκουν σε μια διακριτή κοινότητα ανθρώπων, σε μια διακριτή πολιτιστική κοινότητα, σε μια εθνική κοινότητα, καθώς και την αγάπη και την αφοσίωση προς αυτήν την κοινότητα, το έθνος, και κατ' επέκταση προς την εθνική πατρίδα. Δια του σχολικού βιβλίου ιστορίας προβάλλονται για να αποτυπωθούν στη συλλογική εθνική συνείδηση γεγονότα, όπως απελευθερωτικοί πόλεμοι, εθνικά έπη αλλά και τραγωδίες και δεινά του έθνους, που κρίνονται ότι στηρίζουν και προάγουν την ταύτιση με την εθνική κοινότητα και την αγάπη προς την πατρίδα. Αναπόφευκτα, η προαγωγή της ταύτισεως με την οικεία εθνική κοινότητα, καλλιεργεί τη δυσπιστία απέναντι στους κατά καιρούς αντιπάλους της εθνικής κοινότητας, σε ορισμένες δε περιπτώσεις και τον φόβο ή και το μίσος απέναντι στους κατά καιρούς αντιπάλους και εχθρούς του έθνους και της πατρίδος.

Η δυσπιστία, ο φόβος και το μίσος απέναντι στους κατά καιρούς αντιπάλους και εχθρούς του έθνους και της πατρίδας κρίνονται πλέον στοιχεία ανεπιθύμητα, από διεθνιστικούς κύκλους κυρίως, στη διαπαιδαγώγηση των αυριανών πολιτών, έχουν δε επιβάλει οι ίδιοι κύκλοι ορισμένες πολιτικές ορθότητες που επηρεάζουν ολοένα και ευρύτερους πολιτικούς κύκλους αρνητικά απέναντι στα σχολικά βιβλία ιστορίας που προάγουν την εθνική ιστορία και την εθνική ταυτότητα. Κρίνεται, λοιπόν, ολοένα και από ευρύτερους πολιτικούς κύκλους, ότι τα σχολικά βιβλία ιστορίας δεν πρέπει να προάγουν τη δυσπιστία, τον φόβο και το μίσος απέναντι στους κατά καιρούς αντιπάλους και εχθρούς του έθνους και της πατρίδας, αλλά να προβάλλουν τα γεγονότα εκείνα του ιστορικού παρελθόντος που φανερώνουν τη συνεργασία και την ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ του οικείου έθνους και των κατά καιρούς αντιπάλων και εχθρών του.

Η ογκούμενη, καθώς φαίνεται, αντίδραση εναντίον του εθνικού σχολικού βιβλίου ιστορίας ως προξένου ξενοφοβίας και μίσους αποτελεί πλέον μια πολιτική ορθότητα, η οποία σπανίως αμφισβητείται. Έχει, ωστόσο η πολιτική αυτή ορθότητα, ορισμένες αδυναμίες, τις οποίες θα παρουσιάσω εν συντομία. Μια τέτοια αδυναμία είναι το εφήμερο πολλών πολιτικών ορθοτήτων. Ανάλογες αμφισβητήσεις του εθνικού κράτους και της εθνικής ταυτότητας που καλλιεργείται στο πλαίσιο του, στο παρελθόν, από διεθνιστικούς ή άλλους υπερεθνικούς κύκλους, αχρηστεύθηκαν με την πάροδο των χρόνων και λησμονήθηκαν. Το εθνικό κράτος όχι μόνον άντεξε στις επιθέσεις από τους κατά καιρούς αμφισβητίες του αλλά υπερίσχυσε και εξήλθε από

τις συγκρούσεις ενισχυμένο. Άλλη συναφής αδυναμία της αμφισβήτησεως της χρησιμότητας της εθνικής ταυτότητας και του εθνικού κράτους που τη στηρίζει έχει σχέση με την καθόλα καλοπροαίρετη αλλά αφελή πεποίθηση ότι όλοι οι λαοί ομοφώνως θα σπεύσουν να καταργήσουν τις εθνικές ταυτότητες και τα εθνικά κράτη, πεποίθηση που εδράζεται στη διεθνιστική πίστη ότι οι λαοί και οι ηγέτες τους δεν είναι δυνατόν να στηρίζουν πολιτικά μορφώματα που αναπαράγουν τις προστριβές και τις συγκρούσεις. Ανάλογη διεθνιστική-ειρηνιστική κίνηση του Μεσοπολέμου είχε ως αποτέλεσμα να υπονομευθούν τα εξοπλιστικά προγράμματα των Δυτικών Δημοκρατιών και αντιθέτως να αποθρασυνθούν όλες εκείνες οι δυνάμεις που ευνοούσαν τον πόλεμο ή τον εκβιασμό για να αναθεωρήσουν το εδαφικό καθεστώς, που είχε προκύψει από τις συνθήκες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Η σοβαρότερη όμως αδυναμία εκείνων που αμφισβητούν τη χρησιμότητα της εθνικής ταυτότητας στη διαπαιδαγώγηση των πολιτών είναι η απουσία προτάσεως εναλλακτικής ταυτότητας που να είναι σε θέση να συνέχει την κοινωνία της ευνομούμενης πολιτείας όπως την συνέχει η εθνική ταυτότητα. Δεν διευκρινίζεται εν προκειμένω ποια ταυτότητα θα καλλιεργεί η ιστορία δια του διεθνιστικού σχολικού βιβλίου που φαίνεται να προωθούν διάφοροι ιστορικοί που ανήκουν στη συνομοταξία των λεγομένων «αποδομητών» της εθνικής ταυτότητας και του εθνικού κράτους.

Η αμφισβήτηση όμως της εθνικής ιστορίας και η επιχείρηση να κατεδαφισθεί η εθνική ταυτότητα των Ελλήνων συνιστούν σοβαρό πολιτικό ζήτημα. Σε αντίθεση προς την ιστορία που καλλιεργείται και διδάσκεται στα πανεπιστήμια και που υπόκειται σε διορθωτικές αλλαγές με την ευθύνη των ιστορικών που διακονούν την Κλειώ στα πανεπιστήμια και σε άλλα ερευνητικά ιδρύματα, η Εθνική Ιστορία που διδάσκεται στα σχολεία ανήκει στην ευθύνη της πολιτείας και των θεσμικών οργάνων της. Η εθνική ιστορία διδάσκεται προκειμένου να καλλιεργηθεί η εθνική ταυτότητα στους αυριανούς πολίτες, των οποίων η εθνική συνείδηση και θρησκευτική πίστη προστατεύονται από το Σύνταγμα της χώρας. Το περιεχόμενο λοιπόν της εθνικής ιστορίας και η δι' αυτού του περιεχομένου καλλιέργεια και προαγωγή της εθνικής ταυτότητας δεν είναι αντικείμενο συζητήσεως και αποφάσεως των Ιστορικών, αλλά πολιτικό ζήτημα, για το οποίο αποφασίζουν τα αρμόδια θεσμικά όργανα της πολιτείας. Οι Ιστορικοί μπορεί να είναι σύμβουλοι της πολιτείας, όταν συγγράφουν όμως βι-

βλία Ιστορίας για το Ελληνικό σχολείο, υποτάσσονται στις επιταγές του Συντάγματος, δεν έχουν το δικαίωμα της λαθραίας εισαγωγής περιεχομένου και ερμηνειών του ιστορικού παρελθόντος που αντιβαίνουν στα ρητά προστατευόμενα από το Σύνταγμα αγαθά, στην εθνική συνείδηση και τη θρησκευτική πίστη του κυρίαρχου λαού (άρθρο 16, παρ. 2).

Τείνει ωστόσο να επικρατήσει η άποψη ότι, προκειμένου να εξυπηρετηθεί η ειρήνη μεταξύ των διαφόρων λαών και χωρών, ιδίως μεταξύ των γειτονικών, είναι απαραίτητο να προβληθεί δια των σχολικών βιβλίων της Ιστορίας το παρελθόν των χωρών και των λαών απαλλαγμένο από διάφορα αρνητικά στερεότυπα και χαρακτηρισμούς μειωτικούς για τους γείτονες, καθώς και από στοιχεία που θεωρούνται πως αναπαράγουν την καχυποψία και το μίσος μεταξύ των διαφόρων λαών, όπως αίτια προστριβών και συγκρούσεων και διάφορα δεινά. Πληθαίνουν οι διακρατικές επιτροπές για τον έλεγχο των βιβλίων, πληθαίνουν και τα σχολικά βιβλία με στόχο την καλλιέργεια της αγάπης προς την ειρήνη και την αποστροφή προς τον πόλεμο.

Για να εκτιμηθεί η δυνατότητα ή η σκοπιμότητα της χρήσεως της Ιστορίας για την προαγωγή φιλικών σχέσεων μεταξύ των γειτονικών λαών που μοιράστηκαν στο παρελθόν τόπους και κοινές τύχες και εμπειρίες, χρειάζεται να υπομνησθεί ότι των φιλικών σχολικών βιβλίων Ιστορίας προς τους γείτονες συνήθως προηγούνται μακροχρόνιες και αδιατάρακτες φιλικές σχέσεις μεταξύ τους σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Τα φιλικά προς τους γείτονες σχολικά βιβλία Ιστορίας ασφαλώς ενισχύουν τις φιλικές σχέσεις σε πολιτικό επίπεδο, αλλά δεν τις υποκαθιστούν, ούτε είναι δυνατόν να τις υποκαταστήσουν. Τέτοιες προσδοκίες θα ήταν επικίνδυνες για την ασφάλεια των χωρών, αλλά και για την υπόθεση της ειρήνης σε μια περιοχή, όπου είναι ακόμη διακριτά κάποια βαθιά ρήγματα που σχηματίστηκαν στο παρελθόν.

Εκτός όμως από τις επικίνδυνες αυτές προσδοκίες που μπορεί να εκθρέψει η άποψη που φαίνεται να διαμορφώνεται για τον ρόλο των σχολικών βιβλίων της Ιστορίας, είναι απαραίτητο να τεθεί το ζήτημα της χρήσεως της Ιστορίας γενικώς σε μια ευνομούμενη πολιτεία, προπαντός δε να διευκρινισθεί ότι η επιλογή θετικών στοιχείων από το ιστορικό παρελθόν προκειμένου να ικανοποιηθούν διάφορες πολιτικές ορθότητες δεν συνιστά Ιστορία, επειδή παρουσιάζει ορισμένες μόνο πλευρές της πολύπλευρης ιστορικής πραγματικότητας.

Πίσω από την τυραννία των πολιτικών ορθοτήτων ευρίσκονται, όπως ήδη αναφέρθηκε, οι κοινωνικοί επιστήμονες οι λεγόμενοι «μεταμοντερνιστές» ή «αποδομητές», οι οποίοι θεωρούν την Ιστορία, ιδίως δε την εθνική ιστορία, πρόξενο όλων των δεινών του κόσμου, αυτή δε η άποψη για την Ιστορία στηρίζεται στην καθόλα αφελή αλλά άρρητη άποψη ότι τους πολέμους προκαλούν και διεξάγουν ηγέτες και λαοί που δεν εκτιμούν την ειρήνη ούτε έχουν διαπαιδαγωγηθεί να εκτιμούν τα αγαθά της. Αυτοί λοιπόν οι κοινωνικοί επιστήμονες επιδιώκουν να «αποδομήσουν» το ιστορικό παρελθόν και να το καταστήσουν εργαλείο υπεύθυνο για την προαγωγή της ειρήνης στον κόσμο. Εχθρούς τους θεωρούν οι «αποδομητές» κοινωνικοί επιστήμονες τους παραδοσιακούς ιστορικούς που διακονούν την Κλειώ και επιδιώκουν να παρουσιάσουν το πολύπλευρο ιστορικό παρελθόν όσο πιο πιστά δύνανται, με την πεποίθηση ότι κατ' αυτόν τον τρόπο εξυπηρετούν την αυτογνωσία και την ταυτότητα της κοινωνίας της οποίας αποτελούν μέλη.

Κατά βάθος, λοιπόν, η συζήτηση γίνεται, σε χώρες τουλάχιστον όπου οι πολιτικοί αφενός δεν ενδίδουν άκριτα και εύκολα σε εφήμερες πολιτικές ορθότητες, ούτε ανέχονται την τυραννία εκείνων που τις προωθούν, για την υπονόμευση ή όχι της Ιστορίας, ιδίως δε της εθνικής ιστορίας, ως οργάνου στη διάθεση της πολιτείας για τη διαμόρφωση πολιτών με την απαραίτητη αυτογνωσία και εθνική ταυτότητα, ώστε να αποτελούν διακριτή εθνική κοινότητα. Το ζήτημα, με άλλα λόγια, είναι κατά πόσον οι Έλληνες επιθυμούν να καλλιεργούν τη διακριτή εθνική τους ταυτότητα, την οποία καλλιεργούν τουλάχιστον τα τελευταία διακόσια χρόνια, ή θα ενδώσουν στον πειρασμό να ενστερνισθούν το όραμα του μεταμοντερνισμού για μια παγκόσμια κοινωνία χωρίς εθνικά κράτη και έθνη. Μπορεί εν τέλει οι Έλληνες να αποδεχθούν αυτές τις εισηγήσεις των «αποδομητών» του εθνικού κράτους των νεωτέρων χρόνων, αλλά αυτή η αποδοχή πρέπει να είναι προϊόν όχι λαθροχειρίας αλλά κατανοήσεως κατόπιν εις βάθος συζητήσεως όλων των δεδομένων, ιδίως δε των καλώς νοουμένων εθνικών συμφερόντων, της ειρήνης φυσικά, αλλά και της ασφάλειας της εθνικής επικράτειας, της εθνικής ταυτότητας και του πολιτισμού της χώρας. Αν αυτά δεν θεωρούνται πλέον καλώς νοούμενα εθνικά συμφέροντα, αλλά αντιθέτως προτιμηθεί η χωρίς εθνικά σύνορα Ελλάς, πολύγλωσση και πολύδοξη, ανοιχτή σε όλους τους γείτονες, πολυεθνική ή πολυπολιτισμική, όπως την οραματίζονται αρκετοί στη χώρα σήμερα, αυτή η μετάβαση θα πρέπει να συντελεσθεί εν γνώσει

και με τη συναίνεση του λαού της, που εν τέλει θα πρέπει να έχει τον τελευταίο λόγο και να αποφασίσει για το μέλλον του.

Τα προϊόντα της αποδομητικής δράσεως, αυτά τα «εκλαϊκευτικά» βιβλία Ιστορίας, δεν είναι Ιστορία, με την καθιερωμένη έννοια, δεν απεικονίζουν το ιστορικό παρελθόν, εθνικό ή άλλο. Το ιστορικό παρελθόν είναι κατάστικτο από πολέμους, βαρβαρότητες, εθνικές και κοινωνικές προστριβές και συγκρούσεις, καταπιέσεις εθνοτήτων από άλλες εθνότητες, καθώς και από περιόδους ειρήνης και συνεργασίας. Αυτές οι πλευρές του ιστορικού παρελθόντος, σκοτεινές και ζοφερές πολλές, προϊόντα όλες των ανθρωπίνων αποφάσεων, διαμόρφωσαν τους σημερινούς λαούς, οι οποίοι διακρίνονται μεταξύ τους από τη γλώσσα ή τις γλώσσες που μιλούν, από το θρήσκευμα ή τα θρησκευόμενα που πρεσβεύουν, από τις παραδόσεις και την ταυτότητά τους, από την εθνική τους ιστορία· ιστορία η οποία είναι ακόμη χρήσιμη στη διαμόρφωση των σύγχρονων πολιτειών.

Θα σπεύσουν ίσως οι στρατευμένοι στον αποδομισμό, ως άλλοι «χάσκακες» του Έθνους – όπως χαρακτήριζε ο Μανουήλ Γεδεών τους αρνητές της καθ' ημάς Ανατολής την εποχή των μεγάλων πολιτικών και κοινωνικών αναστατώσεων (1789-1815) – να καταγγείλουν τις παρατηρήσεις αυτές ως άλλη μια απόπειρα του συντηρητικού «νεοαναθεωρητισμού» που επιχειρείται, υποτίθεται. Ας μην ανησυχούν· η ηγεμονία της διεθνιστικής «cabale» που ορίζει και νέμεται τις εθνικές ευαισθησίες των Ελλήνων, τουλάχιστον από τη Μεταπολίτευση και εξής, είναι μάλλον ασφαλής και αδιαφιλονίκητη, προς το παρόν τουλάχιστον. Στην Ελλάδα, οι διάφορες πολιτικές ορθότητες φθίνουν και αποσύρονται με καθυστέρηση τουλάχιστον μιας δεκαετίας.

Θα ξενίσουν ίσως αυτές οι παρατηρήσεις και εκείνους που πιστεύουν πως η λεγόμενη πολυπολιτισμική κοινωνία είναι αναπόδραστη, επειδή αντιπροσωπεύει την πρόοδο, υποτίθεται, που αντιπαρά τίθεται στις συντηρητικές επιλογές. Το εθνικό κράτος, ωστόσο, ούτε συντηρητική επιλογή αποτελεί ούτε φαίνεται τόσο ευάλωτο όσο πιστεύουν οι αντίπαλοί του. Ανέτρεψε εκ θεμελίων πολυπολιτισμικά πολιτικά μορφώματα στο παρελθόν και εξασφάλισε στους πολίτες του κάθε άλλο παρά ευκαταφρόνητη προαγωγή του εθνικού πολιτισμού, της ευημερίας και της αξιοπρέπειάς των, στο πλαίσιο του κράτους δικαίου μάλιστα.

Η πολυπολιτισμική κοινωνία, την οποία στηρίζουν υποτίθεται οι τρέχουσες πολιτικές ορθότητες, δεν είναι ούτε «νέα» ούτε «προοδευτική». Υπήρξαν στο παρελθόν τέτοιες πολυπολιτισμικές κοινωνίες

στο πλαίσιο πολυεθνικών αυτοκρατοριών, δεν τις ανακάλυψαν οι επίδοξοι αποδομητές της εθνικής ταυτότητας. Δεν είναι εξάλλου βέβαιο ότι η πολυπολιτισμική κοινωνία υπηρετεί πάντοτε την ειρήνη και τη συνεργασία μεταξύ των διαφόρων πολιτισμικών ενοτήτων αφού μπορεί να οδηγήσει στην περιχαράκωση διακριτών αλλά ανίσχυρων κοινοτήτων.

Πριν να δώσει τη θέση της σε κάποια μορφή πολυπολιτισμική κοινωνία, η κοινωνία που σχηματίστηκε στο πλαίσιο του Ελληνικού εθνικού κράτους με την ενσωμάτωση και την αφομοίωση ετερόγλωσσων κοινοτήτων σε μια ομοιογενή γλωσσική εθνική κοινότητα, ανεκτική στις διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις των πολιτών, θα πρέπει να στηριχθεί περαιτέρω με την ενίσχυση και την κατοχύρωση του σεβασμού προς τις διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις, στο πλαίσιο του κράτους δικαίου. Ο κατακερματισμός της κοινωνίας σε γλωσσικές κοινότητες δεν υπηρετεί την κοινωνική συνοχή που είναι απαραίτητη για την προαγωγή της ευημερίας όλων των μελών της κοινωνίας, αντιθέτως ευνοεί τον ανταγωνισμό, τις προστριβές και τις συγκρούσεις και εν τέλει, την υποταγή των ανίσχυρων γλωσσικών ή άλλων κοινοτήτων στην ισχυρότερη ή τις ισχυρότερες. Η κατακερματισμένη κοινωνία μπορεί να ευνοήσει και τον φασισμό.

Στην ελληνική «πραγματικότητα», η πολυπολιτισμική κοινωνία που επαγγέλλονται οι αποδομητές του ομοιογενούς εθνικού κράτους θα είχε ως πιθανές συνέπειες διάφορες αποσχιστικές κινήσεις. Οι καιροσκοποί δεν λείπουν, όπως επίσης δεν λείπουν και εκείνοι που έχουν συμφέρον να υποκινούν τους κατά καιρούς καιροσκόπους. Η ιστορία της Ελλάδος των τελευταίων εκατόν πενήντα χρόνων βρίθει τέτοιων καιροσκοπικών επιχειρήσεων, οι οποίες μόνον προβλήματα δημιουργούσαν στο σύνολο των Ελλήνων. Εν όψει της εξάρσεως του εθνικισμού στις όμορες χώρες, θα ήταν τραγικό για την ασφάλεια της ελληνικής εθνικής επικράτειας να παραδοθεί το ελληνικό εθνικό κράτος στις αφελείς, στην καλύτερη περίπτωση, επιδιώξεις μιας «cabale» ανιστόρητων και ανελλήνιστων νομέων της εθνικής ευαισθησίας, η οποία τείνει να επιβάλει καθεστώς ιδεολογικής τρομοκρατίας στην ελληνική πνευματική και πολιτική ηγεσία.

Το παρόν ομοιογενές εθνικό κράτος των Ελλήνων υπήρξε προϊόν εθνικής πολιτικής δύο και πλέον αιώνων, από την εποχή του Ρήγα Βελεστινλή και του Αδαμαντίου Κοραή, με κορυφαίο «αρχιτέκτονα» του σύγχρονου Ελληνικού έθνους τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο. Αν κριθεί από την πνευματική και πολιτική ηγεσία της χώρας ότι

η ομοιογενής πολιτιστική κοινότητα και ταυτότητα του σύγχρονου Ελληνικού έθνους πρέπει να εγκαταλειφθεί και στη θέση της να ανεγερθεί ένα νέο εθνικό οικοδόμημα, πολυπολιτισμικό και χωρίς κυρίαρχη εθνική κοινότητα, όπως την όρισαν αυτοί οι πατέρες του έθνους, είναι ανάγκη επιτακτική η έγερση της νέας εθνικής κοινότητας να μην αφεθεί αβασάνιστα σε αφελείς μάλλον αρχιτέκτονες που φιλοδοξούν να στήσουν στη θέση του ένα οικοδόμημα άδηλης ακόμη μορφής, δομής ή λειτουργικότητας.

Μιλτιάδης Μ. Παπανικολάου*

Η ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΩΝ ΘΡΥΛΩΝ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥΣ

Είναι γνωστό ότι η ιστορία γράφεται με βάση ένα ποικίλο πηγολογικό υλικό, που προέρχεται είτε από γραπτές μαρτυρίες, επώνυμες και ανώνυμες, βασισμένες σε πραγματικά γεγονότα είτε όχι, είτε από τις λαϊκές παραδόσεις και τους θρύλους, μεταφερόμενους από στόμα σε στόμα και από γενιά σε γενιά, είτε ακόμα και από τις τυχόν εικονογραφήσεις που αναπαριστούν τα γεγονότα με βάση την καλλιτεχνική ευαισθησία. Μένει στον ιστορικό και τον μελετητή να αξιοποιήσει με επιστημονικό τρόπο τα δεδομένα, που ούτως ή άλλως καλύπτουν ένα ευρύτατο φάσμα πληροφοριών, προερχόμενα από πολλές πλευρές. Η δύναμη μάλιστα των παραδόσεων και των θρύλων είναι τόσο ισχυρή, που η έντεχνη εκμετάλλευσή τους οδηγεί τον ιστορικό επιστήμονα σε ασφαλή και έγκυρα συμπεράσματα, στηρίζοντας πειστικά το οικοδόμημα των συλλογισμών του. Ακόμα και για μακρινές περιόδους, όπως λ.χ. το αρχαίο μας παρελθόν, νεότεροι αρχαιολόγοι εκμεταλλεύονται τις σύγχρονες λαϊκές παραδόσεις, τα έθιμα ή τις διάφορες ονομασίες (τοπικές συνήθειες, τοπωνύμια, φανταστικές δοξασίες κτλ.), –πολύ περισσότερο τη διασωθείσα εικονογράφηση–, ώστε να μπορούν να ταυτίζουν μνημεία, αρχαίες τοποθεσίες ακόμα και ολόκληρες πόλεις.

Ο 19ος αι. ήταν για την Ελλάδα η σημαντικότερη περίοδος της νεότερης ιστορίας της. Ήταν ο αιώνας της Απελευθέρωσης και της ανοικοδόμησης του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Τα μεγάλα ιστορικά γεγονότα αποτέλεσαν το αντικείμενο όχι μόνο των ειδικών, αλλά και της Τέχνης, που με τον δικό της μοναδικό τρόπο «ερμήνευσε» τις σημαντικότερες στιγμές της νεοελληνικής ιστορίας. Βρισκόμαστε άλλωστε στην περίοδο του ρομαντισμού και οι καλλιτεχνικές υπερ-

---

* Ο Μιλτιάδης Μ. Παπανικολάου είναι Καθηγητής της Ιστορίας της Τέχνης στη Φιλοσοφική Σχολή του Α.Π.Θ.

βολές δικαιολογούνται απόλυτα, αν δεν επιβάλλονται προκειμένου να επιδράσουν στο ανθρώπινο συναίσθημα. Ακόμα και απλοί ρεπόρτερ, μεγεθύνουν τα γεγονότα και προχωρούν σε ευαίσθητους χαρακτηρισμούς, όπως έπραξε ο ανώνυμος ανταποκριτής από την Τεργέστη το 1824 (για λογαριασμό γερμανικής εφημερίδας *Augsburger Allgemeine Zeitung* της 13.10.1823) μιλώντας με εντυπωσιακούς χαρακτηρισμούς (μυθικός και άγιος) για τον ηρωικό θάνατο του Μάρκου Μπότσαρη (εικ. 1).¹ Την ίδια χρονιά ο Ντελακρουά ζωγράφισε τις «Σφαγές της Χίου» (εικ. 2) και το 1826 την «Ελλάδα στα ερείπια του Μεσολογγίου» (εικ. 3), έργα εμπνευσμένα από τις πληροφορίες και τις περιγραφές των εφημερίδων της εποχής.² Ποιος, πραγματικά, μπορεί σήμερα να αμφισβητήσει την αλήθεια αυτών των γεγονότων; Μπορεί η τέχνη του ρομαντισμού να ατέρριπτε το ειδησεογραφικό και το φωτογραφικό στιγμιότυπο (καθώς και τα πατριωτικά εμβλήματα), αλλά η έμπνευση των πρωταγωνιστών της βασιζόταν εν πολλοίς και στα γεγονότα της εποχής, μικρά και μεγάλα.

1. Γράφει σχετικά η γερμανική εφημερίδα «...*Οι τελευταίες στιγμές του ηρωικού Μάρκου Μπότσαρη, ο οποίος σαν άλλος Λεωνίδας παρέδωσε το πνεύμα του για την πίστη και την πατρίδα του στην περιοχή των Αγράφων, συνοδεύονται από αξιοσημείωτα γεγονότα, που στο μέλλον η ιστορία αυτής της εκπληκτικής μάχης δεν θα μπορέσει να ξεχαστεί. Στη μάχη της 24ης προς την 25η Αυγούστου ο Μπότσαρης με 800 εθελοντές πήγε στο Καρπενήσι στο στρατόπεδο του Τζελαλεδίν Μπέη ανιψιού του Κιονταχί Πασά, γκρέμισε τη σκηνή του και τον σκότωσε με το ίδιο του το χέρι. Στη μάχη που έγινε 3.000 Τούρκοι υπήρξαν θύματα ... Ο Μάρκος Μπότσαρης τραυματίστηκε και αυτός θανάσιμα και ύστερα από λίγο ξεψύχησε. Το πτώμα του μεταφέρθηκε με τιμές Αγίου στο Μεσολόγγι ...*». Βλ. σχετικά Μ. Παπανικολάου, *Από τον Ντελακρουά στο Νικόλαο Γύζη. Ο Εθνικός μας Αγώνας στην Τέχνη*, στο Μ. Παπανικολάου, *Το κόκκινο Τετράγωνο, Θέματα Ιστορίας και Κριτικής της Τέχνης*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 203 κ.ε.

2. Ο ίδιος ο ζωγράφος περιγράφει τη διαδικασία δημιουργίας των «ελληνικών» θεμάτων του ως εξής: «*Ένα είναι το ζήτημα: πρέπει να βγάλεις από μέσα σου το μέγιστον*», «*να εκπυρρωθής ... να μπης στη φωτιά του θέματος*» ... *να νιώσης «όσο είναι βολετό ... αυτό που θέλεις να διαχύσης στην ψυχή των άλλων*». Πρέπει το «*απείθαρχο πνεύμα του να κάμη, να ξεκάμη, να δοκιμάση εκατό διαφορετικούς τρόπους ώσπου να φτάση στο σκοπό που η ανάγκη του με τυραννά ... Αν δεν είμαι παραγμένος σαν το φίδι στο χέρι της Πυθίας, παραμένω ψυχρός*». Τότε, μάλιστα, «*ο πίνακάς μου αποκτά μια συστροφή, μιαν έντονη κίνηση που πρέπει απαιτητήτως να συμπληρώσω ... Ω χαμόγελο του ετομοθάνατου! Μητρικό βλέμμα! Σιωπηλή δύναμη, που δεν μιλάει στην αρχή παρὰ στα μάτια και που κατακτά και κυριεύει όλες τις διαθέσεις της ψυχής*». Έτσι τριζοβολούν κάτω από την πένα του οι εκφράσεις της πέννας του, του ενθουσιασμού του, του πυρετού του. Βλ. Rene Huggle, *Ο Ντελακρουά και η Ελλάδα*, Αθήνα 1971.

Ορισμένα όμως γεγονότα, για τα οποία τελευταία γίνεται πολύς λόγος, με τρόπο μάλιστα εξαιρετικά υποτιμητικό για το έργο που άφησαν μεγάλοι ζωγράφοι, δημιουργώντας την εντύπωση ότι η σωζόμενη εικονογραφία διαδραματίζει μικρό –αν όχι μηδαμινό– ρόλο στην ιστορική αναπαράσταση, θυμίζω μόνο την εσωτερική ανάγκη που ένωσε ο στρατηγός Μακρυγιάννης, ιστορώντας τα γεγονότα στους ζωγράφους από τη Σπάρτη Δημήτριο και Παναγιώτη Ζωγράφο (1836). Υπάρχει, άραγε, ιστορικός αυτής της περιόδου που να μην έλαβε υπόψη τις εικόνες του στρατηγού; Ο ίδιος άλλωστε έγραψε ότι έδωσε την εντολή της εικονογράφησης της Ελληνικής Επανάστασης, «για να αποδείξει τις ψευτιές και τις χαμέρπειες των ελλήνων ιστοριογράφων της».

Κατά τον 19ο αι. κυκλοφόρησαν αρκετά λευκώματα και μεμονωμένα καλλιτεχνικά έργα, που αναπαριστούν ιστορικά γεγονότα, καμωμένα με τους κανόνες που μόνον η Τέχνη γνωρίζει. Χωρίς αμφιβολία, τα έργα αυτά δεν συνιστούν ιστορικά τεκμήρια, διαφωτίζουν ωστόσο το πνεύμα της εποχής και, ανάλογα με την περίπτωση, αποτελούν χρήσιμα εργαλεία ερμηνείας των γεγονότων, καθώς η εποχή ευνοεί την ανάπτυξη της λεγόμενης «ιστορικής ηθογραφίας», η οποία δίνει ξεχωριστό βάρος στην αποτύπωση του εθνογραφικού, του λαογραφικού, αλλά και του αληθοφανούς παραδοσιακού στοιχείου. Το 1865 ο πρώτος ζωγράφος της Σχολής του Μονάχου Θεόδωρος Βρυζάκης ζωγράφησε το γνωστό έργο «Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός ευλογεί τη σημαία της Επανάστασης» (εικ. 4) και το 1886 ο Νικόλαος Γύζης ζωγραφίζει το περίφημο έργο «Το Κρυφό Σχολειό» (εικ. 5), μία σύνθεση που ο τήνιος καλλιτέχνης περιγράφει στις «Επιστολές» του όλη τη φάση της δημιουργίας του,³ γεγονός που προδίδει την επίδρα-

3. Σε επιστολή του της 24ης Ιανουαρίου 1886, ο καλλιτέχνης έγραφε για τον πίνακά του τα εξής: «... Προ πολλού υπεσχέθην να σας περιγράψω την εικόνα εις την οποίαν καταγίνομαι και ήτις με παιδεύει. Ιδού αυτή: Εις γωνίαν εντός σκοτεινού υπογείου εκκλησίας μαρωμένης της θύρας και ημικλείστον τον παραθύρον, κάτωθεν εικονίσματος και κανδυλίου, καθήμενος γέρον καλόγηρος επί των γονάτων αυτού έχων βιβλίον κα περί αυτόν 5 παιδιά εφήβου ηλικίας τα διδάσκει. Ολίγον προς το βάθος νέος καθήμενος και κρατών όπλον δίκην φύλακος προσέχει και αυτός εις τον λόγον του σεβασμίον καλόγηρον. Δια του υπογείου, της κλειστής θήρας και παραθύρον και διά τον ωπλισμένον νέον εσκέφθην να παραστήσω την εποχήν εκείνην της Ελλάδος, ότε επί Τουρκοκρατίας ήσαν ανστηρώς απηγορευμένα τα σχολεία και μόνον εν κρυπτώ ελειτούργον. Η εικόν αυτήν είναι μικρά ως εκείνη του παραμυθιού, την οποίαν πέρυσιν εις την αυτού έκθεσιν είδατε. Με δυσκολεύει η αρμονία της, καθότι ηθέλησα να παραστήσω την μυστηριώδη πράξιν εις σκοτεινόν υπόγειον, μό-

ση που άσκησαν πάνω του οι ιδέες του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου και του Νικόλαου Πολίτη. Η συνέχεια άλλωστε του Ελληνισμού εκφράζεται στους καλλιτέχνες της Σχολής του Μονάχου ποικιλοτρόπως και ιδίως σε ζωγραφίες που η νέο-αστική κοινωνία της Ελλάδας του τέλους του 19ου αι. επιζητούσε με κάθε τρόπο, καθώς ήταν ακόμη νωπές οι εντυπώσεις από τις θεωρίες του Φαλμεράγιερ, αλλά και προκειμένου το νέο κράτος να ορίσει την ταυτότητά του. Συνεπώς δεν είναι τυχαία η εμφάνιση σε έργα τέχνης της εποχής αναφορών που παραπέμπουν στον χρόνο και στον χώρο, όπως λ.χ. στον πίνακα του Νικηφόρου Λύτρα «Τα Κάλαντα» (η διακριτική παρουσία ενός αρχαίου γλυπτού στα δεξιά της εικόνας) (εικ. 6) ή σε πίνακες του Νικόλαου Ξυδιά «Τα Αναφώτικα» (όπου υπάρχει συνδυασμός αρχαίων μνημείων και σύγχρονων αναφορών) (εικ. 7). Επίσης ίδιους στόχους εξυπηρετούν και τα ταξίδια Ελλήνων καλλιτεχνών στη Μικρά Ασία και σε άλλες χώρες της Μεσογειακής λεκάνης (Αίγυπτο, Παλαιστίνη κτλ.), όπως για παράδειγμα το ταξίδι στη Μικρά Ασία το 1872 των καλλιτεχνών και φίλων Νικόλαου Γύζη και Νικηφόρου Λύτρα.⁴

Η απεικόνιση πάντως του Παλαιών Πατρών Γερμανού υπάρχει και σε μία άλλη, σχεδόν άγνωστη παράσταση (ασπρόμαυρο σχέδιο του 1836, που απεικονίζει κληρικούς και λαϊκούς να ορκίζονται στο βωμό της Αγίας Τράπεζας) (εικ. 8), που έγινε για να αποτυπωθεί ως πρώτη – συμβολική – εικόνα στην εικονογράφηση της Ελληνικής Επανάστασης στην Αίθουσα των Τροπαίων του Ανακτόρου του Όθωνα (σημερινή Αίθουσα Ελευθερίου Βενιζέλου της Βουλής των Ελλήνων). Το σχέδιο, όπως και το εικονογραφικό πρόγραμμα, έγινε από τον βαυαρό ζωγράφο και γλύπτη Λούντβιχ Σβαντχάλερ, ο οποίος δεν επισκέφθηκε ποτέ την Ελλάδα, αλλά όλη η σύνθεσή του (μια μακρά ζωφόρος που κάλυπτε και τους τέσσερις τοίχους της αίθουσας), βασίστηκε αποκλειστικά σε πληροφορίες των ίδιων των πρωταγωνιστών του Αγώνα, γι' αυτό και δεν παρατηρούνται ιστορικές ανακρίβειες. Η ζωφόρος αυτή σώζεται μέχρι σήμερα, εκτός της συγκεκριμένης παράστασης, η οποία ωστόσο αποκαταστάθηκε πρόσφατα

νο δια μιας ακτίνος ηλίου εισερχομένης εντός και δια της αντανάκλασεως αυτής την φωτοσκίασην των προσώπων και λοιπών αντικειμένων. Ωραία τέχνη η ζωγραφική, αλλ' εντυχώς δύσκολος, και λέγω εντυχώς, διότι αν δεν ήτο δύσκολος, θα ήσαν όλοι ζωγράφοι». Βλ. Επιστολαί Νικολάου Γύζη, Γ. Δροσίνη – Α. Κορομηλά (επιμ.), Αθήνα 1953, σ. 138.

4. Βλ. σχετικά Μ. Παπανικολάου, *Η ελληνική ηθογραφική ζωγραφική του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1978.

με βάση το σωζόμενο σε κρατικό Μουσείο του Μονάχου αρχικό πρωτότυπο σχέδιο. Το θέμα αυτό μεταφέρθηκε ζωγραφικά στην τοιχογραφία από τον ζωγράφο Κ. Σράουντολφ το 1842 και με βάση συμβόλαιο εκτέλεσής της που σώζεται στα ΓΑΚ (αρ. 142) (εικ. 9) αναφέρεται ρητά και χωρίς καμία αμφιβολία, ότι η ορκωμοσία των Αγωνιστών έγινε από τον Παλαιών Πατρών Γερμανό. Είναι το μοναδικό εικονογραφικό ντοκουμέντο, με βάση το οποίο αποδεικνύεται ότι η ορκωμοσία δεν είναι θρύλος, αλλά πραγματικό γεγονός.⁵

Η ιστορική αλήθεια αυτής της εικόνας δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί.⁶ Αρκεί να αναλογιστεί κανείς, ότι το όλο έργο (η ζωφόρος της Βουλής, όπου και η ορκωμοσία των αγωνιστών) έγινε δεκαπέντε περίπου χρόνια μετά την Επανάσταση και πολλοί από τους πρωταγωνιστές της βρίσκονταν ακόμα στη ζωή (και είναι πολύ πιθανό να χρησίμευσαν ως σύμβουλοι), όπως ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο Γεώργιος Κουντουριώτης, ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ο Ανδρέας Ζαΐμης, ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και άλλοι, πορτρέτα των οποίων απεικονίζονται στη διπλανή αίθουσα. Συνεπώς, δεν είναι επιτρεπτό να αγνοείται ή να υποβαθμίζεται από τους ιστορικούς η σημασία των εικονογραφήσεων, κάτι το οποίο γίνεται σχεδόν συστηματικά στα βιβλία τους, τη στιγμή που άλλες ειδικότητες – εκτός των ιστορικών της τέχνης –, όπως οι αρχαιολόγοι ή οι φιλόσοφοι και οι μελετητές γενικά του πολιτισμού προστρέχουν σε αυτές με πολύ ενδιαφέρον, αντλώντας ποικίλες πληροφορίες, που συνθέτουν την εικόνα των ιστορικών και κοινωνικών συμφραζομένων, απαραίτητων για τη σύνθεση, αλλά και για την αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας.

---

5. Βλ. Μ. Παπανικολάου, *Η εικονογράφηση του Μεγάλου της Βουλής*, Αθήνα, 1998.

6. Λεπτομέρειες για το ιστορικό αυτό επεισόδιο βλ. Γ. Παναγόπουλος, *Η μυστική συνέλευση της Βοστίτσας (30 Ιανουαρίου 1821), Συμβολή στην Ιστορία της πόλεως Αιγίου – Βοστίτσας*, Αθήνα 1983.

1. Ευγένιος Ντελακρουά, Ο Μπότασαρης επιτίθεται στο στρατόπεδο των Τούρκων.

2. Ευγένιος Ντελακρουά, Οι σφαγές της Χίου.

3. Ευγένιος Ντελακρουά, *Η Ελλάδα ξεψυγά στα ερείπια του Μεσολογγίου*.

4. Θεόδωρος Βρυζάκης, Ο όρκος των αγωνιστών και η ενλόγηση της σημαίας από τον Παλαιών Πατρών Γερμανό.

5. Νικόλαος Γύζης, Το Κρυφό Σχολειό.

6. Νικηφόρος Λύτρας, Τα κάλαντα.

7. Νικόλαος Ενδιάς-Τυπάλδος, Αναφιώτικα.

8. Λούντβιχ Σβαντχάιλερ, Ο όρκος των επαναστατών Ελλήνων στη Βασίλισσα υπό τον Παλαιών Πατρών Γερμανό. Μελάνι και μολύβι σε χαρτί, π. 15,6x27,4 εκ., Μόναχο, Μουσείο της Πόλης.

Herr Schraudolph.

1, Die Kaiserliche Akademie der Wissenschaften in Pöthen
unter Kaiserin Elisabeth
in Wien.

2, Die Kaiserliche Akademie der Wissenschaften
zu Petersburg, die Kaiserliche
Akademie der Wissenschaften zu
Moskau, die Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften zu Berlin.

3, Die Kaiserliche Akademie der Wissenschaften
zu Land.

4, Die Kaiserliche Akademie der Wissenschaften
zu Göttingen, die Kaiserliche Akademie
der Wissenschaften zu
Hannover, die Kaiserliche Akademie der
Wissenschaften zu
Frankfurt.

5, Die Kaiserliche Akademie der Wissenschaften
zu Athen.

6, Die Kaiserliche Akademie der Wissenschaften
zu Opatowitz.

9. Γενικά Αρχεία του Κράτους, φ. 394, αρ. 142, Αθήνα, 19 Μαΐου 1842.
Συμβόλαιο εκτέλεσης της τοιχογραφίας υπό τον ζωγράφο Claudius Schraudolph.

Βασίλης Κ. Γούναρης*

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ
ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Έχω πλήρη συνείδηση ότι δεν έχω ιδιαίτερο δικαίωμα να εκφέρω βαρύνουσα γνώμη για τη διδασκαλία της ιστορίας έξω από το Πανεπιστήμιο. Δεν είμαι ούτε παιδαγωγός ούτε οριστικά ποτέ συγγραφέας εγχειριδίου· ούτε είμαι πρόθυμος να πάρω μέρος ως επιστήμων ιστορικός σε μια καθαρά πολιτική συζήτηση, όπως αυτή που ανέκυψε σχετικά με το εγχειρίδιο της Στ' τάξης του Δημοτικού. Η διαδικασία της στοχοθεσίας των βιβλίων, της ανάθεσης συγγραφής, της κρίσης του βιβλίου είναι ζητήματα καθαρά πολιτικά τόσο με τη στενή, την κομματική, όσο και με την ευρεία έννοια της πολιτικής, της χειραγώγησης δηλαδή του περιεχομένου προς μια κατεύθυνση. Η τοποθέτηση στα ζητήματα αυτά δεν μπορεί να είναι παρά προϊόν της πολιτικής φιλοσοφίας της κάθε κυβέρνησης και του τρόπου με τον οποίο ερμηνεύει το άρθρο 16 του Συντάγματος, για την ενίσχυση της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης. Δεν θα ήθελα λοιπόν να πολιτικολογήσω δημόσια και ανέξοδα.

Θα μου επιτρέψετε μόνον να παρατηρήσω εξαρχής ότι από τα τέλη του 19ου αι. η συγγραφή των εγχειριδίων γινόταν μέσα σε προσδιορισμένο ιδεολογικό πλαίσιο, το «Παπαρηγοπούλειο», και βάσει συγκεκριμένων οδηγιών για το περιεχόμενο και τη δομή του. Και τότε, όπως και τώρα, η διαδικασία της κρίσης των εγχειριδίων προκάλυψε προστριβές μεταξύ κριτών και κρινομένων. Το κράτος όχι μόνο έλεγχε τα λάθη των συγγραφέων, αλλά προσπαθούσε να περιστείλει τον υπέρμετρο ενθουσιασμό τους για τις ελληνικές διεκδικήσεις

---

* Ο Βασίλης Κ. Γούναρης είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας στο Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

και, μερικές φορές, το μένος τους για τους γειτονικούς λαούς. Και τότε, όπως και τώρα, πιστευόταν πως δεν υπήρχε αντιστοιχία σχετικά με τις προσδοκίες της κοινής γνώμης από την ελληνική ιστορική εκπαίδευση και από την πολιτική του υπουργείου.¹ Εμείς δεν έχουμε ανάγκη από ιστορικά ψέματα, σαν κι αυτά που μαθαίνουν οι Βούλγαροι στα παιδιά τους, είπε ο Σπυρίδων Λάμπρος σε διάλεξή του το 1902, και συμπλήρωσε: Ένα πράγμα πρέπει να πάρουμε από τους Βουλγάρους στο οποίο υστερούμε, τον εθνικό φανατισμό.² Ας εκληφθεί, λοιπόν, η σημερινή μου παρέμβαση περισσότερο ως απολογία στην ιστορία ενός θεράποντά της, που αρκετές φορές αισθάνεται ότι συμμετέχει στον εμπαιγμό της Κλειούς, της μούσας της ιστορίας. Θάσας εξηγήσω αμέσως τη σφοδρότητα της αυτοκριτικής μου.

Το σχολικό έτος 1999-2000 στο Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα μοιράστηκαν 525 ερωτηματολόγια Ιστορίας σε παιδιά 14-17 ετών. Μόνον τέσσερις στους δέκα γνώριζαν τι γιορτάζουμε στις 28 Οκτωβρίου και ποιος ήταν ο τελευταίος αυτοκράτορας του Βυζαντίου· τρεις στους δέκα γνώριζαν ποιος ήταν και σε ποια περίοδο έζησε ο Μακρυγιάννης· δύο στους δέκα γνώριζαν ποιοι ήταν ο Όθων και η Αμαλία και τι έκανε ο Παλαιών Πατρών Γερμανός (κι όμως είχαν άλλο εγχειρίδιο τότε)· ένας στους δέκα γνώριζε ποιο αξίωμα κατείχε ο Περικλής και ποιο ο Βενιζέλος. Φυσικά αγανακτήσαμε από την άγνοιά τους. Αγανάκτησα, επίσης, αρκετές φορές έκτοτε διορθώνοντας τα γραπτά των τμηματικών εξετάσεων. Κι όμως είχα άδικο να θυμώνω. Η συστηματική εντρούφηση, με τη βοήθεια πολλών φίλων και οικείων μου, στη διδακτική πράξη στην Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση με βοήθησε να καταλάβω γιατί είχα άδικο να είμαι τόσο επικριτικός.

Ξαναγυρίζω κατ' αρχάς στο νέο εγχειρίδιο της Στ' Δημοτικού. Όλες οι δημόσιες συζητήσεις περιστράφηκαν στην απουσία και την υποβάθμιση διαφόρων θεμάτων και τη γενικότερη φιλοσοφία του, που υπονομεύει, σύμφωνα με την άποψη πολλών, αυτό που λέμε εθνική υπερηφάνεια. Λιγότερα σχόλια έγιναν για τα πραγματολογικά λάθη που υπάρχουν –δεν εννοώ τα αμφισβητούμενα σημεία— και

---

1. Πλήθος παραδειγμάτων μπορεί να βρει κανείς στη συλλογή που επιμελήθηκε η Χριστίνα Κουλούρη, *Ιστορία και Γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834-1914). Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις. Ανθολόγιο κειμένων*, Αθήνα 1988.

2. Σκριπ στις 6 Οκτωβρίου 1902.

σχεδόν καθόλου για τον τρόπο που είναι γραμμένο το βιβλίο. Δεν είμαι ειδικός αλλά με τη ιδιότητα του πατέρα μαθητή της Στ' τάξης του Δημοτικού επιτρέψτε μου να περιγράψω πώς αντιλαμβάνομαι την ουσία του προβλήματος του εγχειριδίου, αφήνοντας την ιδεολογική κριτική στο αρμόδιο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Σκοπός της συγγραφικής ομάδας ήταν να προσδώσει μια «μη πολωτική εικόνα» σε ιστορικά θέματα διχαστικά, να αντικαταστήσει τις συλλογικές ανταγωνιστικές μνήμες με μια συνολική εικόνα και να οδηγηθούν τα παιδιά στα δικά τους συμπεράσματα: στόχος καταρχήν σεβαστός.³ Κάθε διδακτική ενότητα αποτελείται από τέσσερες παραγράφους των πέντε σειρών πλαισιωμένες με εικαστικό υλικό και διάφορα κείμενα τεκμηρίωσης. Από τις 50 ενότητες πάνω από τις μισές είναι αφιερωμένες στην κοινωνία και την ιδεολογία του 19ου και του 20ού αι., οι οποίες θίγουν ολόκληρο, χωρίς καμία εξαίρεση, το φάσμα του ιστορικού προβληματισμού. Αυτό το τιτάνιο έργο επιτυγχάνεται με ασύνδετα σχήματα: πολλαπλά υποκείμενα και αντικείμενα, αίτια κι αποτελέσματα, έργα και πρόσωπα, φορείς και οργανώσεις ή ασύνδετα σχήματα κυρίων προτάσεων. Είναι ένας ποταμός από έννοιες –πολλές φορές αφηρημένες– που, κατά τη γνώμη μου, ξεπερνούν τις πνευματικές δυνατότητες παιδιών ένδεκα χρονών. Ας σημειωθεί ότι οι μαθητές καλούνται την επομένη, κατά το παραδοσιακό σύστημα, να επαναλάβουν ό,τι περιλαμβάνουν οι τέσσερες παράγραφοι κι όχι να εκφέρουν κρίσεις π.χ. για το Αγροτικό Ζήτημα. Με δυο λέξεις το βιβλίο αποτελεί μια ασφυνκτική περίληψη της Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας από το 1453 έως σήμερα, τόσο πυκνή, που είναι εξαιρετικά δύσκολο να αφομοιωθεί είτε ως εγκυκλοπαιδική γνώση είτε ως γενική εικόνα «του πριν και του μετά». Μέσα, όμως, στο πλήθος των πληροφοριών, χωρίς στοιχειώδη δραματοποίηση, τα βασικά γεγονότα της περιόδου χάνονται στην κυριολεξία μέσα σε χρονολόγια, χωρίς να μπορεί ο μαθητής να συγκρατήσει τον κοινωνικό προβληματισμό των συγγραφέων. Πολλές φορές αναπόφευκτα οδηγείται στην αποστήθιση, αν κι αυτός σίγουρα δεν ήταν ο σκοπός της συγγραφικής ομάδας.

Μικρό το κακό, θα παρατηρήσει κάποιος. Τα παιδιά θα έχουν κι άλλες ευκαιρίες να καλύψουν την ίδια περίοδο και να φωτιστούν. Στο

3. Μ. Ρεπούση - Χ. Ανδρεάδου - Α. Πουταχίδης - Α. Τσίβας, *Ιστορία Στ' Δημοτικού. Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια. Βιβλίο δασκάλου*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 2006, σσ. 12-13.

σημείο αυτό εστιάζεται το βασικό επιχείρημα αυτής της παρουσίασης. Όσοι ενδιαφέρονται για την ιστορική αγωγή και μνήμη των Ελλήνων, ας γνωρίζουν ότι το εγχειρίδιο αυτό αποτελεί ένα πολύ μικρό, το μικρότερο ίσως πρόβλημά τους, εύκολα ανατάξιμο, αν το κρίνει σκόπιμο η πολιτεία. Όσοι ενδιαφέρονται για το μέλλον του ελληνικού εθνικού κράτους, ας μην ανησυχούν περισσότερο για το συγκεκριμένο βιβλίο, γιατί η ουσία του ζητήματος που τους απασχολεί – η αποδυνάμωση της ιστοριογνωσίας ως στυλοβάτη του κράτους – είναι αλλού κι έχει προ πολλού διαφύγει την προσοχή τους.

Η Νεότερη Ιστορία, Ευρωπαϊκή και Ελληνική, διδάσκεται μετά το Δημοτικό και στη Γ' Γυμνασίου από το εγχειρίδιο του σεβαστού πανεπιστημιακού δασκάλου Βασίλη Σφυρόερα.⁴ Κλασικό στη δομή βιβλίο καλύπτει την ίδια ακριβώς περίοδο με το εγχειρίδιο του Δημοτικού σε 25 ενότητες. Το 1/3 της ύλης είναι η Ελληνική Ιστορία. Σκοπός της Ιστορίας στην τάξη αυτή είναι να εντάξει την ελληνική ιστορία στην παγκόσμια και να κατανοήσει ο μαθητής την προσφορά της χώρας του, διαμορφώνοντας το κατάλληλο φρόνημα. Όμως αυτός είναι μόλις ένας από τους δώδεκα και μάλιστα ο τελευταίος ιεραρχικά σκοπός. Οι άλλοι είναι – σύμφωνα με το *Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών Ιστορίας του Υπουργείου Παιδείας* (σ. 10) – η ανάλυση, η σύνθεση και η σύγκριση των γεγονότων, η κατανόηση των αιτιών και των αποτελεσμάτων, των πολλών πτυχών της κοινωνίας, του ελέγχου της αξιοπιστίας των πηγών, της μη άκριτης αποδοχής της ιστορίας κ.ο.κ. Έχω την εντύπωση πως η καλλιέργεια των αρετών αυτών, όπως και στην περίπτωση του εγχειριδίου του Δημοτικού, ίσως αντιφάσκει με τη χρήση της ιστορίας για την ανάπτυξη εθνικού φρονήματος: ή τουλάχιστον ότι επαφίεται στην ευχέρεια του καθηγητή πώς θα συνδυαστεί ο φρονηματισμός με τη «μη άκριτη αποδοχή της ιστορίας» από μαθητές, που ουσιαστικά δεν έχουν άλλη ιστορική παιδεία. Ποια θα είναι τα όρια της κριτικής και της αμφισβήτησης; Πώς θα συμβιβαστεί επί της ουσίας η κριτική με τις λεγόμενες «εθνικές αλήθειες», τους θρύλους και τους μύθους; Είναι το «εθνικό» πάντα αληθινό;

Τυπικά η διδασκαλία στην τάξη αυτή του Γυμνασίου, μπορεί να φτάσει μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ή και αργότερα, μέχρι το 1922. Ουσιαστικά ένα μεγάλο τμήμα της, κυρίως η Ευρωπαϊκή Ιστο-

---

4. Βασ. Βλ. Σφυρόερας, *Ιστορία, νεότερη και σύγχρονη. Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 1991.

ρία, διδάσκεται, σύμφωνα με τις οδηγίες, περιληπτικά. Πρώτιστα επανειλημμένα τους φοιτητές μου ποια Ιστορία διδάχθηκαν στην τάξη αυτή του Γυμνασίου. Ελάχιστοι –εννοώ ούτε δύο στους δέκα– είχαν κάποιες αόριστες μνήμες. Οι βασικότεροι λόγοι της άγνοιας είναι πως (α) το σύστημα των περιλήψεων είτε δεν εφαρμόζεται καθόλου, δηλαδή παραλείπονται οι ενότητες εντελώς, είτε δεν μπορεί να αποδώσει, λόγω ελλιπούς γνώσης του αντικειμένου από τους διδάσκοντες. Πώς να συμπύξει και να διδάξει σε μια ώρα ένας εκπαιδευτικός τη Ναπολεόντεια Περίοδο, αφού πρώτα εξετάσει τους μαθητές στο προηγούμενο μάθημα; (β) Στις εξετάσεις η ύλη είναι οι 80-100 από τις 300 και πλέον σελίδες της διδαχθείσας, κυρίως η Ελληνική Ιστορία. Εμπεδώνονται, δηλαδή, τελικά από τους μαθητές μόνον αποσπάσματα κι όχι το σύνολο του ιστορικού ιστού.⁵

Στο Λύκειο, κατά την εγκύκλιο 8212/Γ2 της 28.1.2002 του Πέτρου Ευθυμίου, γενικός σκοπός διδασκαλίας της Ιστορίας είναι:

η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης και της ιστορικής συνείδησης. Ο κοινά αποδεκτός σκοπός της μελέτης της Ιστορίας που αφορά τη γνώση του παρελθόντος για την κατανόηση του παρόντος και τον σχεδιασμό του μέλλοντος, υφίσταται ως βασική ιδέα για τον προσδιορισμό της ιστορικής συνείδησης και της ιστορικής σκέψης. Ειδικότερα, η ανάπτυξη ιστορικής σκέψης αφορά την κατανόηση των ιστορικών γεγονότων και τη σύνδεση αιτιών και αποτελεσμάτων, ενώ η καλλιέργεια ιστορικής συνείδησης αφορά την κατανόηση της συμπεριφοράς του ανθρώπου σε συγκεκριμένες καταστάσεις και την εξασφάλιση των προϋποθέσεων για την εκδήλωση υπεύθυνης συμπεριφοράς στο παρόν και το μέλλον. Έτσι, με τη διδασκαλία της Ιστορίας, ο μαθητής μπορεί να αποκτήσει όχι μόνο την επίγνωση ότι ο σύγχρονος κόσμος αποτελεί συνέχεια του παρελθόντος, αλλά και την επίγνωση ότι ο σύγχρονος ιστορικός ορίζοντας συνδέεται άμεσα με τη ζωή του. Ο σκοπός της ιστορικής σκέψης και της ιστορικής συνείδησης συνδέεται έτσι με τον γενικότερο σκοπό της εκπαίδευσης που αναφέρεται στην προετοιμασία συνειδητών πολιτών.

5. Φέτος (2006/07), για πρώτη φορά το κομμάτι της Νεότερης Ευρωπαϊκής Ιστορίας, από τον Μεσαίωνα μέχρι το 1815 πέρασε στην ύλη της Β' Γυμνασίου μαζί με τη Βυζαντινή Ιστορία. Ο λόγος της μεταβολής ήταν, κατά τα φαινόμενα, να εναρμονιστεί με την ύλη της Β' Λυκείου, όπου έχει ήδη ενσωματωθεί το αντίστοιχο κομμάτι από την ύλη της Γ' Λυκείου.

Μερικοί από τους επιμέρους σκοπούς της διδασκαλίας είναι:

- *Να κατανοήσουν ότι η ιστορία είναι ανακατασκευή του παρελθόντος, ότι βασίζεται σε πηγές και ότι συνιστά επιλεκτική διαδικασία.*
- *Να προσεγγίζουν κριτικά διάφορα είδη ιστορικών πηγών ανάλογα με το είδος τους και την εποχή στην οποία αναφέρονται.*
- *Να εισαχθούν στη διαδικασία κατανόησης, ανάλυσης και αξιολόγησης των διαφορετικών οπτικών με τις οποίες προσεγγίζονται και ερμηνεύονται τα ιστορικά γεγονότα και φαινόμενα από τους ιστορικούς.*
- *Να συνειδητοποιήσουν την ατομική και συλλογική ευθύνη του ανθρώπου για τη δημοκρατική λειτουργία της ανθρώπινης κοινωνίας και την πρόοδο του πολιτισμού.*

Στο πλαίσιο αυτό, στη Β΄ Λυκείου καλύπτεται, μεταξύ άλλων, και η περίοδος της Ευρωπαϊκής Ιστορίας από το 1453 μέχρι το 1815. Πρόκειται για το τελευταίο τμήμα ενός βιβλίου το οποίο ξεκινά από το 565 μ.Χ. και συμπεριλαμβάνει τη Βυζαντινή και Μεσαιωνική Ευρωπαϊκή Ιστορία.⁶ Η περίοδος 1453-1815 προτείνεται στους εκπαιδευτικούς να καλυφθεί σε δέκα συνολικά διδακτικές ώρες, που αποτελούν το τελευταίο πέμπτο των συνολικών ετησίων ωρών του μαθήματος. Φυσικά πολλά τμήματα προτείνεται αναγκαστικά να διδαχθούν περιληπτικά. Ανάμεσά τους η Λατινοκρατία, ένα τμήμα της Γαλλικής και ένα της Αμερικανικής Επανάστασης, η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κ.ά. Ας σημειωθεί ότι από την ύλη απουσιάζουν πολλά από τα γεγονότα του 17ου και 18ου αι. της Ευρωπαϊκής Ιστορίας. Το σύνολο της εξεταστέας ύλης από τη νεότερη περίοδο είναι σαράντα περίπου σελίδες.⁷ Σ' αυτές δεν περιλαμβάνεται κανένα τμήμα της Τουρκοκρατίας στην Ανατολή. Το βασικό όγκο αποτελούν η Αναγέννηση και η Θρησκευτική Μεταρρύθμιση (20 σελίδες), ο Διαφωτισμός και η Βιομηχανική Επανάσταση (περίπου 15 σελίδες).

Στην ίδια τάξη, τη Β΄ Λυκείου, η Νεότερη Ιστορία διδάσκεται κι ως μάθημα επιλογής. Πρόκειται για ένα συλλογικό βιβλίο που ανα-

6. Ι. Δημητρούκας - Θ. Ιωάννου - Κ. Μπαρούτας, *Ιστορία του μεσαιωνικού και νεότερου κόσμου, 565-1815*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 2004.

7. Βλ. εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας 105637/Γ2 της 30.9.2004.

φέρεται στο Μακεδονικό Ζήτημα, το Βορειοηπειρωτικό, το Κυπριακό, τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, τη Διασπορά, τον ποντιακό Ελληνισμό και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Όλα άψογα κείμενα γραμμένα από ειδικούς.⁸ Το μάθημα όμως αυτό, όπως και μερικά άλλα παρεμφερή, δεν επιλέγεται από απολύτως κανέναν μαθητή. Προτιμούν όλοι είτε τους Ηλεκτρονικούς Υπολογιστές είτε –οι πλέον φιλόπονοι– μια άλλη γλώσσα είτε το μάθημα της Αισθητικής Αγωγής, οι περισσότεροι πάντως κάτι που δεν εξετάζεται γραπτά. Μια πανελλήνια στατιστική θα αποδείκνυε του λόγου το αληθές.

Η Γ' Λυκείου ήταν ανέκαθεν η τάξη όπου χωνευόταν η Νεότερη Ιστορία, ενόψει των εισαγωγικών εξετάσεων. Σύμφωνα με την τρέχουσα κατάσταση διδάσκονται δύο ιστορικά μαθήματα. Το πρώτο είναι το λεγόμενο μάθημα γενικής παιδείας.⁹ Η διδακτέα και η εξεταστέα ύλη του μαθήματος ταυτίζονται. Πρόκειται για μια σειρά αποσπασμάτων: η εξωτερική πολιτική του '21, τμήματα της πολιτικής του Καποδίστρια, η πρώτη και η δεύτερη Βιομηχανική Επανάσταση, το κεφαλαιοκρατικό σύστημα, η Κρητική Επανάσταση του 1866, η Ανατολική Κρίση του 1878, ο Μακεδονικός Αγώνας, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, τα αίτια και τα αποτελέσματα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και η συμμετοχή της Ελλάδας σ' αυτόν, ο μονοπωλιακός καπιταλισμός και η οικονομική κρίση του μεσοπολέμου και ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Το μάθημα αυτό εξετάζεται πανελλαδικά, μόνον εφόσον επιλεγθεί από τους μαθητές. Όμως δεν επιλέγεται, γιατί η εξεταστέα ύλη του αριθμεί 150 σελίδες έναντι κάτω των 50 της Βιολογίας, που αποστηθίζεται ευκολότερα από την «κεφαλαιοκρατία» και τον «μονοπωλιακό καπιταλισμό».¹⁰ Ως μη πανελλαδικώς εξεταζόμενο, ουσιαστικά το μάθημα έχει πλέον εκπέσει. Αυτό σημαίνει ότι δεν απασχολεί ουδόλως τους μαθητές. Τόσο σε δημόσια όσο και σε ιδιωτικά σχολεία περιορίζεται σε περιλήψεις και σε εικονικές εξετάσεις. Οι καθηγητές φροντίζουν διακριτικά να μην τους δημιουργήσουν περισσότερα προβλήματα από όσα ήδη έχουν, και μην τους στερήσουν πολύτιμους βαθμούς. Έχω πλήρη επίγνωση των λόγων μου, μολονότι είναι αδύνατο να τεκμηριωθούν στατιστικά.

8. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου - Ε. Κωφός - Κ. Αιλανός - Α. Αλεξανδρής - Π. Κιτρομηλίδης - Π. Ιωακειμίδης - Ι. Χασιώτης - Κ. Φωτιάδης, *Θέματα Ιστορίας. Β' Λυκείου (Επιλογή)*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, χ.χ.

9. Β. Σκουλάτος - Ν. Δημακόπουλος - Σ. Κόνδης, *Ιστορία Νεότερη. Β' Ενιαίου Λυκείου, γενικής παιδείας*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 2002.

10. Βλ. εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας 99964/Γ2 της 29.9.2006.

Το δεύτερο μάθημα Ιστορίας είναι το πανελλαδικώς και υποχρεωτικώς εξεταζόμενο στη θεωρητική κατεύθυνση.¹¹ Και στην περίπτωση αυτή η διδακτέα και η εξεταστέα ύλη ταυτίζονται· συνολικά μέτρησα 80 σελίδες. Επειδή πρόκειται για το κοινό υπόβαθρο όλων των μελλοντικών φοιτητών της ιστορίας, παραθέτω τις ενότητες αναλυτικά με τη σειρά που διδάσκονται:

- (α) Οι οικονομικές εξελίξεις κατά τον 20ό αιώνα, δηλαδή 9 σελίδες για το Αγροτικό και Εργατικό Ζήτημα κυρίως αλλά και για τον διεθνή δανεισμό.
- (β) Χειραφέτηση και αναμόρφωση 1844-1880, δικομματισμός και εκσυγχρονισμός 1880-1909, ανανέωση-διχασμός 1909-1922. Πρόκειται για τρεις ενότητες, από εννέα σελίδες η καθεμιά, αφιερωμένες στην ελληνική εσωτερική πολιτική και τα κόμματα.
- (γ) Το ζήτημα των προσφύγων στην Ελλάδα 1821-1930, 30 σελίδες.
- (δ) Το Κρητικό Ζήτημα, 1896-1912, 14 σελίδες.
- (ε) Ο παρευξείνιος Ελληνισμός το 19ο και 20ό αι., 10 σελίδες.

Αυτές είναι οι ενότητες-σπαράγματα της Νεότερης Ιστορίας, που όλοι οι υποψήφιοι αποστηθίζουν και οι μόνες από τις οποίες διατηρούν κάποιες μνήμες τα μετέπειτα χρόνια.

Από τα παραπάνω προκύπτει πως, μετά την Στ' τάξη του Δημοτικού, η Γ' Γυμνασίου είναι η μόνη τάξη, όπου η Νεότερη Ιστορία, Ευρωπαϊκή και Ελληνική, διδάσκεται με κάποια σειρά, όμως δεν αφομοιώνεται. Στη Β' Λυκείου ο μαθητής λαμβάνει μια πολύ σύντομη γένυση Ευρωπαϊκής Ιστορίας. Στην Γ' Λυκείου διδάσκεται μια βραχεία επιλογή θεμάτων ελληνικής πολιτικής και οικονομικής ιστορίας, χωρίς γενικότερο πλαίσιο αναφοράς και χρονολογική τάξη. Οι υπερβολικοί στόχοι κατ' έτος καθιστούν αναγκαίες τις περιλήψεις και τις περικοπές, που οι συγγραφείς των βιβλίων ποτέ δεν υπολογίζουν. Τα κενά, λοιπόν, της γνώσης είναι αναμενόμενα και ισχύουν για τη συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών. Το αποτέλεσμα αυτής της επιλεκτικής κι ασυνεχούς διδασκαλίας της Ιστορίας είναι ένας τραγέλαφος.

Η κακή αυτή κατάληξη των εγκυκλίων ιστορικών σπουδών δεν εξηγείται, αν δεν ληφθούν υπόψη μερικά ακόμη ζητήματα: (α) Το μάθημα της Ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση σχεδόν κατά κανόνα δεν

---

11. Γ. Μαργαρίτης - Α. Αζέλης - Ν. Ανδριώτης - Θ. Δετοράκης, *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας. Γ Λυκείου (θεωρητική κατεύθυνση)*, Αθήνα, ΟΕΔΒ χ.χ.

διδάσκεται από ιστορικούς αλλά από καθηγητές ξένων γλωσσών και θεολόγους ή, έστω, από άλλων ειδικοτήτων πτυχιούχους της Φιλοσοφικής Σχολής. Πρόκειται για ένα λογιστικό ζήτημα ωρών και καθηκόντων, που παραμένει μέχρι σήμερα άλυτο. Ας σημειωθεί όμως πως οι καθηγητές ξένων γλωσσών δεν έχουν διδαχθεί διόλου Νεότερη Ιστορία στο Πανεπιστήμιο, ειδικά Ελληνική, εκτός κι αν το επιλέξουν, ενδεχόμενο μάλλον απίθανο. Με ελαφρές παραλλαγές αυτό ισχύει και για τους αποφοίτους των άλλων τμημάτων της Φιλοσοφικής Σχολής, όπως και για τους περισσότερους θεολόγους. (β) Το ζήτημα της κριτικής των πηγών, που αποτέλεσε στρατηγική επιλογή του Υπουργείου Παιδείας, κατά τη γνώμη πολλών εκπαιδευτικών της Μέσης, δεν αποδίδει τους αναμενόμενους καρπούς. Οι «πηγές» δεν είναι πηγές αλλά αποσπάσματα από σύγχρονες ιστορικές μελέτες, που συνήθως συμφωνούν με τις απόψεις των συγγραφέων. Η κριτική τους, σύμφωνα με τις οδηγίες, ελέγχεται και συνδυάζεται με αυτό που λέει το βιβλίο, άρα δεν υπάρχει παραγωγή πρωτότυπης σκέψης από τους μαθητές. Ας σημειωθεί ότι όσες πηγές είναι γραμμένες στην καθαρεύουσα δεν γίνονται κατανοητές. (γ) Η εμμονή των συγγραφέων σε θεωρητικά κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα επιτείνει το φαινόμενο της αποστήθισης της Νεότερης Ιστορίας, αφού είναι απίθανο να αποδώσεις με άλλα λόγια κάτι που δεν καταλαβαίνεις. (δ) Ο έλεγχος των γραπτών της Ιστορίας –κι όχι μόνο της Ιστορίας– στις πανελλαδικές εξετάσεις γίνεται εδώ και τουλάχιστον 20 χρόνια με κριτήριο την πιστή παράθεση του βιβλίου λέξη προς λέξη, ακόμη και στον σχολιασμό. Επειδή η ύλη είναι πολύ μικρή, η αντικειμενική αξιολόγηση δεν είναι δυνατή αλλιώς. Η αποστήθιση, στην οποία οδηγούνται οι μαθητές, όπως είδαμε, «εξ απαλών ονύχων», έχει υποβαθμίσει αφάνταστα στην πορεία του χρόνου την κριτική ικανότητα, αλλά τελικά θεωρείται –και όντως είναι στη δεδομένη συγκυρία– το κλειδί της επιτυχίας. Ακόμη και το είδος των ερωτήσεων του Α.Σ.Ε.Π., για όσους επιλέγουν τον δύσκολο δρόμο, φροντίζει, ώστε να διορίζονται στη Μέση Εκπαίδευση κυρίως όσοι έχουν τη δύναμη της απομνημόνευσης λεπτομερειών. Είναι επόμενο ότι ανάλογες αξιώσεις θα έχουν ως δάσκαλοι και ως διορθωτές στα επόμενα χρόνια.

Τα σχόλια λοιπόν για το βιβλίο της Στ' Δημοτικού εναρμονίζονται με το γενικότερο πρόβλημα της διδασκαλίας της Νεότερης Ιστορίας. Το χειρότερο είναι πως οι ανωτέρω παρατηρήσεις καθιστούν περιττή πολυτέλεια παραδείγματα αντιφάσεων στην απόδοση διαφόρων ιστορικών θεμάτων μεταξύ των διαφόρων εγχειριδίων που

έχει διδαχθεί κάποιος στη μαθητική του ζωή ή συζητήσεις περί εθνικής συνείδησης και φρονηματοπισμού. Ούτως ή άλλως κανείς μαθητής δεν θυμάται επαρκώς, ώστε να συγκρίνει απόψεις που έχει διδαχθεί σε διαφορετικές τάξεις.

Ο τελευταίος αφορισμός μου, για τη συνολική άγνοια, πρέπει επίσης να εξηγηθεί. Μπορεί κάποιος μαθητής είτε να είναι τυχεροί με τους δασκάλους τους είτε φιλομαθείς είτε και τα δύο και να απορροφήσουν τελικά όλες τις απαραίτητες γνώσεις. Δεν είναι ένα αμελητέο ενδεχόμενο. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως αυτοί ακριβώς επιθυμούν να γίνουν καθηγητές της Ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση. Το αντίθετο μάλιστα, η βάση των ιστορικών και αρχαιολογικών τμημάτων σ' όλη την επικράτεια πέφτει διαρκώς –άρα και το επίπεδο των φοιτητών τους. Αποτελούν, βλέπετε, τα τμήματα αυτά σίγουρο δρόμο προς την ανεργία. Αυτό το ανθρώπινο δυναμικό, που δεν γνωρίζει το ιστορικό παρελθόν, αλλά έχει επίγνωση του ζοφερού επαγγελματικού του μέλλοντος καλούμαστε οι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι να μετατρέψουμε σε ιστορικούς ερευνητές και σε καθηγητές της Δευτεροβάθμιας.

Όσον αφορά τη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία, το πρόγραμμα του Τμήματός μας προβλέπει τη διδασκαλία δύο υποχρεωτικών εξαμηνιαίων μαθημάτων Ευρωπαϊκής Ιστορίας (πριν και μετά το 1789) και δύο Νεοελληνικής Ιστορίας. Αν αντιστοιχίσετε τις εβδομάδες και την ύλη που διδάσκεται, θα δείτε ότι πρόκειται για μια γενική επανάληψη θεμάτων, που υπό κανονικές συνθήκες θα έπρεπε ήδη να ήταν γνωστά σε γενικές γραμμές. Θα ήταν ίσως επαρκείς οι εισαγωγές αυτές, μαζί με τα περαιτέρω μαθήματα εμβάθυνσης που προσφέρονται, αν η επιλογή του πανεπιστημιακού τμήματος ήταν συνειδητή, αν υπήρχε κάποιο γνωστικό υπόβαθρο και τακτική φοίτηση. Όμως τίποτε από αυτά δεν είναι δεδομένο για την Ανώτατη Εκπαίδευση. Μολονότι οι παλαιότεροι δάσκαλοι μπορούν να καμαρώνουν για τους μαθητές και τους διδάκτορες που ετοίμασαν, είναι η μεγάλη μάζα των υπολοίπων πτυχιούχων που –μαζί με τους θεολόγους και άλλους– θα διδάξει την Ιστορία στα Ελληνόπουλα.

Προϋπόθεση της ιστορίας είναι η λήθη. Οι ιστορικοί καλούνται να ξεορκίσουν τη συλλογική αμνησία. Είναι όμως πολύ δυσκολότερη η θέση τους, όταν πρέπει να αντιμετωπίσουν τη γενικευμένη σύγχυση και την ημιμάθεια.¹² Προσπάθησα να σας εξηγήσω πώς ακριβώς

---

12. Μόνον οι Πόντιοι κατάφεραν με συνεχείς πιέσεις να αντιστρέψουν την πορεία της λήθης. Με τόσες δόσεις ποντιακής και μικρασιατικής ιστορίας που περιέ-

οδηγείται η νεολαία στο επίπεδο αυτό και γιατί έχουμε άδικο να την κρίνουμε αυστηρά. Το τρέχον σύστημα εκπαίδευσης δεν μπορεί να έχει διαφορετικό αποτέλεσμα όσον αφορά την ιστοριογνωσία ειδικά των Νεότερων Χρόνων. Αλλά ποιος μας είπε πως ο σκοπός της εκπαίδευσης στην Ελλάδα σήμερα είναι αυτός; Ποιος είπε πως η εθνική συνείδηση προσδιορίζεται και υπερασπίζεται μόνο με ιστορικά επιχειρήματα; Σας διάβασα τους επίσημους σκοπούς του μαθήματος της Ιστορίας σε Δημοτικό, Γυμνάσιο και Λύκειο, για να σας δείξω πόσο και πώς η αντίληψη αυτή έχει μεταβληθεί: Παραγωγή συνειδητών πολιτών, κριτική αποτίμηση, υπεύθυνη συμπεριφορά, κοινωνικός προβληματισμός, αυτές είναι οι λέξεις που επανέρχονται. Το «κρυφό σχολειό» μπορεί να μην αναφέρεται ούτε ως θρύλος, όμως τα παιδιά του Δημοτικού μαθαίνουν πώς λειτουργούν οι δημόσιες και δημοτικές υπηρεσίες, ποια είναι τα καθήκοντα του καταναλωτή, οι κανόνες υγιεινής διατροφής, οι οικολογικές υποχρεώσεις και άλλα πολλά, που αποβλέπουν περισσότερο στη δημιουργία μιας ηθικής στάσης παρά στη γνώση του θρησκευτικού δόγματος, στη συμμετοχή στα κοινά παρά στις εγκυκλοπαιδικές γνώσεις, στην κριτική της Ιστορίας παρά στην ανάδειξη της ελληνικής πατρίδας υπεράνω κριτικής. Στη Λογοτεχνία της Στ' Δημοτικού ο «εθνικός και θρησκευτικός βίος» είναι ένα μικρό τμήμα, ενώ όταν πήγαινα εγώ στο Δημοτικό, επί Επταετίας, αποτελούσε τα 9/10 του αναγνωστικού μας. Τότε οι εχθροί κατονομάζονταν, οι Τούρκοι, οι Βούλγαροι, οι Κινέζοι, οι συμμορίτες, οι φονιάδες παιδιών και αθώων.¹³ Τώρα οι εχθροί απουσιάζουν αισθητά ακόμη και από τα κείμενα της πολεμικής λογοτεχνίας. Ο Νεοκλής Καζάζης, που κάποτε εξόρκιζε τους Έλληνες να μάθουν να μισούν τους εχθρούς τους και το είχε καταφέρει, θα απογοητευόταν αφάνταστα από την εξέλιξη.¹⁴ Το «Κρυφό Σχολειό» του Γύζη, ως πίνακας

χουν πλέον όλα τα εγχειρίδια σίγουρα θα είναι υπερήφανοι για την καταγωγή τους ακόμη κι όταν οι υπόλοιποι Έλληνες ξεχάσουμε της πατρίδα μας.

13. Πρβλ. το Ε. Φωτιάδης - Η. Μηνιάτης - Γ. Μέγας - Α. Οικονομίδης - Θ. Παρασκευόπουλος, *Αναγνωστικόν Στ' Δημοτικού*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 1972, με το Α. Κατσίκη-Γκίβαλου - Τ. Καλογήρου - Γ. Παπαδάτος - Σ. Πρωτονοτάριου - Θ. Πυλαρινός, *Με λογιισμό και μ' όνειρο. Ανθολόγιο λογοτεχνικών κειμένων Ε' και Στ' Δημοτικού*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, ³2003.

14. Έλεγε ο Νεοκλής Καζάζης στη μεγάλη αίθουσα της Νομικής Σχολής Αθηνών στις 22 Ιουνίου 1895, σε απάντηση στα συλλαλητήρια της Σόφιας: «*Συμπολίται! πρέπει να συνηθίσητε να μισήτε τους εχθρούς σας, αν επιθυμήτε την ανόρθωσιν του ἔθνικοῦ αἰσθήματος, τὴν ενίσχυσιν τοῦ ἔθνικοῦ φρονήματος· τὸ μῖσος τοῦτο εἶνε καθήκον. Τὸ δίκαιον καὶ λελογισμένον μῖσος θέλει καταστή ἢ ἀφετηρία τῶν μεγάλων*

υπάρχει, όχι στην Ιστορία του Δημοτικού αλλά στο βιβλίο της Έκθεσης-Έκφρασης της Γ΄ Λυκείου, στο κεφάλαιο για τη γλώσσα της εξουσίας και της παιδείας, έναντι της φωτογραφίας του Χίτλερ.¹⁵ Πόσοι πολίτες γνωρίζουν όμως ότι τέτοια σύνθετα θέματα κοινωνιο-γλωσσολογίας διδάσκονται πλέον στα σχολεία, ότι η εκπαίδευση εδώ και χρόνια έχει επαναδρομολογηθεί στο σύνολό της σε διαφορετική βάση, ότι η ροπή είναι πλέον προς έναν πολιτειακό εθνικισμό; Προφανώς όχι πολλοί, αν κρίνουμε από τον εκνευρισμό για το εγχειρίδιο, που ήταν ένα μόνο δείγμα, το οποίο ανέδειξε η τηλεόραση. Το δίλημμα διεθνική ή εθνική ιστορία, πολιτειακός ή εθνοτικός εθνικισμός είναι μέρος ενός πολιτικού διλήμματος, της υπέρβασης του εθνικού κράτους, που φαίνεται ότι στην Ελλάδα δεν έχει ξεκαθαριστεί ακόμη ούτε μεταξύ των Φιλελευθέρων ούτε μεταξύ των Σοσιαλιστών. Σε κάθε περίπτωση το πολιτικό αυτό δίλημμα, σημάδι των καιρών, δεν πρόκειται να το λύσουν οι ιστορικοί, τουλάχιστον όχι ως επαγγελματίες.

ἔργων τῶν γενναίων ἀποφάσεων. Διὰ τοῦ μίσους, διὰ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ πρὸς τοὺς εχθροὺς, ἢ ἐθνικῇ ἐνέργειᾳ θέλη καταστῆ μονιμωτέρα καὶ δραστηριωτέρα, ἐπιβάλλουσα εἰς ἕνα ἕκαστον ἐξ ἡμῶν τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθηκόντων. Ἦθελον νὰ ἔχω τὴν γλῶσσαν ἰσχυράν, τὴν φωνὴν ἀκατάβλητον, ὅπως κατορθώσω νὰ ἐμπνεύσω τὸ μῖσος τοῦτο εἰς τὸ ἑλληνικὸν γένος». Βλ. Τα Δίκαια του Ελληνισμού εν Μακεδονία και Θράκη, Αθήνα 1895, σ. 61.

15. Χ. Τσολάκης - Κ. Αδαλόγλου - Α. Αυδή - Ν. Γρηγοριάδης - Α. Δανιήλ - Ι. Ζερβού - Ε. Λόππα - Δ. Τάνης, Έκφραση-έκθεση για το *Ενιαίο Λύκειο*. Αναθεωρημένη έκδοση. Γ΄ τεύχος, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 12001, σσ. 222-223.

Σπυρίδων Σφέτας*

ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΥ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ
ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Κάθε γενιά έχει καθήκον να ξαναγράψει την ιστορία, αποφάνθηκε ο μέγας φιλόσοφος Karl Popper, γνωστός για τις θέσεις του σχετικά με την ανάγκη της εφαρμογής των μεθόδων των φυσικών επιστημών (αιτιώδη συνάρτηση των γεγονότων, ορθολογική εξήγηση) στην ιστορική έρευνα, παρά τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στις φυσικές και τις ανθρωπιστικές επιστήμες (προβλεψιμότητα, επανάληψη). Η πρόσβαση σε νέες πηγές και η χρονική απόσταση από τα γεγονότα βοηθούν τον ιστορικό να ερμηνεύει το ιστορικό γίνεσθαι χωρίς διαθλαστικά πρίσματα και αγκυλώσεις. Μετά την πτώση του κομμουνισμού και την κατάρρευση του διπολισμού οι ιστορικοί έχουν στη διάθεσή τους πλούσιο αρχειακό υλικό για τη διαλεύκανση των γεγονότων του παρελθόντος, χωρίς να ενεργούν υπό το σύμπλεγμα του εθνικού κινδύνου, όπως παλαιότερα. Ταυτόχρονα, η έρευνα έχει στραφεί προς τη μελέτη των κοινωνιών και των οικονομιών των χωρών, προκειμένου να καταδειχτεί η αλληλοεπίδραση των παραγόντων στην ερμηνεία των φαινομένων. Η προσέγγιση των ιστορικών θεμάτων οφείλει να είναι συνθετική και πολύπλευρη.

Αλλά το έτος 1989 υπήρξε η αρχή κοσμογονικών αλλαγών σε παγκόσμιο επίπεδο. Η αισθητή συρρίκνωση του εθνικού κράτους λόγω της διαπλεκόμενης παγκόσμιας οικονομίας και των παρεπομένων της οδηγεί συχνά πολιτικούς αναλυτές στην εκτίμηση ότι τα εθνικά κράτη έχουν εξαντλήσει τα χρονικά όρια της ύπαρξής τους και θα

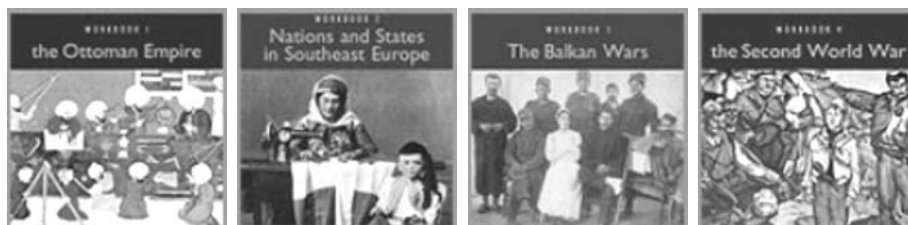
---

* Ο Σπυρίδων Σφέτας είναι Επίκουρος Καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Βαλκανικής Ιστορίας στο Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

απορροφηθούν από νέα συλλογικά μορφώματα. Η μεταβολή του χαρακτήρα του εθνικού κράτους είναι σήμερα αναμφισβήτητη, αλλά κανείς δεν μπορεί να προδικάσει το μέλλον τους, τον θάνατό τους ή τη συνεχή επιβίωσή τους με ευέλικτη προσαρμογή στα νέα δεδομένα. Μέχρι σήμερα δεν έχει υπάρξει ασφαλέστερο πλαίσιο κατοχύρωσης των δικαιωμάτων των πολιτών από το εθνικό κράτος. Εδώ ακριβώς ελλοχεύει ο κίνδυνος για τους ιστορικούς: ο κίνδυνος της κατασκευής ενός παρελθόντος, που ανταποκρίνεται στις πολιτικές ανάγκες του παρόντος και κυρίως που προοιωνίζεται τα συμβησόμενα. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για μια στρατευμένη ιστοριογραφία που δεν απέχει πολύ από τη στρατευμένη ιστοριογραφία των κομμουνιστικών χωρών στα πρώτα χρόνια μετά το 1945. Με μια μηχανιστική εφαρμογή του ιστορικού υλισμού οι ιστορικοί των κομμουνιστικών χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης προέτασαν την ταξική ιδεολογία έναντι της εθνικής ιδεολογίας, την οποία χαρακτήριζαν ως «δημιούργημα της αστικής τάξης», καλλιεργούσαν ένα διεθνισμό ή επαγγέλλονταν την υπέρβαση των εθνικών κρατών προς όφελος ομοσπονδιών, με την ψευδαίσθηση ότι η επίτευξη των κοινωνικών στόχων του κομμουνισμού θα εξαλείψει τις εθνοτικές διαφορές, δημιουργώντας ένα νέο τύπο ανθρώπου. Όταν τα οράματα αυτά αποδείχτηκαν ουτοπικά, ο εθνικισμός λειτούργησε πάλι ως υποκατάστατο της χρεοκοπίας της διεθνιστικής κομμουνιστικής ιδεολογίας.

Στο πνεύμα μιας τέτοιας μεταμοντερνιστικής φιλοσοφίας κινείται και το εναλλακτικό εκπαιδευτικό υλικό για τη διδασκαλία της Νεότερης Ιστορίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, έκδοση «του Κέντρου για τη Δημοκρατία και Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη».

Όπως προκύπτει από την εισαγωγή του δευτέρου τόμου «*Έθνη και Κράτη στη Νοτιοανατολική Ευρώπη*», τα εθνικά κράτη θεωρούνται ως παρωχημένα μορφώματα και τα έθνη, που υποτίθεται ότι δημιουργούνται τεχνητά από τους διανοούμενους εντός του πλαισίου των εθνικών κρατών, δεν είναι ιστορικές οντότητες. Έτσι, απονευρώνεται

πλήρως η εθνική ιδεολογία και ισοπεδώνονται τα ιστορικά έθνη (Έλληνες, Σέρβοι, Βούλγαροι) με τα νέα πολιτικά έθνη του 20ού αι. Η κατάρα του εθνικισμού θεωρείται η αιτία των συνεχών διενέξεων στα Βαλκάνια και η απομυθοποίηση του έθνους η εγγύηση της συμφιλίωσης και της ειρηνικής συνύπαρξης των βαλκανικών κρατών εντός της Ενωμένης Ευρώπης. Αν οι αφορισμοί αυτοί υποκρύπτουν τις πολιτικές επιδιώξεις ορισμένων κύκλων για το μέλλον των Βαλκανίων, ο ιστορικός οφείλει να αντιδράσει. Η εθνική ιδεολογία, παρά το μυθικό της στοιχείο, συγκροτείται από μια διαχρονική υπαρκτή πολιτισμική παράδοση, γραπτή ή προφορική, η οποία ανακαλύπτεται και καταγράφεται από τους διανοούμενους (διαφωτιστές, ρομαντικούς), μετακενώνεται σε ευρύτερα στρώματα με ένα βασικό στόχο: την εθνική αφύπνιση μέσω της παιδείας, την κινητοποίηση και την κρατική αποκατάσταση. Η σχέση των διανοουμένων με τον λαό πρέπει να είναι λειτουργική και αμφίδρομη, για να καταστεί αποτελεσματική, και προϋποθέτει την ύπαρξη μιας επικοινωνίας για να διαμορφωθεί μία συλλογική ταυτότητα. Βασικό στοιχείο της εθνικής ιδεολογίας είναι η θέληση για κράτος. Η δημιουργία κράτους συμβάλλει στην αποκρυστάλλωση και την εμπέδωση του έθνους μέσω της κωδικοποίησης της γλώσσας, του στρατού, της εκπαίδευσης, της ενιαίας οικονομίας, της παραχώρησης πολιτικών και συνταγματικών δικαιωμάτων σε ευρύτερες ομάδες. Το εθνικό κράτος ως μόρφωμα είναι δημιούργημα του 19ου αι., αλλά τα στοιχεία από τα οποία συγκροτείται το έθνος (γλώσσα, παράδοση, ιστορικές μνήμες) πρέπει να προϋπάρχουν.

Ορισμένες πηγές που παραθέτουν οι συντάκτες του δευτέρου τόμου αναιρούν τους ισχυρισμούς τους. Η επεξήγηση του Δημήτριου Καταρζή (σ. 30) ότι οι Έλληνες χωρίς να είναι πολίτες, χωρίς να έχουν κράτος, αποτελούν έθνος διότι έχουν ένδοξο εθνοπολιτισμικό παρελθόν αντανακλά τον τρόπο με τον οποίο οι υπόδουλοι αντιλαμβάνονταν την εθνική ταυτότητα. Οι πολιτικοί αγώνες των Ρουμάνων της Τρανσυλβανίας με την υποβολή καταλόγου εθνικών αιτημάτων «*Supplex Libellus Valachorum*» στον Αυτοκράτορα της Βιέννης για την αναγνώριση της ισοτιμίας τους με τους Ούγγρους, τους Σάξονες και τους Σίκουλους (σσ. 30-31) είναι τεκμήριο εθνικής συνείδησης.

Ο δεύτερος τόμος περιέχει διάσπαρτα επιλεγμένα κείμενα, όχι πάντα της ίδιας βαρύτητας, για τη δημιουργία των κρατών, την κρατική οργάνωση, τα συντάγματα, την ιδιότητα του πολίτη, τις σχέσεις

Κράτους-Εκκλησίας, την ανάπτυξη των υποδομών των κρατών (βιομηχανία, σιδηρόδρομοι), τα εθνικά σύμβολα, τους εθνικούς μύθους, τις εθνικές συγκρούσεις. Αλλά οι επεξηγήσεις-κλειδιά που δίνονται είναι ανεπαρκείς και ο αναγνώστης αδυνατεί να εντάξει την πηγή στο αντίστοιχο ιστορικό πλαίσιο, ώστε να την αξιολογήσει δεόντως. Πώς μπορεί για παράδειγμα ο αναγνώστης να εκτιμήσει τις απόψεις του Μισίρκωφ για το σλαβομακεδονικό έθνος το 1903 (σ. 52), αν δεν γνωρίζει τα πολιτικά δεδομένα της εποχής και τις ιστορικές συγκυρίες; Θα εκπλαγεί επίσης με την περίπτωση του αυτοδίδακτου χωρικού Πούλεφσκυ που παρουσιάζεται ως ο θεμελιωτής του «μακεδονικού έθνους» (σ. 113), αν δεν γνωρίζει τις τάσεις της σερβικής πολιτικής. Το σλαβομακεδονικό έθνος εξισώνεται με τα ιστορικά βαλκανικά έθνη. Επίσης σε αρκετές περιπτώσεις τα επίμαχα χωρία ορισμένων πηγών σκόπιμα παραλείπονται. Για παράδειγμα στη *Διακήρυξη της Πρώτης Αντιφασιστικής Συνέλευσης* για την Απελευθέρωση του Μακεδονικού Λαού το 1944 (σ. 124) απαλείφθηκε το βασικό σημείο της *Διακήρυξης*: η Ενιαία Μακεδονία σε μια κοινότητα των χειραφετημένων λαών της Γιουγκοσλαβίας.

Στον τρίτο τόμο «*Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι*» η αγριότητα και η βαρβαρότητα αποτυπώνονται ως βαλκανικά χαρακτηριστικά, σύμφωνα με την έκθεση της επιτροπής Carnegie για την ανωριμότητα των βαλκανικών εθνών. Δεν γίνεται καμιά αναφορά στους παράγοντες που συνετέλεσαν στη συγκρότηση της βαλκανικής συμμαχίας το 1912, το κέντρο βάρους πέφτει στο δράμα των προσφύγων, στις συνθήκες διαβίωσης κατά τη διάρκεια του πολέμου, στην αντιπολεμική εκστρατεία των Σοσιαλδημοκρατών. Έμμεσα αμφισβητούνται τα ιστορικά δίκαια των βαλκανικών κρατών στις νέες χώρες. Έτσι, γίνεται λόγος για κατάληψη και όχι για απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, εφόσον η πλειοψηφία του πληθυσμού ήταν Εβραίοι και Μουσουλμάνοι, επίσης οι Σέρβοι δεν είχαν πληθυσμιακή βάση στη Μακεδονία και άσκησαν πολιτική εκσερβισμού, όπως και οι Βούλγαροι στη Θράκη προσπάθησαν να εκχριστιανίσουν τους Πομάκους. Η πυρπόληση του Κιλκίς από τον ελληνικό στρατό το 1913 και η εξαφάνιση της κοσμοπολίτικης Θεσσαλονίκης ήταν μερικές ενδεικτικές αρνητικές συνέπειες του πολέμου.

Ό,τι ενδεχομένως διέπραξαν οι Βαλκάνιοι δεν ήταν παρά η απομίμηση αυτών που είχαν διαπράξει οι Ευρωπαίοι. Η εγκατάσταση στη Θεσσαλονίκη των εκδιωχθέντων Εβραίων από την Ισπανία δεν στερούσε την Ελλάδα από ιστορικά δίκαια σε μια πόλη την οποία

Έλληνες είχαν οικοδομήσει, σε μία πόλη που ήταν η δεύτερη πόλη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, σε μία πόλη που ποτέ δεν περιήλθε υπό σλαβική κυριαρχία. Στη διαδικασία της εθνικής ολοκλήρωσης των βαλκανικών κρατών η ιστορική συνείδηση λειτουργούσε καταλυτικά. Οι μετακινήσεις πληθυσμών και η εθνολογική ανάμιξη, ένα οθωμανικό σύνδρομο, αλλά συνηθισμένο φαινόμενο σε μια αυτοκρατορία, δεν ήταν αποτρεπτικός παράγοντας των διεκδικήσεων των βαλκανικών κρατών. Υπήρχε βέβαια το δράμα των Μουσουλμάνων προσφύγων που στη δίνη πολέμου μετέβαιναν στην Κωνσταντινούπολη. Αλλά μετά από πέντε αιώνες οθωμανικής δουλείας οι Μουσουλμάνοι θεωρούνταν ως «παρίες, παρείσακτοι». Εξευρωπαϊσμός και «αποβαλκανιοποίηση» σήμαιναν και απαλλαγή από το σύνδρομο του «οριενταλισμού» και ενίσχυση του χριστιανικού στοιχείου. Μια ακραία εκδήλωση αυτού του φαινομένου ήταν για παράδειγμα ο βίαιος εκχριστιανισμός των Πομάκων στη Δυτική Θράκη από Βούλγαρους κομιτατζήδες, ο εκχριστιανισμός των Μουσουλμάνων Αλβανών στο Κόσοβο από τους Σέρβους. Οι Σέρβοι έγιναν δεκτοί ως απελευθερωτές στα Βελεσσά, παρόλο που ο σλαβικός πληθυσμός δήλωνε βουλγαρικός, γεγονός που δείχνει ότι η εθνική συνείδηση των Σλαβόφωνων δεν ήταν παγιωμένη και ότι προείχε για τον Σλαβόφωνο χριστιανό χωρικό ήταν η απελευθέρωσή του από ένα χριστιανικό κράτος (σ. 116).

Δεν υπάρχει λόγος να αποκρύπτονται οι αγριότητες του πολέμου, όταν η Βουλγαρία αποδείχτηκε αφερέγγυος σύμμαχος – η πυρπόληση του Κιλκίς από τον ελληνικό στρατό, οι βουλγαρικές ωμότητες στην Ανατολική Μακεδονία. Δεν ήταν φρικαλεότητες βαλκανικής αποκλειστικότητας που ίσως ωχριούν μπροστά στα εγκλήματα των Ευρωπαίων. Οι αθρόες εκτελέσεις Σέρβων αμάχων από τις Αυστριακές Αρχές το 1915, ο για πρώτη φορά στην ιστορία βομβαρδισμός αμάχων, ο βομβαρδισμός Σέρβων προσφύγων στις αλβανικές ακτές από την αυστριακή αεροπορία, δεν ήταν δείγματα διαφορετικής κεντροευρωπαϊκής συμπεριφοράς.

Τα κείμενα που δημοσιεύονται είναι επιλεγμένα και αποκομμένα από το αντίστοιχο ιστορικό πλαίσιο. Ο ανυποψίαστος αναγνώστης ωθείται να δικαιώσει τα βαλκανικά φαντάσματα του Καπλάν, ότι δηλαδή οι βαλκανικοί λαοί είναι καταδικασμένοι στην άσκηση βίας.

Στον τέταρτο τόμο «*Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος*» βαρύτερα δίνεται στην κοινωνική ιστορία και όχι τόσο στα πολιτικά και πολεμικά γεγονότα: στην καθημερινή ζωή, στη θέση των γυναικών και

των παιδιών, στην πολιτισμική ζωή, στην απήχηση του πολέμου στη λογοτεχνία, στον έρωτα στη διάρκεια του πολέμου. Ενώ το Ολοκαύτωμα κατέχει κεντρική θέση στον τόμο, δεν υπάρχει καμιά ουσιαστική αναφορά στη βουλγαρική κατοχή, τη σημασία της ελληνικής αντίστασης. Είναι ωστόσο αισθητή η προσπάθεια που καταβάλλεται για την «απενοχοποίηση» του κροατικού καθολικού κλήρου για τη συνεργασία του με τους Ουστάσε ή για την αποκατάσταση του Αντωνέσκου. Και εδώ διαπράττεται το συνηθισμένο λάθος. Καλείται ο καθηγητής ή ο μαθητής να αξιολογήσει τις πηγές, χωρίς να γνωρίζει τα ιστορικά και πολιτικά δεδομένα της εποχής. Για παράδειγμα πώς μπορεί να εξηγήσει κανείς τη χειροδικία ενός ανώτατου Βούλγαρου αξιωματικού προς έναν κατώτερο, όταν ο τελευταίος, ακούγοντας τον «μακεδονικό εθνικό ύμνο» ζητωκραύγασε, διευκρινίζοντας «ό,τι είναι μακεδονικό είναι και βουλγαρικό»; (σσ.42-43). Λογικά θα έπρεπε να τον συγχαρεί. Προφανώς δεν πρόκειται για τον «μακεδονικό εθνικό ύμνο» του κράτους των Σκοπίων, αλλά για τον ύμνο της βουλγαρικής ΕΜΕΟ του Μιχαήλωφ, ο οποίος στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου προπαγάνδιζε την Ενιαία και Ανεξάρτητη Μακεδονία, ερχόμενος σε σύγκρουση με τη βουλγαρική κυβέρνηση. Πώς μπορεί ο αναγνώστης να ερμηνεύσει την οργή του Τσώρτσιλ λόγω της αιφνίδιας αναχώρησης του Τίτο από τη Νάπολη (σσ. 33-34), αν δεν γνωρίζει ότι ο Τίτο μετέβη στη Μόσχα για να εξασφαλίσει τη συμμετοχή του Κόκκινου Στρατού στην απελευθέρωση του Βελιγραδίου, προκαταλαμβάνοντας εκπλήξεις (απόβαση) των Άγγλων στην Αδριατική;

Στον πρώτο τόμο «*Η οθωμανική Αυτοκρατορία*» καταβάλλεται μια προσπάθεια κατάρριψης του «μύθου» ότι η Τουρκοκρατία ήταν η βασική αιτία της οπισθοδρόμησης της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Αναθεωρείται η αντίληψη για τον «οθωμανικό δεσποτισμό» με το επιχείρημα ότι οι σπαχήδες και ο Σεϊχουλισλάμης ήταν μια «αντιπολίτευση» προς τον Σουλτάνο, η αυτοκρατορία παρουσιάζεται ως πρότυπο θρησκευτικής ανεκτικότητας και πολυπολιτισμικότητας, με ευκαιρίες κοινωνικής ανόδου στην οθωμανική ελίτ μέσω του παιδομαζώματος. Δυστυχώς, δεν προσκομίζονται οι ανάλογες πηγές για να τεκμηριωθούν πλήρως οι παραπάνω θέσεις ή να καταδειχτεί μέχρι σε ποιο σημείο υπάρχει βάση στις απόψεις αυτές. Είναι πρόδηλο ότι η θετική γενικά εικόνα που προβάλλεται για την οθωμανική αυτοκρατορία, ότι δηλαδή δεν ήταν η βασική αιτία της οπισθοδρόμησης των Βαλκανίων, συνδέεται άμεσα με την ευρωπαϊκή προοπτική της σύγ-

χρονης Τουρκίας. Εύλογα ενεργοποιείται στον απλό αναγνώστη το σύνδρομο της συνωμοσίας: μήπως με την προεξόφληση του θανάτου των εθνικών κρατών και με μια επιστροφή της Τουρκίας στα Βαλκάνια μέσω της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία ως πολιτική οντότητα δεν έχει την απαραίτητη εσωτερική συνοχή και τη βαρύτητα στη διεθνή σκηνή, καλλιεργείται ένα είδος νεοοθωμανισμού, μήπως η θετική συνολικά αποτίμηση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, η αναφορά στη συμβίωση των βαλκανικών λαών, στην ενότητα του χώρου που αποκατέστησε η *Rax Ottomana*, προοιωνίζονται τα συμβησόμενα; Άλλοι διαβλέπουν τέτοιους κινδύνους, άλλοι ομιλούν για σενάρια καλπάζουσας φαντασίας. Ο ιστορικός οφείλει να ερμηνεύσει νηφάλια τα γεγονότα.

Το βασικό ζήτημα που θα έπρεπε να θέσει ο πρώτος τόμος είναι κατά πόσο η οθωμανική αυτοκρατορία συνιστά συνέχεια ή ρήξη με το παρελθόν των βαλκανικών λαών, πώς τελικά οι ίδιοι οι Βαλκάνιοι αντιμετώπισαν τους Οθωμανούς. Δεν υπάρχει καμιά ουσιαστική αναφορά στους ιστορικούς της Αλώσεως, την παρακαταθήκη του ηγεμόνα της Μολδαβίας Στέφανου του Μέγα, την παρακαταθήκη του ηγεμόνα Λαζάρου των Σέρβων, τους αντιτουρκικούς αγώνες του Σκεντέρμπεη. Το ότι οι Οθωμανοί υιοθέτησαν ορισμένα στοιχεία από τη βυζαντινή διοίκηση, ιδιαίτερα στη φορολογία, δεν σημαίνει ότι η οθωμανική αυτοκρατορία ήταν συνέχεια της βυζαντινής. Ο βαλκανικός χώρος οργανώθηκε σε διαφορετικές αρχές με βάση το ιερό δίκαιο μιας άλλης θρησκείας και η οθωμανική κατάκτηση ανέκοψε τις πρόσδρομες μορφές του «εθνικού κράτους» (*Έλληνες έσμεν τὸ γένος, ὡς ἡ τε φωνὴ καὶ ἡ πατριὸς παιδεία μαρτυρεῖ*). Ήταν οι σχέσεις σουλτάνου και σπαχήδων όπως στη Δύση οι σχέσεις βασιλέως και ευγενών; Ήταν οι οθωμανικές πόλεις όπως οι ελεύθερες πόλεις της Δύσης; Δεν ήταν οι Γενίτσαροι, παρά την κοινωνική τους άνοδο, στην ουσία «Σκλάβοι της Πύλης»; Ποιο το τέλος των Μεγάλων Βεζύρηδων, του Έλληνα Ιμπραχίμ πασά και του Σέρβου Μεχμέτ Σοκόλοβιτς; Μπορούσε ο Σεΐχουλισμάλης να περιορίσει την αυθαιρεσία του σουλτάνου; Ποια ήταν η τύχη του Σεΐχουλισμάλη, όταν αντιτάχθηκε στην απόφαση του σουλτάνου Μαχμούτ του Β΄ να απαγχονίσει τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄; Δεν ήταν η οθωμανική κατάκτηση κύρια αιτία της οικονομικής περιφρειαποίησης του βαλκανικού χώρου σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη, σύνδρομο που κληρονόμησαν και τα αναδυθέντα τον 19ο αι. εθνικά κράτη; Στα τουρκοκρατούμενα Βαλκάνια δεν συγκροτήθηκε ούτε μια αριστοκρατική τάξη ούτε μια αστική τά-

ξη δυτικού τύπου. Με τη δημιουργία των εθνικών κρατών άρχισε και η διαδικασία του εκσυγχρονισμού, της αποδιάθρωσης των παλιών δομών και του προσανατολισμού προς την Ευρώπη, αλλά εδώ διαφάνηκε το χάσμα του ιστορικού χρόνου. Η έλλειψη μιας ισχυρής τάξης με συγκροτημένη ιδεολογία και οικονομική ισχύ στα Βαλκάνια απέβη ανασταλτικός παράγοντας για τον μετασχηματισμό των βαλκανικών αγροτικών κοινωνιών.

Παρόμοιοι προβληματισμοί δεν τίθενται σ' αυτόν τον τόμο, όπως και στους άλλους τόμους. Διερωτάται ο αναγνώστης αν το τετράτομο αυτό έργο που τιτλοφορείται ως εναλλακτικό εκπαιδευτικό υλικό για τη διδασκαλία της νεότερης ιστορίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης είναι βοηθητικό εγχειρίδιο στον εκπαιδευτικό και τον μαθητή ή αν πρόκειται για ένα παράλληλο ανάγνωσμα ή μια άλλη προσέγγιση της ιστορίας. Όποιες και να ήταν οι προθέσεις των συντακτών των τόμων, ότι δηλαδή η ιστορία σήμερα πρέπει να γράφεται χωρίς τα στερεότυπα του παρελθόντος και τα διαθλαστικά πρίσματα, ότι οι βαλκανικοί λαοί πρέπει να αλληλογνωρισθούν, η προσπάθειά τους δεν υπήρξε επιτυχής. Πρόκειται για μια αφυδατωμένη, απονευρωμένη ιστορία, σερβιρισμένη με μορφή SMS που μάλλον προκαλεί σύγχυση. Μετά από μια σύντομη εισαγωγή, γραμμένη κατά το μεταμοντερνιστικό πνεύμα, ακολουθούν κείμενα ήσσονος σημασίας στις περισσότερες περιπτώσεις, ερανίσματα από διάφορα βιβλία και εικονογραφικό υλικό που ο μαθητής καλείται να σχολιάσει, χωρίς να γνωρίζει το ιστορικό πλαίσιο. Ενώ υπάρχει υπερτροφία κειμένων για τη λεγόμενη κοινωνική ιστορία, παρακάμπτονται βασικά ζητήματα που πρέπει να διαφωτισθούν, ώστε ο μαθητής να αποτιμήσει το παρελθόν, να αξιολογήσει το παρόν και γενικά να ασκήσει την κριτική του ικανότητα. Διερωτάται κανείς πόσοι από τους συντάκτες των τόμων είναι επαγγελματίες ιστορικοί.

Το μάθημα της ιστορίας πρέπει να διατηρήσει τον αφηγηματικό του χαρακτήρα και ο ιστορικός οφείλει να ερμηνεύει τα γεγονότα στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής σε μια αιτιώδη συνάρτηση. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η περίπλοκη βαλκανική ιστορία πρέπει να εξετάζεται ως μια ενότητα μέσα στην πολυμορφία της και ότι στη νέα βαλκανική πραγματικότητα πρέπει κάθε βαλκανικός λαός να γνωρίσει τους γείτονές τους. Σε πρώτη φάση κάθε χώρα ας φροντίσει να γράψει μια βαλκανική ιστορία για να καταστήσει γνωστούς τους γείτονες στους πολίτες της, χωρίς τα στερεότυπα του παρελθόντος και χωρίς τον φόβο της διασποράς μίσους στις νέες γενιές για τους γείτο-

νες, αν σχολιαστούν δυσάρεστα γεγονότα. Ό,τι μπορεί να αποδειχτεί πρέπει να αναφέρεται, αρκεί να ερμηνεύεται κατάλληλα, αλλά η ερμηνεία απαιτεί γερή κατάρτιση λόγω της περιπλοκότητας των ιστορικών γεγονότων και πράξεων που εκφράζουν ανθρώπινες προθέσεις. Μια αφηγηματική βαλκανική ιστορία, διανθισμένη με μια κριτική προσέγγιση πηγών για την υποστήριξη των απόψεων που θα εκφράσουν οι συγγραφείς, θα έχει πρακτικότερα και αμεσότερα αποτελέσματα για τους Έλληνες αναγνώστες. Πατί η πρωτοβουλία αυτή να ανήκει σε διάφορα εξωτερικά κέντρα και να μην είναι μέριμνα του εθνικού κράτους;

Βλάσης Βλασίδης*

ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΗΣ FYROM

Η εκπαίδευση είναι ένας τομέας στον οποίο έδωσαν μεγάλη βαρύτητα όλα τα βαλκανικά κράτη τη δεκαετία του 1990, καθώς η μαρξιστική προσέγγιση, που κυριαρχούσε μέχρι τότε, έπρεπε να εξαλειφθεί. Στην περίπτωση των κρατών που προέκυψαν από τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας οι αλλαγές στην εκπαίδευση ήταν θεμελιώδεις, καθώς εκτός από τις ιδεολογικές αλλαγές, άλλαξε και το περιεχόμενο πολλών μαθημάτων. Η διαδικασία της αλλαγής σε κάποιες χώρες, όπως η Σλοβενία, η Κροατία και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη ήταν άμεση, ενώ σε άλλες, όπως η ΠΓΔΜ υπήρξε ένα μεταβατικό στάδιο (1992-1996), όπου συνυπήρχε στην εκπαίδευση τόσο το παρελθόν, δηλαδή η Γιουγκοσλαβική παράδοση, όσο και το νέο, η χάραξη μιας πορείας χωρίς καμιά δέσμευση.¹

Σε όλα τα κράτη της ευρύτερης περιοχής των Βαλκανίων το εκπαιδευτικό σύστημα πήρε μια εθνοκεντρική μορφή, δηλαδή δόθηκε μεγάλη σημασία στην κύρια εθνική ομάδα και στην εξέταση και την προβολή των αξιών, των αρχών και των πολιτιστικών χαρακτηριστικών της. Με βάση τα παραπάνω το εκπαιδευτικό σύστημα της κάθε χώρας δημιούργησε ένα μοντέλο σύμφωνα με το οποίο επιχειρείται η κοινωνικοποίηση των νέων στο σχολείο.² Το μάθημα της ιστορίας απέκτησε ιδιαίτερη σημασία, καθώς μέσω αυτού επρόκειτο να διαμορφωθεί μια νέα ή να επιλεγεί η κυρίαρχη θεωρία για την ιστορική πο-

---

* Ο Βλάσης Βλασίδης είναι Λέκτορας Πολιτικής Επικοινωνίας και ΜΜΕ στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.

1. Snezana Koren, «Yugoslavia: a Look in the Broken Mirror. Who is the Other?», *Clio in the Balkans. The Politics of History Education*, Christina Koulouri (ed.), Thessaloniki 2002, σσ. 193-194.

2. Thalia Dragonas – Anna Frangoudaki, «The Persistence of Ethnocentric School History», *Teaching the History of Southeastern Europe*, Christina Koulouri (ed.), Thessaloniki 2001, σ. 39.

ρεία του κάθε έθνους στο πέρασμα των αιώνων και να οριοθετηθούν οι σχέσεις τους με τους γειτονικούς λαούς.

Το ίδιο συμβαίνει και στη ΠΓΔΜ. Η ιστορία αποτελεί ένα από τα βασικά μαθήματα στο εκπαιδευτικό σύστημα. Διδάσκεται 2 ώρες εβδομαδιαίως στην Α΄/θμια εκπαίδευση (5η-8η τάξη) και παρομοίως σε όλες τις τάξεις στη Β΄/θμια εκπαίδευση. Οι στόχοι του μαθήματος, ο τρόπος διδασκαλίας, τα διδακτικά εγχειρίδια καθορίζονται, εγκρίνονται και ελέγχονται από το Παιδαγωγικό Συμβούλιο, ένα συμβουλευτικό όργανο του Υπουργείου Παιδείας.³

Τα ιστορικά εγχειρίδια⁴ που διδάσκονται σήμερα στα σχολεία της Α΄/θμιας Εκπαίδευσης εμφανίστηκαν το 2005 και αντικατέστησαν τα προηγούμενα το διάστημα 1995-1996 χωρίς όμως κάποιες σημαντικές αλλαγές στη δομή και το περιεχόμενο.⁵ Τα βιβλία που προορίζονται για την αλβανική και την τουρκική μειονότητα είναι γραμμένα στις γλώσσες αυτές και διαφοροποιούνται σε ένα βαθμό από τα άλλα ιστορικά εγχειρίδια καθώς παρουσιάζουν σε μεγαλύτερη έκταση την ιστορία του αλβανικού και του τουρκικού έθνους.

Αρχές και στόχοι των εγχειριδίων ιστορίας

Η ύλη των διδακτικών εγχειριδίων ιστορίας καλύπτει την παγκόσμια ιστορία από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας ακολουθώντας το μοντέλο της προσέγγισης από το γενικό προς το ειδικό και από το λιγότερο προς το περισσότερο σημαντικό. Έτσι σε κάθε βιβλίο και σε

3. Emilija Simoska, «Educational System and History Teaching-FYR Macedonia», *Clio in the Balkans. The Politics of History Education*, Christina Koulouri (ed.), Thessaloniki 2002, σσ. 495-496.

4. Με τα διδακτικά εγχειρίδια της ΠΓΔΜ έχουν ασχοληθεί κατά καιρούς αρκετοί συγγραφείς. Πιο σημαντικά είναι τα: Σοφία Βούρη, *Τα σλαβικά εγχειρίδια ιστορίας της Βαλκανικής 1991-1993*, Αθήνα 1997· Evangelos Kofos, *The Vision of «Greater Macedonia». Remarks on FYROM's New School Textbooks*, Thessaloniki 1994· Βλάσης Βλασίδης, «Η Ελλάδα στα ΜΜΕ και στο εκπαιδευτικό σύστημα της ΠΓΔΜ», Ευάγγελος Κωφός – Βλάσης Βλασίδης, *Αθήνα-Σκόπια: Η επτάχρονη συμβίωση 1995-2002*, Αθήνα 2003, σσ. 297-366· Σταυρούλα Μαυρογέννη, «Μακεδονική σάρισσα και δικέφαλος αετός: Τα νέα σχολικά εγχειρίδια της ΠΓΔΜ», Βλάσης Βλασίδης – Γιάννης Στεφανίδης (επιμ.), *Μακεδονικές Ταυτότητες: Η διαχρονική τους πορεία* (υπό έκδοση).

5. Υπουργείο Παιδείας και Επιστημών, αρ. 11-490/1, Σκόπια 14 Ιουλ. 2006 (1η τάξη), αρ. 10-1757/1, Σκόπια 18 Αυγ. 2005 (5η τάξη), αρ. 10-1760/1, Σκόπια 18 Αυγ. 2006 (6η τάξη), αρ. 10-1761/1, Σκόπια 18 Αυγ. 2005 (7η τάξη), αρ. 10-1762/1, Σκόπια 18 Αυγ. 2005 (8η τάξη).

κάθε χρονική περίοδο υπάρχει ένα ιστορικό πλαίσιο που ορίζεται από τα σημαντικότερα γεγονότα σε διεθνές επίπεδο και διαδοχικά η εξιστόρηση περνά από τα συμβάντα στον ευρωπαϊκό στον βαλκανικό χώρο και στην περιοχή της Μακεδονίας. Κομβικό σημείο των βιβλίων είναι η παρουσίαση της Μακεδονίας και των Μακεδόνων από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας.

Σε αντίθεση με τη διεθνή πρακτική, τόσο σε επιστημονικό όσο και σε διδακτικό επίπεδο, τα σχολικά εγχειρίδια της ΠΓΔΜ διαπραγματεύονται την ιστορία της Μακεδονίας παρουσιάζοντάς την ως ένα ενιαίο και αδιάσπαστο γεωγραφικό χώρο αποτελούμενο από τα τρία τμήματα της σημερινής γεωγραφικής Μακεδονίας και με ένα ενιαίο - αν και όχι ξεκάθαρο- εθνικό χαρακτήρα.

Οι Μακεδόνες για τους συγγραφείς των βιβλίων αποτελούν ξεχωριστή πληθυσμιακή, εθνική ομάδα με μακρά ιστορική πορεία, ασαφή χαρακτηριστικά, αλλά με πολύ έντονη διαφοροποίηση από τους γειτονικούς λαούς σε όλες τις ιστορικές περιόδους. Αντί να παρουσιάζεται η ταυτότητα των Μακεδόνων στον πολιτικό, ιδεολογικό, κοινωνικό και πολιτιστικό τομέα, επιλέγεται η παράθεση στοιχείων που δείχνουν τη διαφορά τους κυρίως από τους Έλληνες και δευτερευόντως από τους Βουλγάρους.

Η έννοια ή καλύτερα η ταυτότητα του Μακεδόνα είναι μία και μοναδική και οι άλλοι λαοί σε καμιά περίπτωση δεν μπορούν να την επικαλεστούν ή να τη διεκδικήσουν ως μέρος της δικής τους ιστορικής συνέχειας και πολιτιστικής κληρονομιάς. Όσες φορές συνέβη αυτό στο ιστορικό παρελθόν πάντα έχει τον χαρακτήρα της ανομίας και της επιβουλής προς το αυτόχθονο και νόμιμο μακεδονικό. Αντίθετα θεωρείται πολύ φυσικό οι Σλάβοι που κατοίκησαν στη Μακεδονία να διαδεχθούν τους αρχαίους Μακεδόνες και να κληρονομήσουν την ταυτότητά τους, αφού ήλθαν σε επιμειξία με αυτούς. Επιμειξίες άλλων λαών με τους αρχαίους Μακεδόνες δεν έγιναν ή αν έγιναν δεν νομιμοποιούν δικαιώματα στην κληρονομιά τους.

Επακόλουθο της παραπάνω θέσης είναι η σύγκρουση με τους γειτονικούς λαούς για να αποκρούσουν τις επιβουλές τους για τη Μακεδονία και ο αγώνας για τη διατήρηση της ιδιαιτερότητας, της καθαρότητας καλύτερα των Μακεδόνων. Όμως για να λειτουργήσει το συγκρουσιακό σχήμα απαιτείται η ύπαρξη δυο αντιπάλων, άρα οι Μακεδόνες θα πρέπει να έχουν φυσική υπόσταση και μάλιστα με συγκρίσιμο μέγεθος και ισχύ με εκείνο των εκάστοτε αντιπάλων. Επομένως είναι απαραίτητο να υπάρχει ένα κράτος. Όλη η διαχρο-

νική ιστορία της Μακεδονίας νοείται ως μια διαρκής προσπάθεια δημιουργίας ενός κράτους. Τα όποια κρατικά μορφώματα δημιουργήθηκαν κατά καιρούς στη Μακεδονία παίρνουν το χαρακτήρα του «εθνικού» κράτους, που εκφράζει τον «μακεδονικό» λαό.

Και επειδή τα κρατικά μορφώματα στη Μακεδονία ήταν εφήμερα, ενώ η Μακεδονία μετείχε στο γενικότερο ιστορικό γίγνεσθαι αποτελώντας επαρχία μεγάλων αυτοκρατοριών, τα σχολικά εγχειρίδια καλλιεργούν την αίσθηση της πικρίας και της αδικίας για όλα όσα συνέβησαν κατά καιρούς στη Μακεδονία. Υπεύθυνοι είναι πάντα οι «άλλοι», συνήθως οι γειτονικοί λαοί. Οι «άλλοι» είναι μάλιστα υπεύθυνοι και για την απόσπαση εδαφών από την «ενιαία» Μακεδονία σε διάφορες ιστορικές περιόδους. Σε συνάρτηση με τα παραπάνω προβάλλεται με μελανά χρώματα η κατάσταση των Μακεδόνων που ζουν στη σύγχρονη εποχή στα γειτονικά κράτη, ενώ αντίθετα για την κατάσταση των άλλων εθνικών ομάδων που ζουν στο έδαφος της ΠΓΔΜ δεν αναφέρεται τίποτε. Το αποτέλεσμα είναι να προκαλούνται, σχεδόν συνειρμικά, αισθήματα ρεβανσισμού στους μαθητές.

Σε γενικές γραμμές τα βιβλία που χρησιμοποιούνται στην εκπαίδευση της ΠΓΔΜ προωθούν:

- (1) τη διαχρονικότητα του χώρου και του έθνους,
- (2) την ιστορική και εθνολογική συνέχεια των Μακεδόνων,
- (3) την καθαρότητα του μακεδονισμού,
- (4) προσπάθειες εμφάνισης κρατικής οντότητας,
- (5) την καλλιέργεια του αισθήματος της ιστορικής αδικίας.

Φαίνεται ότι τα ιστορικά βιβλία δεν αποτελούν υποδείγματα εφαρμογής σύγχρονων παιδαγωγικών αντιλήψεων, ούτε προωθούν την κατανόηση και τη συνεργασία με τους γειτονικούς λαούς. Αντίθετα προκρίνουν ένα σχήμα σύμφωνα με το οποίο ο «μακεδονικός λαός» καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορικής του πορείας ήταν ένα θύμα των επεκτατικών πολέμων των γειτονικών λαών και κρατών. Οι ενέργειες των «Μακεδόνων» ήταν πάντα οι σωστές. Όποιες ευθύνες υπάρχουν για τα γεγονότα στην πορεία της ιστορίας μεταβιβάζονται μηχανικά στους γειτονικούς λαούς και κράτη, των οποίων η δράση περιγράφεται με τα μελανότερα χρώματα. Οι μαθητές βιώνουν ότι διαπράχθηκε μια «ιστορική αδικία» σε βάρος του «μακεδονικού λαού» και αυτών προσωπικά και ωθούνται να αναμένουν ή και να δράσουν προκειμένου να πραγματοποιηθεί ο στόχος της «ενιαίας και

αδιαίρετης Μακεδονίας μέσα στα γεωγραφικά και εθνολογικά της όρια».

Η εξήγηση για τα παραπάνω δεν είναι εύκολη. Όλα τα βαλκανικά κράτη έχουν επιλέξει την εθνοκεντρική προσέγγιση της ιστορίας. Δηλαδή αφιερώνουν το μεγαλύτερο μέρος, αν όχι το σύνολο της ύλης, στην εξιστόρηση των γεγονότων του έθνους τους και συνήθως πολύ λιγότερο στην ιστορία των γειτονικών λαών.⁶ Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις η ιστορία των γειτονικών λαών αγνοείται παντελώς και οι ίδιοι αναφέρονται μόνο όταν έρχονται σε σύγκρουση με το έθνος.⁷

Όλα τα βαλκανικά κράτη παρουσιάζουν την εθνική τους ιστορία ως μια σειρά αδικιών που προξένησαν οι άλλοι λαοί σε αυτούς σε διάφορες ιστορικές περιόδους και ως μια συνεχή διαπάλη εδαφικών διεκδικήσεων, που συνήθως έμειναν στο στάδιο της διεκδίκησης.⁸ Μάλιστα τα μικρά έθνη, τα οποία δεν είχαν στο παρελθόν το δικό τους κράτος τονίζουν τις καταπιέσεις που υφίσταντο από άλλα ισχυρότερα έθνη και προσπαθούν να αποδείξουν ότι όλα αυτά τα χρόνια προσπαθούσαν να αποκτήσουν την ανεξαρτησία τους, την οποία όμως τους αρνούνταν τα ισχυρότερα γειτονικά κράτη.⁹ Στην περίπτωση της ΠΓΔΜ η περίπτωση ήταν ακόμη πιο σύνθετη. Όπως αναφέρει ένας ιστορικός από τη ΠΓΔΜ, ο Νίκολα Γιορντάνοφσκι, η χώρα του

«αντιμετώπισε την “Εποχή των Εθνικισμών” εντελώς απροετοίμαστη, χωρίς να μπορεί να επικαλεσθεί ένα μεσαιωνικό κράτος με το δικό της όνομα (να μπορεί να επικαλείται ένα ένδοξο παρελθόν), ούτε κάποια μορφή ή ήρωα στην ίδια εποχή (ακόμη και η παραλλαγή του βασιλιά Μάρκο στα λαϊκά τραγούδια, σε αντίθεση με τα σερβικά, είναι εντελώς ξεχωριστή από κάθε εθνική ιδέα ή ηρωισμό»¹⁰

6. Simoska, *ό.π.*, σσ. 98-99.

7. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας στην Ελλάδα. Βλ. πρόχειρα Dragonas – Frangoudaki, *ό.π.*, σσ. 40-42.

8. Dubravka Stojanovic, «History Textbooks and the Creation of National Identity», *Teaching the History of Southeastern Europe*, Christina Koulouri (ed.), Thessaloniki 2001, σ. 29.

9 Bozo Repe, «The Situation Regarding History Textbooks in SEE», *Teaching the History of Southeastern Europe*, Christina Koulouri (ed.), Thessaloniki 2001, σ. 90.

10 Nikola Jordanovski, «Between the Necessity and the Impossibility of a “National History”», Christina Koulouri (επιμ.), *Clio in the Balkan. The Politics of History Education*, Thessaloniki 2002, σ. 267.

Έτσι ουσιαστικά πέρασε στα βιβλία μια ακραία άποψη ότι ο σλαβομακεδονικός διαφωτισμός δημιουργήθηκε στη διάρκεια του 19ου αι. μαζί με τους εθνικούς διαφωτισμούς των άλλων βαλκανικών λαών, όπως των Σέρβων, των Βουλγάρων, των Ρουμάνων, των Κροατών και των Σλοβένων. Η άποψη όμως αυτή προϋποθέτει την ύπαρξη ενός έθνους σε προηγούμενη εποχή και κυρίως στον Μεσαίωνα.¹¹ Παρότι οι πηγές δεν βοηθούν, αφού όλες αναφέρουν το βασίλειο του Σαμουήλ ως βουλγαρικό, ωστόσο και μόνο το γεγονός ότι δημιουργήθηκε ένα κράτος με πρωτεύουσα την Αχρίδα και κέντρο τη Μακεδονία, αρκεί για τους συγγραφείς των σχολικών βιβλίων για να βαφτίσουν το κράτος «μακεδονικό», και να αποκτήσουν με αυτό τον τρόπο τον απαραίτητο εθνικό μύθο, που θα κάνει τους Σλαβομακεδόνες ισάξιους με τους άλλους βαλκανικούς λαούς.

Αυτό όμως δεν αρκεί καθώς άλλοι λαοί, όπως οι Βούλγαροι, έχουν πολύ μεγαλύτερη ιστορική παρουσία στις πηγές και οι Έλληνες έχουν την εκτενέστερη και πιο λαμπρή ιστορία από όλους τους Βαλκάνιους και συνέβαλαν αποφασιστικά στη διαμόρφωση της σημερινής ταυτότητας των Σλάβων. Η αντιπαράθεση με το ελληνικό ιστορικό παρελθόν και τον πολιτισμό είναι ανέφικτη και κάθε προσπάθεια σύγκρισης θα προκαλούσε τη θυμηδία στον οποιονδήποτε παρατηρητή. Γι' αυτό επιλέχθηκε η προσπάθεια απόσπασης μέρους του ιστορικού παρελθόντος και του πολιτισμού του Ελληνισμού (κυρίως αυτού που αναπτύχθηκε στη Μακεδονία στους κλασικούς και τους ελληνοιστικούς χρόνους). Οι «Μακεδόνες» παρουσιάζονται ως ένα ξεχωριστό έθνος έντονα επηρεασμένο από τον ελληνικό και ρωμαϊκό πολιτισμό (ώστε να δικαιολογούνται τα αρχαιολογικά ευρήματα σε όλη τη Μακεδονία και οι ομοιότητές τους με τα ευρήματα στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο), το οποίο συνεχίζει να υφίσταται μέχρι τα μεσαιωνικά χρόνια, οπότε θα αναμειχθεί με τους Σλάβους, που κατοίκησαν στη Μακεδονία. Η συνύπαρξη θα οδηγήσει στην αφομοίωση, επομένως και στην υιοθέτηση του παρελθόντος των αρχαίων Μακεδόνων από τους Σλάβους της Μακεδονίας, ενώ οι Έλληνες και οι Βυζαντινοί δεν μπορούν να επικαλεστούν το ίδιο αφού αποτελούν ξεχωριστούς λαούς, οι οποίοι δεν έχουν ιστορικά και πολιτιστικά δικαιώματα στον χώρο της Μακεδονίας. Το ίδιο μοτίβο συνεχίζεται και στα επόμενα χρόνια μέχρι τον 20ο αι. Ιστορικά και πολιτιστικά η Μακεδονία αποτελεί μια ενότητα εντελώς αυθύπαρκτη από το ιστορικό

11 Jordanovski, *ό.π.*, σ. 268.

γίνεσθαι της εποχής και οποιαδήποτε επιρροή από άλλες περιοχές εκτιμάται ως εχθρική επιβουλή απέναντι στον μακεδονισμό, ενώ οποιοσδήποτε κατάγεται από τη Μακεδονία βαφτίζεται Μακεδόνας και οποιοδήποτε γεγονός λαμβάνει χώρα στη Μακεδονία αξιολογείται θετικά ή αρνητικά ανάλογα με το αν μπορεί να εκληφθεί ως έκφραση του μακεδονισμού.

Οι παλαιότερες γενιές, όλοι αυτοί που πήγαν στο σχολείο στην πρώην Γιουγκοσλαβία, μάθαιναν μια πολύ πιο μετριοπαθή εκδοχή της ιστορίας των Σλαβομακεδόνων, ιδίως για τους αρχαίους Μακεδόνες ότι μπορεί να μην ανήκαν στα ελληνικά φύλα, αλλά βαθμιαία είχαν εξελληνιστεί.¹² Ακόμη και ο ίδιος ο Γκλιγκόρφ σε συνέντευξή του έχει τονίσει ότι

«δεν είναι σωστό ότι δεν ήλθαμε σε μια έρημη χώρα, ότι αναμειχθήκαμε με το λαό που ζούσε πριν. Το να ταυτιστούμε όμως με τους αρχαίους Μακεδόνες και να ξεχάσουμε ότι είμαστε επήλυδες, τούτο είναι ιστορική ανακρίβεια.»¹³

Και μάλιστα πολλοί είναι αυτοί που δυσφορούν ανακαλύπτοντας τις νέες κατευθύνσεις στα σχολικά ιστορικά εγχειρίδια που χρησιμοποιούνται σήμερα στα σχολεία της ΠΓΔΜ και προσπαθούν να πείσουν τα παιδιά τους ότι η πραγματικότητα δεν είναι έτσι όπως παρουσιάζεται στα σημερινά βιβλία της ιστορίας. Οι προσπάθειές τους φυσικά αποτυγχάνουν, αφού οι νέοι έχουν μάθει να δέχονται ως σωστές τις γνώσεις που λαμβάνουν από το σχολείο.¹⁴

Και αυτό αποτελεί το σημαντικότερο πρόβλημα: οι νέες γενιές που γαλουχούνται με τις νέες ιδέες δεν μπορούν να δουν τους γειτονικούς λαούς και κράτη στην πραγματική τους διάσταση και υπόσταση, αλλά μέσα από το πρίσμα της εκπαίδευσης που έλαβαν στο σχολείο. Αντί να βλέπουν τους Βουλγάρους, τους Αλβανούς και κυρίως τους Έλληνες ως φίλους και συνεργάτες, έχουν γι' αυτούς την εικόνα των αντιπάλων, των προαιώνιων εχθρών, οι οποίοι κατέχουν ένα μέρος από αυτό που ανήκε στους προγόνους τους και έπρεπε να

12. Kofos, *ό.π.*, σ. 18.

13. «Πώς το παρελθόν μπορεί να αποτελέσει σταθερό θεμέλιο για το μέλλον του κράτους;», *Forum* 24 Απριλίου 1998.

14. Σε συζητήσεις με τον πρόεδρο του Φιλελεύθερου Κόμματος και δήμαρχο των Σκοπίων Ρίστο Πένοφσκι, με τον αρχισυντάκτη της εφημερίδας *Dnevnik* Μπράνκο Γέροφσκι και με τον Αλβανό-υπουργό Παιδείας Αζίζ Πολοζάνι στα Σκόπια 25-26 Νοεμβρίου 2002, όλοι οι παραπάνω που έχουν παιδιά σχολικής ηλικίας ανέφεραν ότι αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα με τα παιδιά τους.

μεταβιβαστεί σε αυτούς. Αλλά και σε επίπεδο καθημερινών επαφών τα προβλήματα δεν θα είναι απόντα, αφού τους έχει μεταδοθεί η εικόνα του ανώτερου, του ξεχωριστού κάτι που φαίνεται στην καθημερινή συμβίωση με τους Αλβανούς στα σχολεία.

Στράτος Δορδανάς*

ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΣΤΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ
ΚΑΙ ΣΤΑ ΓΑΛΛΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ: ΤΟ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑ
ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΓΑΛΛΟΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ
ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΥ**

Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες.¹

Το άρθρο 16 του Συντάγματος ορίζει ότι το κράτος μέσα από την παρεχόμενη παιδεία έχει ως στόχο, εκτός των άλλων, να καλλιεργήσει την εθνική και θρησκευτική συνείδηση και να διαπλάσει ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες. Αυτή ακριβώς η αποστολή που έχει αναθέσει το κράτος στο εκπαιδευτικό σύστημα, δηλαδή να διαμορφώσει τους όρους της εθνικής συνείδησης και της θρησκευτικότητας, δεν απαντάται στις δύο σήμερα δεσπύζουσες δυνάμεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τη Γερμανία και τη Γαλλία. Τόσο στη Γερμανία, όσο και στη Γαλλία δεν υφίσταται τουλάχιστον καμία ανάλογη συνταγματική πρόνοια, με το κράτος να μην αποτελεί το μοναδικό πάροχο της παιδείας, η οποία όμως σε κάθε περίπτωση βρίσκεται κάτω από την άμεση κρατική εποπτεία. Η αποσύνδεση της παιδείας από την υπο-

---

* Ο Στράτος Δορδανάς είναι Ιστορικός, Ειδικός Επιστήμονας στο Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

** Για την πολύτιμη βοήθειά τους στη συλλογή των στοιχείων και της βιβλιογραφίας οφείλω θερμές ευχαριστίες στους Λαμπρινή Ρόρη, Βάιο Καλογριά, Kaspar Dreidoppel και Λάμπρο Φλιτούρη.

1. Άρθρο 16 (Παιδεία, τέχνη, επιστήμη), παράγραφος 2 του Ελληνικού Συντάγματος στο www.parliament.gr/politeuma/suntagmaDetails (Μέρος Δεύτερο: Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα).

χρεωτικότητα της εθνικής λειτουργίας της συμπληρώνεται από τις διατάξεις που καθορίζουν τις προϋποθέσεις διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών. Το άρθρο 7, παράγραφοι 2 και 3, του γερμανικού Συντάγματος αναγνωρίζει το δικαίωμα στην επιλογή του σχολείου με βάση την αρχή της θρησκευτικής συνείδησης και ορίζει τη διδασκαλία των Θρησκευτικών στα δημόσια σχολεία σε αρμονία με τις θρησκευτικές κοινότητες και τις συνειδησιακές επιλογές των ίδιων των δασκάλων.² Στη δε Γαλλία το προοίμιο του Συντάγματος της πέμπτης Δημοκρατίας είναι διαποτισμένο από την αρχή της *Laïcité*, με τα σαφή διαχωριστικά όρια μεταξύ Κράτους και Εκκλησίας και τις σχετικές απαγορεύσεις της διδασκαλίας μιας συγκεκριμένης θρησκείας στα δημόσια σχολεία, της ανάρτησης εντός αυτών θρησκευτικών συμβόλων αλλά και της ενδυματολογικής υιοθέτησης τους από τους μαθητές.³

Ωστόσο, σημαντικές διαφοροποιήσεις, σε σχέση με τα προηγούμενα, εντοπίζονται στα Συντάγματα των ομόσπονδων γερμανικών κρατιδίων, όπου καταγράφονται και οι σχετικές αναφορές στην εκπαίδευση ως μέσου καλλιέργειας της θρησκευτικής πίστης και της αγάπης στην πατρίδα και το έθνος. Στο κείμενο των βασικών νόμων του κρατιδίου της Βαυαρίας οι παράγραφοι 1, 2 και 3 του άρθρου 131 εμπλουτίζουν το περιεχόμενο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, συνδέοντάς την με το έθνος και τη θρησκεία· ιδιαίτερα η παράγραφος 3 τονίζει την ανάγκη διαπαιδαγώγησης των μαθητών σύμφωνα με τις αρχές της δημοκρατίας και του πνεύματος συμφιλίωσης, δύο δηλαδή απαραίτητες συνθήκες για την καλλιέργεια της αγάπης προς τη βαυαρική πατρίδα και τον γερμανικό λαό.⁴ Αντίστοιχα στο άρθρο 12, παράγραφος 1, του Συντάγματος του κρατιδίου της Βάδης-Βυρτεμβέργης σημειώνεται ότι στόχος της παρεχόμενης εκπαίδευσης στους νέους είναι η «καλλιέργεια του φόβου απέναντι στον Θεό, στο πνεύμα της χριστιανικής αγάπης προς τον πλησίον, η καλλιέργεια του αισθήματος της συναδέλφωσης όλων των ανθρώπων και της αγάπης για την ειρήνη, της αγάπης για τον λαό και την πατρίδα, της κοινωνικής και πολιτικής υπευθυνότητας, της επαγγελματικής και της κοινωνι-

---

2. Deutscher Bundestag, *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland* στο www.bundestag.de.

3. *Verfassung der Französischen Republik* στο www.verfassungen.de/f/1/verf.

4. *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Verfassung des Freistaates Bayern*, Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, σ. 71.

κής τους προπαρασκευής και της ανάπτυξης ελεύθερης και δημοκρατικής συνείδησης».⁵

Υπό το πρίσμα των συνταγματικών αυτών αναφορών, η διδασκαλία της Ιστορίας στα γερμανικά σχολεία ακολούθησε τις επιταγές της πολυκύμαντης πορείας που διένυσε το έθνος από τη στιγμή της ενοποίησης των γερμανικών κρατιδίων σε ένα έθνος-κράτος τον 19ο αι. έως το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, κυρίως ο τελευταίος μεγάλος πόλεμος του Γ΄ Ράιχ και οι τρομακτικές επιπτώσεις του για την ανθρωπότητα, μετέβαλλαν ριζικά το συνεχές της πορείας αυτής και τον τρόπο πρόσκτησης του ιστορικού παρελθόντος, μεταφέροντας το έθνος και τη μιλιταριστική κληρονομιά του στον δρόμο της συμφιλίωσης με τους γείτονες του και της ειρηνικής συμβίωσης, στον δρόμο της δημοκρατίας με άλλα λόγια και του κοινού ευρωπαϊκού οράματος, αφού χρειάστηκε να παρέλθει ο απαραίτητος χρόνος της αποναζιστικοποίησης της κοινωνίας. Η μεταπολεμική Γερμανία δεν αποτελούσε πλέον το φόβητρο για τους γείτονες της και τον διασαλευτή της ευρωπαϊκής ισορροπίας αλλά ρυθμιστικό παράγοντα των εξελίξεων και κρίσιμο εταίρο του δυτικού κόσμου στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου και του διπολισμού. Η δε κατάρρευση στις αρχές της δεκαετίας του '90 των κομμουνιστικών καθεστώτων και η επανένωση των δύο Γερμανιών οδήγησε ταυτόχρονα στην επανένωση του παρελθόντος, καθιστώντας στο παρελθόν αυτό μέτοχο το σύνολο του γερμανικού λαού. Πώς έπρεπε επομένως να διδαχτεί η κατεξοχήν συγκρουσιακή αυτή εθνική ιστορία, σε σχέση πάντα με τις άλλες εθνικές ιστορίες, στις νεότερες γενιές; Γενιές που δεν είχαν ανατραφεί με τις αρχές της Vaterland, που δεν ήταν αυτόπτες μάρτυρες αλλά έμμεσοι αποδέκτες των συλλογικών τραυμάτων και των ιδεολογικών αντιπαλοτήτων και άρα δεν ένωθαν στον ίδιο βαθμό ή και καθόλου υπεύθυνες για τις φρικαλεότητες και τις διαιρετικές εθνικιστικές ή φυλετικές-ρατσιστικές γραμμές του παρελθόντος.

Η απάντηση βρίσκεται ασφαλώς στον στόχο που εξυπηρετεί κάθε φορά η Ιστορία και η διδασκαλία της στα σχολεία ανάλογα με τον ιστορικό χρόνο και τις πολιτικές προτεραιότητες που θέτει το ίδιο το κράτος, επιδιώκοντας ως επί το πλείστον την εργαλειοποίηση της για την ανάπτυξη και στη συνέχεια τη διασφάλιση της εθνικής ταυτότητας. Αντίστοιχα, η γερμανική τοποθέτηση απέναντι στο ερώτημα

5. *Verfassung des Landes Baden-Württemberg vom 11. November 1953* στο www.lpb-bw.de.

«*προς τι η ιστορία*» προσδιορίστηκε τόσο από τη διαδικασία οικοδόμησης του γερμανικού έθνους-κράτους στο δεύτερο μισό του 19ου αι., όσο και από την περίοδο της μεσοπολεμικής κρίσης του 20ου που οδήγησε στην άνοδο του Γ' Ράιχ. Στην πρώτη περίπτωση στόχος του μαθήματος της ιστορίας ήταν να μεταλαμπαδεύσει στους νέους ανθρώπους «*την αγάπη για τη γερμανική πατρίδα και τον λαό*», να χτίσει την εικόνα της εθνικής αυτοσυνειδησίας στην κοινότητα, προβάλλοντας την παγκόσμια ιστορία μέσω του τονισμού της εθνικής ιστορικής κατασκευής, όπως επίσης και να εξασφαλίσει την αποδοχή της κυριαρχίας του αυτοκρατορικού οίκου. Η κληρονομιά του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και η μετέπειτα άνοδος του Χίτλερ στην εξουσία προσκόλλησαν στο μάθημα της ιστορίας τις βασικές κατευθύνσεις του εθνικοσοσιαλιστικού καθεστώτος και καλλιέργησαν στα κοινωνικά υποκείμενα μια άλλη πίστη προς την ηγεσία του κράτους: αφενός ο λαός και η φυλή, το έθνος και το Ράιχ κατέστησαν προαπαιτούμενα της σχολικής εκπαίδευσης και ειδικότερα της διδασκαλίας της Ιστορίας και αφετέρου η συνείδηση, η σκέψη και η καρδιά μπολιάστηκαν με την απόλυτη πίστη και προσήλωση στον Φύρερ. Όσο για τη στόχευση του μαθήματος της Ιστορίας στα γερμανικά σχολεία κατά τη διάρκεια των μεταπολεμικών δεκαετιών, αυτή επηρεάστηκε κατά βάση από τη διδακτική και θεραπευτική-λυτρωτική λειτουργία της ιστορίας για να γεφυρώσει το παρελθόν με το παρόν και να χαράξει με ασφάλεια το μέλλον: «*όταν κάποιος μαθαίνει σωστά τη δική του ιστορία, καθώς και την ιστορία των άλλων, τότε αντιλαμβάνεται καλύτερα το παρόν και δύναται να αντλήσει από το παρελθόν διεξόδους από τις κρίσεις του μέλλοντος*» σημείωνε η συγγραφική ομάδα του τρίτομου σχολικού εγχειριδίου *Η δική μας ιστορία* που εκδόθηκε για σχολική χρήση στη Φρανκφούρτη στις αρχές της δεκαετίας του 1990.⁶

Ως εκ τούτου καθίσταται εξαιρετικά ενδιαφέρουσα η διερεύνηση του τρόπου που έχει επιλεγεί για να διδαχτεί η Ιστορία στους μαθητές των γερμανικών σχολείων σήμερα, κυρίως όταν χρειάζεται να θιγούν κρίσιμα ζητήματα περί απόδοσης ευθυνών για τις επιλογές των δρώντων υποκειμένων σε επίπεδο ηγεσίας αλλά και κοινωνίας. Έτσι, για παράδειγμα στο προαναφερόμενο βιβλίο ιστορίας ο Α' Παγκό-

---

6. Wolfgang Hug - Joachim Hoffmann - Elmar Krautkrämer - Franz Bahl - Wilfried Danner, *Unsere Geschichte: Von der Zeit des Imperialismus bis zur Gegenwart*, Bd. 3, Frankfurt am Main, Verlag Moritz Diesterweg, 1991.

σμιος Πόλεμος παρουσιάζεται στους μαθητές των ανωτέρων τάξεων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μέσα από τη χρήση της εικόνας, των στατιστικών πινάκων, των χαρτών, της γελοιογραφίας, των κειμένων προπαγάνδας των αντιμαχόμενων μερών, των αποσπασμάτων από ομιλίες των ίδιων των πρωταγωνιστών, με την οπτικοποίηση της εθνικής έξαρσης και υπερηφάνειας του πρώτου διαστήματος που συνοδεύεται από τη μετέπειτα φρίκη του πολέμου και τις εκατόμβες των θυμάτων. Ο μαθητής καλείται, με βάση και την προτεινόμενη βιβλιογραφία, να μελετήσει το συνοδευτικό των κειμένων υλικό, να κρίνει και να σχολιάσει τις εικόνες, να απαντήσει σε μια σειρά ερωτημάτων που προκύπτουν, ώστε να αποκτήσει μια σφαιρική γνώση για τα γεγονότα, που ουδόλως στηρίζεται σε εκ προοιμίου εθνικές ιδεολογικές κατασκευές της μιας ή της άλλης πλευράς και προβαλλόμενες έξωθεν ή άνωθεν απαντήσεις. Ταυτόχρονα, η συγγραφική ομάδα διαχειρίζεται τους σκοπέλους της Ιστορίας μέσα από την επιλογή της παρουσίασης των διστάμενων απόψεων, η οποία αποτρέπει τη διαιώνιση της «σύγκρουσης» του παρελθόντος στο διηνεκές, καθώς αποφεύγει να κοιτάξει το παρελθόν μέσα από τα εθνικά γυαλιά: στο κεφάλαιο για τα αίτια και τις ευθύνες του πολέμου ο λόγος δίνεται σε τρεις ιστορικούς, με την επισήμανση ότι μέχρι σήμερα το ζήτημα εξακολουθεί να απασχολεί την επιστημονική κοινότητα.⁷

Ο τρόπος αυτός παρουσίασης του παρελθόντος στα γερμανικά σχολικά εγχειρίδια αποτυπώνει τη σύγχρονη τάση στη διδασκαλία της Ιστορίας μέσα από την ανάπτυξη της *Διδακτικής της Ιστορίας* ως αυτόνομου επιστημονικού κλάδου, την πρόοδο του θεωρητικού προβληματισμού για τη σχολική ιστοριογραφία, σε συνδυασμό πάντα με την καταγεγραμμένη ευρωπαϊκή εμπειρία που ανταποκρίνεται σε έναν κατά βάση διεθνικό προσανατολισμό. Ως κύρια επιδίωξη

«καταγράφεται και περιγράφεται η ανάπτυξη ιστορικής σκέψης, ιστορικής συνείδησης και ποικίλων δεξιοτήτων στον μαθητή, ώστε να γίνει ικανός να αναλύει κριτικά όχι μόνο τα γεγονότα αλλά και τον τρόπο ερμηνείας τους, να κατανοεί τη σύνθετη και σχετική φύση της ιστορικής αλήθειας με βάση την κριτική επεξεργασία ποικίλων πηγών, με σκοπό την κατανόηση του ιστορικο-κοινωνικού και ιδεολογικο-πολιτικού πλαισίου παραγωγής τους, να αξιολογεί την πολυπλοκότητα των

7. Hug - Hoffmann - Krautkrämer - Bahl - Danner, *ό.π.*, σσ. 25-41.

*προβλημάτων, να μην αρκείται στις απλουστευτικές διχοτομικές ερμηνείες, να τεκμηριώνει τα επιχειρήματά του μέσα από διαφορετικές και αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις, να αναγνωρίζει τα κενά των πληροφοριών και τα όριά τους, τις ομοιότητες και τις διαφορές των φαινομένων».*⁸

Απόσταγμα της επιχειρούμενης άρσης των διχαστικών-διαχωριστικών πρακτικών και των αποτυπωμάτων τους στη διδακτική της Ιστορίας αποτελεί ασφαλώς το εγχείρημα του κοινού γαλλογερμανικού σχολικού εγχειριδίου. Το εκρηκτικό μείγμα που συνιστούσαν για περίπου έναν αιώνα οι δύο αυτές χώρες, οι μεγάλοι αντίπαλοι στην ευρωπαϊκή σκακιέρα των στρατιωτικών συνασπισμών και των πολιτικών συμμαχιών, καθιστά σήμερα αυτό το εγχείρημα ακόμα πιο ενδιαφέρον και σε κάθε περίπτωση εξόχως ρηξικέλευθο. Η γαλλογερμανική αυτή πρωτοβουλία να συγγραφεί ένα κοινό βιβλίο με τίτλο *Ιστορία: η Ευρώπη και ο κόσμος από το 1945* και να εισαχθεί από τη σχολική περίοδο 2007 ταυτόχρονα στο ωρολόγιο πρόγραμμα της τελευταίας τάξης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των δύο χωρών, χωρίς η διδασκαλία του να είναι ωστόσο δεσμευτική, έρχεται ως καρπός μιας πολύχρονης διμερούς συνεργασίας που οι απαρχές της εντοπίζονται στον Μεσοπόλεμο.⁹

Τότε οι αναζητήσεις της επιτροπής για ένα σχολικό βιβλίο ιστορίας εστίαζαν στην προβολή των καταστροφικών συνεπειών του πολέμου, στην προώθηση ενός άλλου μοντέλου επίλυσης των κρίσεων και των διακρατικών διαφορών, αλλά και στην καλλιέργεια εντός της μαθητικής κοινότητας της έννοιας της σταθερότητας του έθνους ως αναγκαιότητας και αδήριτης πραγματικότητας.¹⁰ Για τους ίδιους περίπου λόγους ο τερματισμός του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου σηματοδό-

8. Σοφία Βούρη, «Η διδασκαλία της Ιστορίας στη σύγχρονη πολιτική συγκυρία», *Παιδαγωγικά Ρεύματα στο Αιγαίο 2* (Ρόδος, Νοέμβριος 2006) 31.

9. Περισσότερα για το κοινό γαλλογερμανικό σχολικό εγχειρίδιο βλ. Ludwig Bernlochner - Lans Boesenberg - Michaela Braun - Peter Geiss - Claus Gigl - Daniel Henri - Enrique León - Mathieu Lepetit - Guillaume Le Quintrec - Bénédicte Toucheboeuf, *Histoire-Geschichte Europa und die Welt seit 1945*, Leipzig, Ernst Klett Schulbuchverlag/Nathan, 2006.

10. Αναλυτικότερα για τις γαλλο-γερμανικές προσπάθειες αναθεώρησης του περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων ιστορίας στον Μεσοπόλεμο, αλλά και μεταπολεμικά στο πλαίσιο της UNESCO και του Συμβουλίου της Ευρώπης, βλ. Philippe Alexandre, «Zur Vorgeschichte einer deutsch-französischen Geschichtsschulbuchrevision», Στουτγάρδη, 25 Σεπτεμβρίου 2006 στο www.klett.de/projekte/geschichte/dfgb.

τησε για τους μέχρι τότε «ορκισμένους» εχθρούς Γαλλία και Γερμανία το οριστικό τέλος της μέχρι τότε αποκλειστικής συνάντησής τους στα πεδία των μαχών και στα συνοδευτικά συνέδρια ειρήνης. Έκτοτε και μέχρι σήμερα, με ορόσημο τη Συνθήκη των Ηλυσίων το 1963, το έδαφος για την έκδοση του βιβλίου αυτού προλείαναν τόσο οι συλλογικές έρευνες για τα σχολικά εγχειρίδια και η συσσωρευμένη εμπειρία εξειδικευμένων ιδρυμάτων όπως είναι το *Georg-Eckert Institut für internationale Schulbuchforschung* (Γερμανία) και η *Association des Professeurs d'Histoire et de Géographie* (Γαλλία), όσο και η ανάγκη να προβληθεί η αντίληψη της ιστορίας από την οπτική των άλλων εντός του ευρωπαϊκού ενοποιημένου περιβάλλοντος αλλά και να κατανοηθεί με ιστορικές αναγωγές το νέο πολυπρισματικό «παγκόσμιο χωριό». Ειδικότερα δε για τη Γερμανία η προσπάθεια κατανόησης και άρσης των συνεπειών της πολύχρονης δύσκολης γειτνίασης δεν περιορίζεται μόνο στην περίπτωση των Γάλλων γειτόνων και για τον λόγο αυτό το *Georg-Eckert Institut* δραστηριοποιείται για την παραγωγή κοινού διδακτικού υλικού με χώρες όπως η Πολωνία, η Ολλανδία, η Τσεχία ή η Ρωσία.¹¹

(Το εξώφυλλο του κοινού γαλλογερμανικού βιβλίου Ιστορίας)

11. Περισσότερα για τη δραστηριότητα των δύο αυτών ιδρυμάτων βλ. αντίστοιχα www.gei.de και www.aphg.asso.fr.

Το κοινό γαλλογερμανικό βιβλίο, αναπτυγμένο θεματικά και όχι χρονολογικά σε πέντε μέρη με συνολικά δεκαεπτά κεφάλαια, δεν αποτελεί σύμφωνα με τη συγγραφική ομάδα μια επίσημη εκδοχή της ιστορίας, ούτε και ένα βιβλίο της γαλλογερμανικής ιστορίας αλλά ένα εγχειρίδιο ιστορίας που παρέχει στους μαθητές και στους διδάσκοντες την ευκαιρία να δουν την ευρωπαϊκή ιστορία μέσα από μια διεθνή ματιά, αποφορτισμένη από εθνικές κατασκευές, μύθους και ανάλογα ιδεολογήματα, χωρίς ωστόσο να παραβλέπονται οι έκδηλες εθνικές ιδιαιτερότητες και ευαισθησίες.¹² Αν και αναλύεται εκτενώς σε ειδικό κεφάλαιο η φιλία και η κοινή πορεία των δύο κρατών μετά το 1945, οι σχετικές διαφοροποιήσεις δεν περιορίζονται μόνο σε θεσμικό επίπεδο ή στην εξέταση ζητημάτων μείζονος εθνικού ενδιαφέροντος, όπως το τέλος της αποικιοκρατίας, η επανένωση των δύο Γερμανιών ή η ευθύνη για τον πόλεμο, αλλά παίρνουν τη μορφή κάθεται διαφωνιών σε ζητήματα αναφορικά με την ευρωπαϊκή ιδέα και ολοκλήρωση ή με την αξιολόγηση της στάσης των Ηνωμένων Πολιτειών μετά το 1945.¹³ Παρά τα κενά αυτά στη συναντίληψη για αίτια ιστορικά ζητήματα, απόρροια της εθνικής ματιάς, το βιβλίο αντανάκλα τη συντελούμενη διαδικασία απονεύρωσης των εθνικών ιδεολογιών που αποτελούσαν τη βάση των εθνικών αυτών κρατών. Μια διαδικασία η οποία -τουλάχιστον στη γερμανική περίπτωση- δοκιμάστηκε μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια των διαφόρων κρατιδίων, προτού επιχειρηθεί η πειραματική εφαρμογή σε διμερές επίπεδο, που ενδεχομένως νοηματοδοτεί και την εν εξελίξει μετάβαση από το εθνικό στο υπερεθνικό.

Ως προϊόν της πρότασης που διατύπωσαν το 2003 Γάλλοι και Γερμανοί μαθητές, κατά τη διάρκεια των εργασιών της Βουλής των Νέων και έτυχε της θερμής υποστήριξης από την πλευρά των κυβερ-

12. Bernlochner - Boesenberg - Braun - Geiss - Gigl - Henri - León - Lepetit - Quintrec - Toucheboeuf, *ό.π.*, σσ. 6-7.

13. Ενδεικτικά για τα προβλήματα που κλήθηκε να επιλύσει η συγγραφική ομάδα των δύο χωρών εξαιτίας των διαφορών στη διάθρωση των εκπαιδευτικών συστημάτων αλλά και στη διαφορετική οπτική ερμηνείας κρίσιμων ιστορικών θεμάτων βλ. στο www.klett.de/projekte/geschichte/dfgb. Επίσης, Pierre Monnet, «Faites un manuel, pas la guerre», *L' Histoire* 312 (Σεπτέμβριος 2006), 22-23· του ίδιου, «La Mission Historique Française en Allemagne: 30 ans d' échanges scientifiques entre la France et l'Allemagne en histoire», Corinne Defrance-Urlich Pfeil (επιμ.), *Kulturelle und wissenschaftliche Beziehungen zwischen Deutschland und Frankreich in 20. Jahrhundert: ein institutionengeschichtlicher Ansatz*, Ostfildern, Thorbecke, 2006, σσ. 113-135.

νήσεων των δύο κρατών, το κοινό εγχειρίδιο ιστορίας έγινε εξίσου δεκτό με ιδιαίτερα θετικά σχόλια από τους μαθητές και τον Τύπο, όπως αποδεικνύεται από τοποθετήσεις, όπως «το βιβλίο ιστορίας που οι μαθητές επιθυμούσαν» ή «το παρελθόν χωρίς εθνικές παρωπίδες». ¹⁴ Από την άλλη, δεν έλλειψε και η κριτική από ιστορικούς και δασκάλους για τη μικρή έκταση των κειμένων, τη συχνά «τετριμμένη και απλοϊκή» γλώσσα, τις περιορισμένες αναφορές στη γυναικεία χειραφέτηση, τον ρόλο του Στάλιν και τα εγκλήματα στο όνομα του κομμουνισμού, τη μικρή ανάπτυξη που καταλαμβάνει στη γερμανική έκδοση η Σύνοδος του Πότσταμ, σε σχέση με τις αναφορές στην τέταρτη και πέμπτη γαλλική δημοκρατία. ¹⁵ Ταυτόχρονα, έγκριτοι πανεπιστημιακοί ανέλαβαν να αξιολογήσουν το βιβλίο εντοπίζοντας μια σειρά από λάθη, κενά, ασάφειες και αδυναμίες· για παράδειγμα η σύνδεση του καθεστώτος Βισύ στη Γαλλία με την υπόθεση του Κουρτ Βαλντχάιμ στην Αυστρία, στο κεφάλαιο για τις μνήμες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και τις κατεχόμενες από τους Γερμανούς χώρες, εμφανίζει την Αυστρία ως κατεχόμενη χώρα και τον Βαλντχάιμ ως συνεργάτη, ενώ το Άνσλους είχε τη συντριπτική υποστήριξη του λαού και ο Βαλντχάιμ ήταν αξιωματικός των SS. ¹⁶

Κοινός τόπος στα γερμανικά σχολικά εγχειρίδια των τελευταίων χρόνων είναι η πολυθεματική προσέγγιση της ιστορίας, η ενσωμάτωση στη σχολική εμπειρία και η διαπραγμάτευση εντός της αίθουσας θεμάτων που για άλλες χώρες θα μπορούσαν να θεωρηθούν «ταμπού» ή ευαίσθητα και χρονικά ανώριμα για να τεθούν σε δημόσιο διάλογο. Άλλωστε η Γερμανία φέρει μαζί της μια «βαριά» ιστορική κληρονομιά, ώστε να θεωρείται σχεδόν αυτονόητη η επιλογή της πλήρους «διαφάνειας» στη μελέτη του παρελθόντος της, όσο και αν μερικές φορές αυτό το παρελθόν εξακολουθεί να αμμορραγεί ακόμη και σήμερα. Έτσι, στο εγχειρίδιο *Ταξίδι στον Χρόνο* για τους μαθητές του Γυμνασίου στο κρατίδιο του Βρανδεμβούργου η κριτική στάση απέναντι σε «μυθικές» για το έθνος εποχές, όπως αυτή του Βίσμαρκ και

14. Stephan Schneider, «Das Geschichtsbuch, das sich Schüler wünschten», 6 Νοεμβρίου 2006 στο www.klett.de/sixcms/detail. Επίσης, www.klett.de/projekte/geschichte/dfgb και www.auswaertiges-amt.de.

15. Mediaculture-online: Deutsch-französisches Geschichtsbuch, Τετάρτη 28 Φεβρουαρίου 2007 στο www.mediaculture-online.de/details.

16. Alex Schildt, «Nach dem Zweiten Weltkrieg: Kollektive Kriegserfahrung, europäisches Gedächtnis-zu Teil 1», σ. 64 στο www.klett-franzoesisch.de όπου και μια συνολική αξιολόγηση του εγχειριδίου.

της αυτοκρατορίας, παρουσιάζεται παράλληλα με θέματα από τη σημερινή γερμανική ή παγκόσμια πραγματικότητα, την εμφάνιση των νεοναζί και την αμφισβήτηση των εγκλημάτων πολέμου, το Μεσανατολικό Ζήτημα, την εξάντληση των φυσικών πόρων και τα προβλήματα του υποανάπτυκτου κόσμου, τις διεργασίες για τις πολιτικές κατευθύνσεις και τα νέα διακυβεύματα στην Ενωμένη Ευρώπη.¹⁷

Στην πραγματικότητα με το κοινό γαλλογερμανικό βιβλίο η Ευρώπη έχει πατήσει το πόδι της σε μια νέα και άγνωστη χώρα, αναγνωρίζοντας τους κινδύνους μιας τέτοιας εισβολής. Οι δύο χώρες αποτέλεσαν ένα από τα δυναμικότερα αντιθετικά ζεύγη στη νεότερη ευρωπαϊκή ιστορία, κατά τη διάρκεια της οποίας στρατεύματα της μιας ή της άλλης πλευράς πέρασαν περισσότερες της μιας φορές το φυσικό σύνορο, τον Ρήνο. Σε εκείνους που σήμερα θα επικαλούνταν τη φιλία του Βολταίρου με τον Φρειδερίκο τον Μέγα ή τον κοινό μεταπολεμικό γαλλογερμανικό άξονα κάποιοι άλλοι θα μπορούσαν να αντιπαρατάξουν τη διαφορετικότητα των λαών και όσα α κόμη και σήμερα αποτελούν στοιχεία της ξεχωριστής κουλτούρας τους: «*οι Γάλλοι και οι Γερμανοί δεν τρέφουν και ιδιαίτερη συμπάθεια μεταξύ τους*» γράφει με σκωπτική διάθεση ο Γερμανός Μπέντζαμιν Κορν «*και γιατί θα πρέπει να συμπαθούνται; Τους Γάλλους τους αρέσει το τυρί και τους Γερμανούς τα βουρστ. Οι μεν κατοικούν αριστερά και οι δε δυτικά του Ρήνου. Οι μεν είναι στην πλειοψηφία τους Καθολικοί και οι δε Εναγγελικοί. Οι μεν έχουν σύνορα στη Μεσόγειο και οι δε στη Βόρεια Θάλασσα. Οι μεν θεωρούν τους άλλους υπερβολικά πειθαρχημένους, που εκδηλώνουν με τη μέθη τους τη χαοτική τους φύση, ενώ οι δε τους άλλους καλοζωισμένους τεμπέληδες που έχουν το μυαλό τους μόνο στις σεξουαλικές απολαύσεις. Χωρίς παρεξήγηση φυσικά. Και το αεροδρόμιο Ντε Γκωλ κάποια στιγμή θα πρέπει επιτέλους έστω και μια φορά να καθαριστεί*».¹⁸

17. Andreas Dambor - Heiner Flues - Helmut Heimbach - Arno Höfer - Klaus Leiner - Ulrich von Sanden - Hans Steidle - Alfrend Weißenfels - Klaus Wilmes, *Zeitreise 9/10*, Leipzig, Ernst Klett Schulbuchverlag, 2001.

18. Benjamin Korn, «Frankreich-Deutschland 0:0», στο www.deuframat.de.

Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης*

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΗΠΕΙΡΟ

Ιστορική Αναδρομή¹

Το ζήτημα του τρόπου συγγραφής αλλά και της αναθεώρησης των σχολικών βιβλίων δεν είναι πρόσφατο φαινόμενο. Αντίθετα έχει τις ρίζες του στον 19ο αι. και συνδέεται με το ευρωπαϊκό φιλειρηνικό κίνημα της εποχής. Στο Πρώτο Παγκόσμιο Συνέδριο Ειρήνης που πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι το 1899 τέθηκε για πρώτη φορά επίσημα το ζήτημα της διεθνούς αναθεώρησης των σχολικών βιβλίων. Ωστόσο, η προσπάθεια εκείνη έπεσε στο κενό, αφού ο εθνικιστικός παροξυσμός της περιόδου δεν άφηνε και πολλά περιθώρια σε τέτοιου είδους πρωτοβουλίες.

Το θέμα επανήλθε στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων αμέσως μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, ως αποτέλεσμα της κατάρρευσης του ηθικού κώδικα αξιών στα πεδία των μαχών. Η Κοινωνία των Εθνών υπήρξε μάλιστα το διεθνές εκείνο forum που συντόνισε τη σχετική δραστηριότητα. Σταθμός στις προσπάθειές της στάθηκε η περίφημη «Απόφαση Casares» της Διεθνούς Επιτροπής Πνευματικής Συνεργασίας της Κοινωνίας των Εθνών. Σύμφωνα με την απόφαση εκείνη, η Επιτροπή Πνευματικής Συνεργασίας

(1) «θεωρώντας ότι μια από τις πλέον αποτελεσματικές μεθόδους για την επίτευξη της πνευματικής προσέγγισης των λαών θα ήταν να

---

* Ο Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης είναι Επίκουρος Καθηγητής Νεότερης & Σύγχρονης Ιστορίας στο Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Το περιεχόμενο του κεφαλαίου αυτού στηρίζεται ως επί το πλείστον στη μελέτη του Κυριάκου Θ. Μπονίδη, *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας*, Αθήνα 2004, σσ. 17-43.

εξαλειφθούν ή να τροποποιηθούν χωρία σχολικών βιβλίων τα οποία μεταδίδουν στους νέους λανθασμένες εντυπώσεις που οδηγούν σε μια ουσιώδη έλλειψη κατανόησης των άλλων χωρών,

(2) έχοντας την πεποίθηση ότι είναι αδύνατο να αναβληθεί για πολύ καιρό η εξέταση αυτού του προβλήματος, το οποίο τέθηκε από την ίδρυσή της με τη μορφή υποδείξεων τόσο από τα μέλη της όσο και έξω από αυτή και έχοντας ταυτόχρονα αντίληψη των δυσκολιών που θα συναντήσει κάθε προσπάθεια να αναλάβει ένα τέτοιο εγχείρημα σε ευρεία κλίμακα,

ζητά τη συνεργασία των Εθνικών Επιτροπών για να δοκιμάσουν, σε περιορισμένη κλίμακα κατ' αρχάς, την ακόλουθη διαδικασία, της οποίας η εξαιρετική ελαστικότητα φαίνεται να παρακάμπτει κάθε κίνδυνο να θιχτούν εθνικά αισθήματα:

(α) όταν μια Εθνική Επιτροπή κρίνει επιθυμητό ότι ένα ξένο κείμενο σχετικά με τη χώρα της, το οποίο προορίζεται για σχολική χρήση, θα πρέπει να διορθωθεί για τον λόγο που υποδεικνύεται στην παρούσα απόφαση, θα πρέπει να καταθέσει αίτημα με αυτό τον σκοπό στην Εθνική Επιτροπή της χώρας, στην οποία το κείμενο αυτό χρησιμοποιείται, υποβάλλοντας ταυτόχρονα, αν είναι απαραίτητο, μια προσωρινή διόρθωση στο χωρίο που επιθυμεί, μαζί με μια σύντομη δήλωση των λόγων.

(β) Οι Εθνικές Επιτροπές, με τη λήψη ενός τέτοιου αιτήματος, θα πρέπει να αποφασίσουν κατ' αρχάς αν το αίτημα πρέπει να γίνει αποδεκτό και τότε θα πρέπει να καθορίσουν ποιες υποδείξεις, φιλικής και ιδιωτικής φύσης, αν υπάρχουν, θα πρέπει να γίνουν στους συγγραφείς ή τους εκδότες σχετικά με την προτεινόμενη διόρθωση. Αν οι υποδείξεις είναι επιτυχείς, η Επιτροπή θα πρέπει να ενημερώσει την Εθνική Επιτροπή που κατέθεσε το αίτημα και τη Διεθνή Επιτροπή. Στην αντίθετη περίπτωση, δεν θα πρέπει να είναι υποχρεωμένη να δώσει εξηγήσεις είτε σχετικά με τους λόγους αποτυχίας της είτε της άρνησής της να αναλάβει δράση.

(γ) Τα αιτήματα για διορθώσεις θα πρέπει να αναφέρονται αποκλειστικά σε ζητήματα οριστικά εξακριβωμένης πραγματικότητας σχετικά με τη γεωγραφία ή τον πολιτισμό μιας χώρας, τις υλικές συνθήκες ζωής της, τους φυσικούς πόρους της, τα έθιμα των κατοίκων της, την επιστημονική, καλλιτεχνική και οικονομική ανάπτυξή της, τη συμβολή της στο διεθνή πολιτισμό και την ευημερία της ανθρωπότητας κ.ά. Απαγορεύεται αυστηρά η κατάθεση ή η αποδοχή αιτημάτων

για διορθώσεις που αναφέρονται σε προσωπικές απόψεις ηθικού, πολιτικού ή θρησκευτικού χαρακτήρα.

(δ) Από όλες τις Εθνικές Επιτροπές θα ζητηθεί ταυτόχρονα να καθορίσουν τις δημοσιεύσεις που ενδείκνυνται περισσότερο για την παροχή γνώσεων στους ξένους σχετικά με την ιστορία, τον πολιτισμό και την παρούσα κατάσταση της χώρας τους».

Συνολικά στη διάρκεια του Μεσοπολέμου δραστηριοποιήθηκαν, εκτός από την Κοινωνία των Εθνών, άλλοι δεκατέσσερις διεθνείς οργανισμοί, οι οποίοι εργάστηκαν εντατικά για τη διασφάλιση της διεθνούς ειρήνης. Όσον αφορά την Ιστορία, αξίζει να παρατεθούν οι εξής πρωτοβουλίες:

(i) το Διεθνές Γραφείο για την Εκπαίδευση με έδρα τη Γενεύη ανέλαβε περίπου 80 πρωτοβουλίες με εφαρμογή στο μάθημα της Ιστορίας,

(ii) πραγματοποιήθηκαν μια σειρά διεθνών συνεδρίων με τη συμμετοχή επαγγελματιών ιστορικών, στις Βρυξέλλες το 1923, το Όσλο το 1928, τη Βαρσοβία το 1933 και τη Ζυρίχη το 1938. Αντικείμενό τους υπήρξε η διδασκαλία της Ιστορίας.

Η Κοινωνία των Εθνών εξέδωσε το 1937 μια Διακήρυξη σχετικά με τη Διδασκαλία της Ιστορίας.

«Οι κάτωθι υπογεγραμμένοι Πληρεξούσιοι στο όνομα των αντίστοιχων Κυβερνήσεών τους: Επιθυμώντας την ενίσχυση και την ανάπτυξη των καλών σχέσεων που τους συνδέουν με άλλες χώρες. Έχοντας την πεποίθηση ότι αυτές οι σχέσεις θα ενισχυθούν επιπλέον αν η νεότερη γενιά σε κάθε χώρα αποκτήσει μια ευρύτερη γνώση της ιστορίας των άλλων εθνών. Αντιλαμβανόμενοι την ανάγκη παράκαμψης των κινδύνων που ενδέχεται να προκύψουν από τη μεροληπτική παρουσίαση ορισμένων ιστορικών γεγονότων σε σχολικά βιβλία. Διακηρύσσουν ότι συμφωνούν, ο καθένας από την πλευρά του, στις ακόλουθες αρχές:

(1) Είναι επιθυμητό η προσοχή των αρμοδίων αρχών σε κάθε χώρα και των συγγραφέων σχολικών βιβλίων να κατευθυνθεί στη σκοπιμότητα: (α) να παραχωρηθεί όσο το δυνατό μεγαλύτερη έκταση στην ιστορία άλλων εθνών, (β) να δοθεί προτεραιότητα, στο πλαίσιο της διδασκαλίας της παγκόσμιας ιστορίας, σε γεγονότα οποία εκτιμάται ότι θα οδηγήσουν στη διαπίστωση της αλληλεξάρτησης των εθνών.

(2) *Είναι επιθυμητό κάθε κυβέρνηση να προσπαθήσει να εξακριβώσει με ποια μέσα, ειδικότερα σε σχέση με την επιλογή σχολικών βιβλίων, θα μπορούσαν τα παιδιά σχολικής ηλικίας να τεθούν υπό την προστασία τους εναντίον όλων εκείνων των ισχυρισμών και ερμηνειών που θα μπορούσαν να γείρουν άδικες προκαταλήψεις εναντίον άλλων εθνών».*

Στο πλαίσιο αυτό συστάθηκαν διάφορες κοινές ευρωπαϊκές επιτροπές ανάμεσα σε διάφορα κράτη με σκοπό τη μελέτη της ιστορίας. Η πρώτη επιτυχής αναθεώρηση των σχολικών βιβλίων σημειώθηκε στη Βόρεια Ευρώπη στο πλαίσιο της «Ένωσης του Βορρά» που είχε συσταθεί το 1919 μεταξύ Δανίας, Νορβηγίας, Σουηδίας και λίγο αργότερα Φιλανδίας και Ισλανδίας. Στη Γαλλία το 1926 ο Georges Laperie, ένα από τα ηγετικά στελέχη της γαλλικής συνδικαλιστικής ομοσπονδίας των εκπαιδευτικών, τέθηκε επικεφαλής κίνησης για την αναθεώρηση 26 γαλλικών εγχειριδίων ιστορίας και αναγνωστικών, στα οποία καλλιεργούνταν εχθρικές εικόνες εναντίον παραδοσιακών αντιπάλων της Γαλλίας. Τελικά με τη συνδρομή και τις διαμαρτυρίες 78.000 Γάλλων εκπαιδευτικών και τα 26 εκείνα βιβλία αναθεωρήθηκαν ή αντικαταστάθηκαν. Όσον αφορά τη Βαλκανική χερσόνησο, το ζήτημα της αναθεώρησης των σχολικών εγχειριδίων του Μεσοπολέμου, κυρίως της Ιστορίας και της Γεωγραφίας, τέθηκε στη διάρκεια των διαβαλκανικών διασκέψεων την περίοδο 1930-1934 χωρίς ωστόσο πρακτικά αποτελέσματα.

H UNESCO

United Nations Educational,
Scientific and Cultural Organization

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το ζήτημα της αναθεώρησης των σχολικών εγχειριδίων αντιμετωπίστηκε σε παγκόσμιο επίπεδο στο πλαίσιο της UNESCO. Ήδη από την πρώτη Γενική Διάσκεψη της UNESCO που πραγματοποιήθηκε το 1946 στο Παρίσι χαράχθηκαν οι βασικές αρχές για τη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας. Πρόθεσή της ήταν να απαλείψει από τα βιβλία τις αναλήθειες, να αντικαταστήσει τη στενή εθνική ιστορία με μια γενικότερη ανθρωπιστική άποψη και να συντάξει την «ιδανική» ιστορία. Το 1949 μάλιστα η UNESCO προχώρησε στη σύνταξη ενός κατευθυντήριου άξονα υπό τον τίτλο «υποδειγματικό σχέδιο για την ανάλυση και βελτίωση των σχολικών βι-

βλίων στο πνεύμα μιας διεθνούς κατανόησης». Κριτήρια του σχεδίου αυτού υπήρξαν

(1) η ακρίβεια των πληροφοριών και των όρων που χρησιμοποιούνται,

(2) η δικαιοσύνη, ειδικά όσον αφορά την αντιπροσώπευση των διαφόρων μειονοτικών ομάδων καθώς και των άλλων εθνών και εθνοκοιτητών. Μάλιστα αναφέρεται πως «*δυσάρεστα γεγονότα και ανεπιθύμητη συμπεριφορά δεν θα πρέπει να αγνοούνται, αλλά θα πρέπει να εξετάζονται και διαφιλονικούμενα θέματα θα πρέπει να παρουσιάζονται αντικειμενικά... όροι και φράσεις που αναπτύσσουν προκατάληψη, έλλειψη κατανόησης και σύγκρουση και προσβάλλουν άλλους λαούς θα πρέπει να αποφεύγονται*»,

(3) η αξία σε σχέση με την ανάπτυξη της γνώσης των πληροφοριών, των εικόνων και των ασκήσεων που παρατίθενται,

(4) η περιεκτικότητα και η ισορροπία του υλικού,

(5) η παγκόσμια αντίληψη και η προβολή των πανανθρώπινων ιδεωδών της ελευθερίας, της αξιοπρέπειας, της ισότητας και της αδελφότητας,

(6) η διεθνής συνεργασία, η προβολή δηλαδή των προσπαθειών για επίτευξη ειρηνικών σχέσεων μεταξύ των εθνών, όπως του ρόλου του ΟΗΕ κτλ.

Το 1950 και το 1951 η UNESCO διοργάνωσε δυο σεμινάρια στις Βρυξέλλες και τις Σέβρες, αντικείμενο των οποίων υπήρξαν τα σχολικά εγχειρίδια και κυρίως εκείνα της Ιστορίας. Στο καταληκτικό δοκίμιο επισημαίνονται τα εξής:

«Η ιστορία θεωρήθηκε ένα ισχυρό μέσο για να πεισθούν οι άνθρωποι ότι “είναι γλυκό να πεθαίνεις για την πατρίδα σου” και κάθε χώρα κατείχε στο βιβλίο της δικής της ιστορίας κεντρική θέση, ενώ οι ξένες χώρες δεν απολάμβαναν ανάλογα ισότιμη μεταχείριση... Τώρα τα παιδιά θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι υφίσταται αλληλεξάρτηση μεταξύ των εθνών. Θα πρέπει να καταλάβουν τη σημαντικότητα των οικονομικών παραγόντων και των θρησκευτικών δυνάμεων και την αναγκαιότητα να καταπολεμηθούν η αδιαλλαξία, ο εγωισμός, η καχυποψία και η προκατάληψη και να εκτιμήσουν την ιερή αξία του ανθρώπινου μόχθου, που μεταμόρφωσε τη γη και την ηλιθιότητά του να καταστρέφει τα επιτεύγματα αυτού του μόχθου σε πολέμους».

Παράλληλα το ενδιαφέρον της UNESCO εστιάσθηκε και στη δυ-

νατότητα συγγραφέας ενός βιβλίου Παγκόσμιας Ιστορίας, όχι όμως ως κοινό σχολικό βιβλίο ιστορίας, αλλά ως ευρύτερη μελέτη. Η έκδοση της μελέτης αυτής ολοκληρώθηκε το 1976, ύστερα από 25 χρόνια, με μάλλον όμως απογοητευτικά αποτελέσματα, αφού οι συντάκτες της μερολήπτησαν απροκάλυπτα υπέρ ορισμένων εθνικών κρατών, αγνοώντας ταυτόχρονα κάποια άλλα. Μετά το 1953 οι προσπάθειες της UNESCO περιορίστηκαν σημαντικά, κυρίως λόγω μείωσης των σχετικών κονδυλίων και εντοπίστηκαν κυρίως στη διατύπωση συστάσεων προς τα κράτη μέλη.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης²

Το κενό στη μελέτη των σχολικών εγχειριδίων, ιδιαίτερα μάλιστα στην ευρωπαϊκή ήπειρο, ήλθε να καλύψει το Συμβούλιο της Ευρώπης. Το Συμβούλιο της Ευρώπης, που εδρεύει στο Στρασβούργο, ιδρύθηκε το 1949 και αποτελείται από 46 κράτη μέλη. Αποστολή του είναι η προαγωγή της ενό-

τητας ανάμεσα στις ευρωπαϊκές δημοκρατίες, η καλλιέργεια μιας ευρωπαϊκής πολιτιστικής ταυτότητας και ο σεβασμός της διαφορετικότητας.

Μόνο την περίοδο 1953-1958 το ΣτΕ διοργάνωσε έξι συνέδρια με αντικείμενο τα σχολικά βιβλία, ιδιαίτερα μάλιστα εκείνα της Ιστορίας και της Γεωγραφίας. Το Συμβούλιο της Ευρώπης υλοποίησε επίσης το τριετές πρόγραμμα «Εκμάθηση και διδασκαλία της ιστορίας της Ευρώπης στον 20ο αι.». Βασικοί άξονες του προγράμματος υπήρξαν η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος τον 21ο αι., η διδασκαλία της ιστορίας των γυναικών, η διδασκαλία της ευρωπαϊκής ιστορίας και η χρήση κινηματογραφικού υλικού στη διδασκαλία της ιστορίας. Στο πλαίσιο του ίδιου προγράμματος το Ινστιτούτο Georg Eckert εξέδωσε μάλιστα τη μελέτη *The European Home: Representation of 20th Century Europe in History Textbooks*.³ Στο βιβλίο αυτό εξετάστηκαν τα σχο-

2. Οι σχετικές πληροφορίες προέρχονται από την επίσημη ιστοσελίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης http://book.coe.int/EN/ficheouvrage.php?PAGEID=39&lang=EN&theme_catalogue=100129.

3. Βλέπε το σχετικό κείμενο στην ιστοσελίδα http://www.coe.int/t/e/cultural_co

λικά εγχειρίδια ιστορίας από 18 ευρωπαϊκές χώρες που καλύπτουν τον 20ο αι. σε μια προσπάθεια να διαπιστωθεί η έκταση και ο τρόπος διδασκαλίας της ευρωπαϊκής ιστορίας στις διάφορες χώρες. Από την Ελλάδα εξετάστηκε η *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία* του Β. Σφυρόερα. Σε χώρες όπως η Ολλανδία, η Φιλανδία, η Ισπανία και η Αγγλία, παρατηρεί το Ινστιτούτο Georg Eckert, τα σχολεία είναι τελείως ελεύθερα να επιλέξουν ένα σχολικό βιβλίο της αρεσκείας τους. Αντίθετα, στη Γερμανία αλλά και στις περισσότερες πρώην κομμουνιστικές χώρες το κράτος έχει κάποιες μορφές έλεγχο στην επιλογή. Σχεδόν σε όλα τα εγχειρίδια η αφήγηση έχει κεντρική θέση, ξεπερνώντας το 50% σε κάθε ενότητα. Συνήθως τα βιβλία αφιερώνουν 30-50% στην εθνική ιστορία, 30-40% στην ευρωπαϊκή και 10-20% στον υπόλοιπο κόσμο. Το ελληνικό σχολικό εγχειρίδιο καλύπτει όμως κατά 66% την εθνική ιστορία, κατά 30% την ευρωπαϊκή και μόλις κατά 4% την ιστορία του άλλου κόσμου. Η εθνική ιστορία καλύπτει επίσης και το 60% της ύλης και στο γερμανικό εγχειρίδιο, όχι όμως σε βάρος της ευρωπαϊκής που αντιπροσωπεύεται με 32% αλλά σε βάρος του υπόλοιπου κόσμου που αντιπροσωπεύεται με μόλις 4%. Η χρήση του όρου Ευρώπη καθώς και τα όρια της εξετάστηκαν από το Ινστιτούτο και διαπιστώθηκε πως προκαλούν σύγχυση. Στα φιλανδικά εγχειρίδια, για παράδειγμα, στην Ευρώπη δεν συμπεριλαμβάνονται οι ανατολικές χώρες, στο αγγλικό όμως μετέχει και η Τουρκία, ενώ στο ελληνικό η Ελλάδα ταυτίζεται με την Ευρώπη, δεν χρησιμοποιείται όμως ο όρος νοτιοανατολική Ευρώπη, ενώ η ανατολική Ευρώπη ταυτίζεται σχεδόν με τη Ρωσία. Στα περισσότερα εγχειρίδια οι συγγραφείς προβλέπουν πως στο εγγύς μέλλον τα εθνικά κράτη και η Ευρώπη θα βρεθούν σε σύγκρουση μεταξύ τους. Στο γαλλικό εγχειρίδιο υπάρχει φωτογραφία ενός γαλλικού διαβατηρίου και η επεξήγηση πως ο κάτοχός του είναι και γάλλος πολίτης αλλά και πολίτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο γερμανικό τίθεται το ερώτημα «Γερμανός ή Ευρωπαίος» και προβάλλονται όλες οι διαφορετικές απόψεις. Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα είναι επίσης ένα θέμα που καλύπτεται επαρκώς σε όλα τα εγχειρίδια. Ο συγγραφέας παρατηρεί πως κάθε χώρα παρουσιάζει τα προσφυγικά ζητήματα που την ενδιαφέρουν. Αλλά όλα τα εγχειρίδια αποτυγχάνουν να δώσουν μια συνολική άποψη του ζητήματος. Πολύ σπάνια επίσης τα βιβλία δι-

νουν πληροφορίες για τη δυσάρεστη θέση των εθνικών μειονοτήτων που κατοικούν στα εδάφη τους. Τα κροατικά και τα σερβικά σχολικά εγχειρίδια μάλιστα βρίσκονται σε κατάσταση συναγερμού. Και τα δύο θεωρούν τους εαυτούς τους ανήκοντες στην Ευρώπη, ενώ αποκλείουν τους άλλους χαρακτηρίζοντάς τους ως βαρβάρους. Στα τσεχικά σχολικά εγχειρίδια, προβάλλεται πολύ έντονα η ιδιότητα του Τσέχου πολίτη και ο όρος *nation* ταυτίζεται με τον όρο *ethnic*. Έτσι, πραγματικοί Τσέχοι θεωρούνται μόνο όσοι ανήκουν στην τσεχική εθνική ομάδα, ενώ οι μειονότητες θεωρούνται ξένοι. Τα ιταλικά σχολικά εγχειρίδια είναι τα πιο ενθουσιώδη με την ιδέα της ενωμένης Ευρώπης, ακολουθούμενα από κοντά από τα γερμανικά. Πάντως η ιστορία της Ευρώπης, καταλήγει το Ινστιτούτο Georg Eckert, παρουσιάζεται μέσα από τις εθνικές οπτικές γωνίες της κάθε χώρας και όχι ως αυτόνομη πολιτιστική ενότητα. Το στοιχείο αυτό θεωρείται προβληματικό και προκειμένου να προβάλουμε μια ξεχωριστή ευρωπαϊκή ιστορία, είναι σημαντικό να βρούμε, καταλήγει ο συγγραφέας, μια ισορροπία ανάμεσα την εθνική και την παγκόσμια διάσταση.

Στο πλαίσιο του προγράμματος «Εκμάθηση και διδασκαλία της ιστορίας της Ευρώπης στον 20ο αι.» του ΣτΕ εκδόθηκαν συνολικά εννέα μελέτες με αντικείμενο τη μέθοδο και τους σκοπούς της Ιστορίας. Ενδεικτικά παρατίθενται οι :

- Crossroads of European Histories - Multiple Outlooks on Five Key Moments in the History of Europe (2007)
- Multiperspectivity in History Teaching: a Guide for Teachers (2003)
- Teaching 20th-century European history (2001)
- Lessons in History - The Council of Europe and Teaching of History (1999)
- The Holocaust in the School Curriculum: a European perspective (1998)

Το τελικό συνέδριο του προγράμματος πραγματοποιήθηκε στη Βόννη στις 22-24 Μαρτίου 2001.

Οι βασικές αρχές για τη συγγραφή των σχολικών εγχειριδίων και τη διδασκαλία της Ιστορίας περιέχονται στη σύσταση Rec 15 του 2001 που εξέδωσε η Επιτροπή Υπουργών Παιδείας του Συμβουλίου της Ευρώπης.⁴ Σύμφωνα με αυτήν, οι στόχοι της διδασκα-

4. Το πλήρες κείμενο της σύστασης βρίσκεται ανηρτημένο στην ιστοσελίδα

λίας της ιστορίας κατά τον 21ο αι. θα πρέπει να είναι η εκπαίδευση υπεύθυνων και ενεργών πολιτών και η καλλιέργεια κάθε είδους διαφορετικότητας, ο οποίος θα πηγάζει από την κατανόηση της εθνικής ταυτότητας και τις αρχές της ανοχής. Να επιτρέπει στους ευρωπαίους πολίτες να ενισχύουν την ατομική και συλλογική τους ταυτότητα μέσω της γνώσης της κοινής ιστορικής τους κληρονομιάς στις τοπικές, περιφερειακές, εθνικές, ευρωπαϊκές και παγκόσμιες διαστάσεις και να αποτελεί μέσο για την αποσόβηση των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας. Αντίθετα η διδασκαλία της ιστορίας δεν θα πρέπει να αποτελεί μέσο ιδεολογικής νόθευσης, προπαγάνδας ή να χρησιμοποιείται για την προαγωγή μισαλλόδοξων και υπερεθνικιστικών, ξενοφοβικών, φυλετικών ή αντισημιτικών ιδεών. Μιας υπέρμετρα εθνικιστικής ερμηνείας του παρελθόντος, η οποία ενδέχεται να οδηγήσει στη διχοτόμηση των εννοιών «εμείς» και «αυτοί». Ιδιαίτερα η ευρωπαϊκή διάσταση στη διδασκαλία της ιστορίας θα πρέπει να αποσκοπεί στην παρουσίαση των διαχρονικών σχέσεων μεταξύ τοπικού, περιφερειακού, εθνικού και ευρωπαϊκού επιπέδου, στην καλλιέργεια του ενδιαφέροντος των μαθητών για την ιστορία άλλων ευρωπαϊκών χωρών καθώς και στην προαγωγή της διδασκαλίας των ιστορικών περιόδων και εξελίξεων που εμπεριέχουν μια προφανέστατη ευρωπαϊκή διάσταση, ιδίως δε των ιστορικών ή πολιτιστικών γεγονότων και τάσεων στα οποία στηρίζεται η ευρωπαϊκή συνείδηση.

Δίκτυα Ιστορίας

1. Euroclio⁵

http://www.coe.int/t/e/cultural_co-operation/education/history_teaching/history_in_the_20th_century/Recommendation/index.asp#TopOfPage.

5. <http://www.euroclio.eu/mambo/index.php>.

Σήμερα σε συνολικό ευρωπαϊκό επίπεδο, όσον αφορά το αντικείμενο της Ιστορίας, δραστηριοποιούνται δύο θεματικά δίκτυα. Το πρώτο ονομάζεται Euroclio και ιδρύθηκε το 1992. Συμμετέχουν σε αυτό ενώσεις ιστορικών της εκπαίδευσης από 46 ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και 40.000 άτομα που συνδέονται με τη διδασκαλία της Ιστορίας στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Το Euroclio, χρηματοδοτείται από διάφορες πηγές, ειδικεύεται δε στη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας στην Δευτεροβάθμια εκπαίδευση στοχεύοντας στην «ενδυνάμωση της ειρήνης, της σταθερότητας, της δημοκρατίας και της κριτικής σχέσης» μέσω της ανάπτυξης της ιστορικής εκπαίδευσης. Στο πλαίσιο αυτό διοργανώνει σεμινάρια, πραγματοποιεί συνέδρια, ενώ υλοποιεί και σχετικά ερευνητικά προγράμματα. Τα περισσότερα από αυτά τα προγράμματα αφορούν τις πρώην κομμουνιστικές χώρες, ανάμεσά τους οι βαλτικές χώρες και οι χώρες των Βαλκανίων κατέχουν ιδιαίτερη θέση. Παραθέτω ορισμένα από τα τρέχοντα προγράμματα:

Current (Running):

- 2005-2008: Former Yugoslavia: History in Action - Planning for the Future
- 2006-2007: European Union: European Education for Europeans
- 2006-2007: Macedonia: Retelling the History of a New Nation
- 2006-2009: Bulgaria: European Dialogues. A Cultural Rainbow for the Future

Proposed:

- 2007: Study Visit of Dutch History Teachers to Turkey Wednesday 17 October till Wednesday 24 October.
- 2007-2008: Connecting History Education in Europe DG EAC Europe for Citizens-programme.

Finalised:

- 2006: The Hague: EUROCLIO supports The Hague supports EUROCLIO
- 2003-2006: Romania: Fostering History and Citizenship Education in Romania
- 2002-2005: Russia: History in a Multicultural Society
- 2002-2005: Council of Europe: International Co-operation and Facilita-

tion of the Innovation of the Learning and Teaching of history

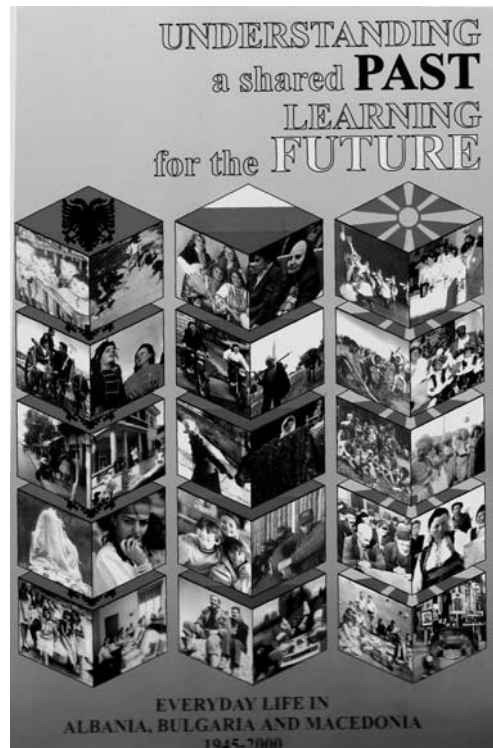
2002-2005: Estonia: Integration of Society in Estonia. A Combined Approach for History and Civic Education and Public Debate.

2002-2005: Latvia: Integration of Society in Latvia. A Combined Approach for History and Civic Education and Public Debate.

2001-2003: Ukraine: New Times, New History.

2000-2003: The Balkan: Understanding a Shared Past, Learning for the Future. A Project on Innovative Teaching Materials for History Education in Albania, Bulgaria and Macedonia

Μάλιστα στο πλαίσιο του τελευταίου προγράμματος και με χρηματοδότηση του Γερμανικού Υπουργείου των Εξωτερικών, ετοιμάστηκε ένα βοήθημα για τον εκπαιδευτικό στις χώρες Βουλγαρία, Αλβανία και Μακεδονία, παρόμοιο περίπου με τα εναλλακτικά σχολικά εγχειρίδια του CDRSEE.

2. *Clioh/Cliohnet*⁶

Το CLIOHnet αποτελεί ένα θεματικό δίκτυο στο πλαίσιο του Προγράμματος Σωκράτης - Έρασμος. Είναι το μοναδικό δίκτυο Ιστορίας που χρηματοδοτείται αποκλειστικά από την Ευρωπαϊκή Ένωση και απευθύνεται μόνο σε πανεπιστημιακά ιδρύματα και λοιπούς φορείς που συνδέονται με την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Αυτή τη στιγμή συμμετέχουν ιστορικοί από 70 περίπου τμήματα Ιστορίας από όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο. Ο γενικός στόχος του Δικτύου είναι να εγκαθιδρύσει και να εδραιώσει νέες προσεγγίσεις και πρότυπα για τη διδασκαλία της Ιστορίας και την κατανόησή της σε όλα τα επίπεδα. Ο στόχος αυτός συνδέεται στενά με τις προκλήσεις και τις προοπτικές που δημιουργήθηκαν από τη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τον αναπόφευκτα ακόμη μεγαλύτερο ρόλο που καλείται να διαδραματίσει στις παγκόσμιες εξελίξεις. Τα μέλη του Δικτύου πιστεύουν ότι η Ιστορία αποτελεί ένα από τα πεδία-κλειδιά, όπου η διεθνής κατανόηση μπορεί να διασφαλιστεί -ή να ακυρωθεί- και η συνεκτική ιδιότητα του πολίτη να κατοχυρωθεί -ή να θρυμματισθεί.

6. <http://www.clioh.net/>.

Οι κοινωνικές ομάδες στις οποίες κατά πρώτο λόγο στοχεύει το CLIOHnet είναι οι φοιτητές, οι καθηγητές και διάφοροι άλλοι που σχετίζονται με την Ανώτατη Εκπαίδευση στα μέλη και τις υποψήφιας προς ένταξη χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο απώτατος στόχος του είναι η ευρωπαϊκή κοινότητα γενικά και ειδικότερα οι νέοι. Το ευρύτερο πλαίσιο της δράσης του Δικτύου καθιστά δυνατή τη σύνδεση και άλλων ηπείρων, μέσω των συνδεδεμένων εταίρων του Δικτύου στις χώρες του SEE, την Ασία, την Αφρική και τη Λατινική Αμερική.

Το CLIOHnet διατηρεί ιστοσελίδες, ενώ πραγματοποιεί Ολομέλειες και Εθνικές Συναντήσεις σε όλες τις χώρες που συμμετέχουν. Παράλληλα, προωθεί τη δημιουργία εθνικών ομάδων εργασίας και την κατασκευή εθνικών ιστοσελίδων. Απαρτίζεται από Ομάδες Εργασίας (Task Forces), αφιερωμένες σε συγκεκριμένες όψεις των γενικών του ενδιαφερόντων και ορίζει ad hoc Επιτροπές για να ασχοληθούν με καθήκοντα που ανακύπτουν. Προωθεί την έκδοση τυπωμένων και online βιβλίων και άλλου υλικού, κατάλληλου για τη γνωστοποίηση των αποτελεσμάτων του. Διαθέτει εκπαιδευτικό υλικό και υλικό αναφοράς για τον σχεδιασμό προγραμμάτων και εκπαιδευτικών μαθημάτων. Ενθαρρύνει την πολυπολιτισμική και πολυγλωσσική μάθηση και διδασκαλία καθώς και τις ερευνητικές δυνατότητες. Τέλος, συνεργάζεται, προωθεί και οργανώνει Δίκτυα και προγράμματα, μεταξύ των οποίων το Tuning Educational Structures in Europe, το Tuning Latin America, το Archipelago of Humanistic Arts and Sciences και το Sixth Framework Network of Excellence, CLIOHRES.net.

Το Cliohnet δεν αντιστρατεύεται την εθνική ιστορία ούτε και ενδιαφέρεται να συγγράψει μια ενιαία ευρωπαϊκή ιστορία. Τα μέλη του πιστεύουν πως η οικοδόμηση μιας κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας, αυστηρά πολιτικής, δεν καταργεί τα εθνικά σύνορα, ούτε ακυρώνει την εθνική ταυτότητα. Αντίθετα το ευρωπαϊκό όραμα στηρίζεται στον σεβασμό της πολιτιστικής ιδιαιτερότητας του κάθε λαού και οικοδομείται με βάση πανανθρώπινες αξίες και ιδανικά. Αν ανατρέξει κανείς στις εκδόσεις του Δικτύου θα διαπιστώσει πως η εθνική ιστορία είναι πανταχού παρούσα, δίχως εξωραϊσμούς και αποσιωπήσεις, αλλά με μια βαθιά ακαδημαϊκή πεποίθηση πως μέσα από μια πανσπερμία λαών και πολιτισμών, διαφορετικών νοοτροπιών και προσεγγίσεων είναι εφικτή η καταγραφή του ευρωπαϊκού γίγνεσθαι και η προβολή του ιστορικού παρελθόντος ως στοιχείου χρήσιμου στον διάλογο για τα μεγάλα διλήμματα που αντιμετωπίζει σήμερα η ευρωπαϊκή οικογένεια.

Για τον λόγο αυτό η πορεία της ιδεολογικής όσμωσης στους κόλπους του Δικτύου είναι συχνά αντιφατική και επώδυνη. Είναι αργή, αλλά πάντως προσηκτική και σίγουρα ενδιαφέρουσα.

Τέλος, εκτός από τα παραπάνω δύο δίκτυα, με αντικείμενο την ιστορία δραστηριοποιούνται σε ευρωπαϊκό επίπεδο άλλοι 16 οργανισμοί, οι οποίοι έχουν τοπικό περιεχόμενο και χρηματοδοτούνται από δημόσιους και ιδιωτικούς πόρους.

Επίλογος

Από τα παραπάνω γίνεται νομίζω κατανοητό πως οι διάφοροι φορείς που ασχολούνται με την Ιστορία και τη διδασκαλία της, έχοντας συνειδητοποιήσει την κομβική σημασία του μαθήματος της Ιστορίας

σε όλες τις βαθμίδες της Εκπαίδευσης προωθούν με ειδικές ντιρεκτίβες και ερευνητικά προγράμματα τη δημιουργία μιας κοινής ευρωπαϊκής ιστορίας και συνείδησης.

Όλοι μαζί ΑΠΟ ΤΟ 1957

Το Συμβούλιο της Ευρώπης μάλιστα επιχειρεί μέσω των προγραμμάτων του να καλλιεργήσει ένα κοινό πολιτιστικό παρελθόν των μελών του. Ωστόσο έως σήμερα η εθνική αφήγηση σε κάθε ευρωπαϊκή χώρα εξακολουθεί να παραμένει κυρίαρχη, ενώ η Ευρώπη προβάλλεται ως μια ασαφής γεωγραφική ενότητα. Αντίθετα με το ΣτΕ, η Ευρωπαϊκή Ένωση τούτη τη στιγμή προσανατολίζεται αποκλειστικά στην ενθάρρυνση μιας ακραιφνούς πολιτικής συνείδησης και δεν στοχεύει, τουλάχιστον στο ορατό προσεχές μέλλον, να αντικαταστήσει τις επιμέρους εθνικές ταυτότητες των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών-μελών της με κάτι άλλο. Η Ευρώπη έζησε για πολλούς λόγους στις δεκαετίες του 1950, του 1960 και του 1970 τη χρυσή εποχή της. Σήμερα οι δυσλειτουργίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και οι εγγενείς αδυναμίες του συλλογικού συστήματος ασφαλείας μετά την κατάρρευση του Υπαρκτού Σοσιαλισμού έχουν αναγορεύσει την ευρωπαϊκή οικογένεια σε έναν οικονομικό συνασπισμό, σε μια διευρυμένη ελεύθερη αγορά διακίνησης ανθρώπων και αγαθών. Από τις Άλπεις ως τα Ουράλια, από την Ισλανδία ως την Κρήτη ο ευρωσκεπτικισμός είναι διάχυτος. Από τη Γαλλία και τη Δανία έως την Ελλάδα και την Ιταλία οι ευρωπαίοι πολίτες δικαιολογημένα προβληματίζονται και αγωνιούν για τις εξελίξεις. Όχι γιατί έπαψαν να πιστεύουν στις ευρωπαϊκές αξίες, αλλά γιατί αναγνωρίζουν πως η επιλεγείσα οδός της σύγκλισης μέσω του σεβασμού της πολιτιστικής ιδιαιτερότητας της κάθε χώρας και όχι της ισοπεδωτικής ομοιομορφίας αμερικανικού τύπου απαιτεί άνεση χρόνου, ενώ υποκρύπτει κινδύνους που συχνά απειλούν με πτωγύρισμα. Θα μπορέσουν άραγε κάποια στιγμή οι ευ-

ρωπαϊκές κοινωνίες να αναδείξουν τις φωτισμένες εκείνες πολιτικές προσωπικότητες που θα είναι ικανές να εμπνεύσουν στους πολίτες τους το όραμα μιας πολιτικά ενωμένης Ευρώπης που θα υπερβαίνει τα όρια μιας κοινότητας οικονομολόγων; Ο χρόνος θα δείξει. Έως τότε όμως η ευημερία και η μακροημέρευση των επί μέρους εθνικών κρατών και η ενίσχυση της φιλελεύθερης κοινωνίας των πολιτών αποτελούν αποδεδειγμένα τους μόνους ασφαλείς οδηγούς για ένα ειρηνικό και ελπιδοφόρο μέλλον.

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών εξήτασε με προσοχή το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου με το οποίο η Ελληνική Δημοκρατία διδάσκει υποχρεωτικά την ελληνική Ιστορία στους Ελληνόπαιδες μαθητές της ΣΤ' Δημοτικού. Στην ενδελεχή επιστημονική μελέτη αυτού προέβησαν εντεταλμένοι Εταίροι διακεκριμένοι Καθηγητές της Ελληνικής Ιστορίας στα Πανεπιστήμια, οι οποίοι ομόφωνα απεφάνθησαν ότι το εν λόγω διδακτικό βιβλίο παραποιεί την ελληνική Ιστορία, με συγκεκριμένες αναφορές και ιδίως με ασύγγνωστες παρασιωπήσεις γεγονότων, όπως π.χ. η μεγάλη σφαγή αμάχων Ελλήνων στη Σμύρνη τον Αύγουστο του 1922 και η αποφασιστική συμβολή της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Εθνική Παλιγγενεσία.

Η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών εκφράζει, γι' αυτό, τη βαθιά θλίψη της και την έντονη διαμαρτυρία της.

Επισημαίνει, επίσης, με έμφαση, ότι η παραποιημένη ελληνική Ιστορία εγκρίθηκε και διδάσκεται στους Ελληνόπαιδες με απόφαση του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, τίτλου δηλωτικού της αποστολής του, σε μian εποχή κατά την οποία το Κράτος των Σκοπίων, υπό την προστασία μεγάλων δυνάμεων, πλαστογραφεί την ελληνική Ιστορία οικειοποιούμενο έτσι την εθνική ταυτότητα των Μακεδόνων Ελλήνων και το δήθεν «ιστορικό-εθνικό δικαίωμά του» επί της ελληνικής Μακεδονίας, ενώ ταυτόχρονα «νεωτερικοί» Έλληνες ιστορικοί, σε άμεση συνεργασία ή ταύτιση με ξένα κέντρα, αποδομούν συστηματικά την έννοια και την ταυτότητα του Ελληνικού Έθνους.

Η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών είναι αποφασισμένη να υπερασπισθεί εμπράκτως την Ιστορία, το Έθνος και το Σύνταγμα των Ελλήνων.

Προς τούτο στους επιλήσμονες υπενθυμίζει ότι το Σύνταγμα της Ελλάδος (άρθρο 16 παρ. 2) επιτάσσει:

«η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και σκοπό έχει την (...) ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης των Ελλήνων»

Τη συνταγματική αυτή επιταγή παραβιάζει κατάφωρα το περιεχόμενο και η διδασκαλία αυτού του σχολικού βιβλίου Ιστορίας. Βιάζει βάρβαρα και διαστρεβλώνει εσκεμμένα την εθνική και θρησκευτική συνείδηση των Ελληνοπαίδων της η ίδια η Πατρίδα τους, όταν, από το ύψος της αυθεντίας της, διδάσκει δωδεκαετείς μαθητές της, στα πιο εύπλαστα χρόνια της αθωότητας, ότι τάχα «οι Έλληνες συνωστίζονταν στην προκυμαία της Σμύρνης» απλώς, κατά την αποφράδα Μικρασιατική Καταστροφή!

Τί να αντιτείνουν τότε οι γονείς στα έτσι αποπλανημένα παιδιά τους; Ότι η Πατρίδα τους ψεύδεται; Ότι η *αγιώτερον και τιμιώτερον πάντων Πατρίς* ενδίδει και προδίδει τα τέκνα της;

Το Σύνταγμα, όμως, στην ακροτελεύτια διάταξή του (άρθρο 120 παρ. 2 και 4) κατηγορηματικά διατάσσει:

«Ο σεβασμός στο Σύνταγμα και η αφοσίωση στην Πατρίδα αποτελούν θεμελιώδη υποχρέωση όλων των Ελλήνων. Η τήρηση του Συντάγματος επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων»

Στη σφαίρα του ιδιωτικού βίου και στην ελεύθερη αγορά ιδεών και προϊόντων ο καθένας είναι ελεύθερος να γράφει ή και να διαγράφει την Ιστορία, σύμφωνα με τις αντιλήψεις του και τις επιθυμίες του ή τις εντολές του και τις ιδιορρυθμίες του. Αυτές, όμως, απαγορεύεται κατηγορηματικά εκ του Συντάγματος, να τις εισάγει στη Δημόσια Παιδεία της Ελλάδος και να τις διδάσκει αναγκαστικά στους Ελληνόπαιδες εν ονόματι του Ελληνικού Κράτους, κατ' εντολήν μάλιστα αυτού του Κράτους!

Κάθε πράξη της Δημοσίας Διοικήσεως, όπως η διοικητική πράξη εγκρίσεως του εν λόγω βιβλίου και αυτή ακόμη η καθημερινή διδασκαλία του στη Δημόσια Παιδεία, ως πράξη δημοσίων λειτουργιών, κρατικών υπαλλήλων, αντίκειται σφοδρά στο Σύνταγμα.

Συνεπώς, κάθε πολίτης, υπερασπιζόμενος το Σύνταγμα, δικαιούται και υποχρεούται να προσφύγει στο Συμβούλιο της Επικρατείας, με αίτηση ακυρώσεως ανά πάσαν στιγμήν, και να ζητήσει βασιμότητα την ακύρωση των ανωτέρω αντισυνταγματικών διοικητικών πράξεων (έγκριση και διδασκαλία του επιμάχου βιβλίου Ιστορίας).

Επί πλέον, μετά την κατάθεση της αιτήσεως ακυρώσεως, δικαιούται να αξιώσει την προσωρινή αναστολή των προσβαλλομένων αντισυνταγματικών αυτών πράξεων.

Το ΣτΕ υποχρεούται να εφαρμόσει το Σύνταγμα και να υπερασπισθεί την πιστή τήρησή του.

Συμβάλλοντας στον δημόσιο διάλογο, με θέμα «Διεθνική Ιστορία και Εθνική Ιστορία: Αποδόμηση της Ιστορίας και του Έθνους», η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών όρισε ειδική Επιστημονική Ημερίδα την Κυριακή 29 Απριλίου 2007, ώρα 11 π.μ., στην αίθουσα διαλέξεών της, οδός Εθνικής Αμύνης 4, Θεσσαλονίκη.

Θεσσαλονίκη, 26 Φεβρουαρίου 2007

Ο Πρόεδρος
Νικόλαος Ι. Μέρτζος

Η Γενική Γραμματεύς
Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά

